

بهايم سردبير

سال سوم، شماره سوم
شماره مسلسل ۱۱، پاییز ۱۴۰۲

پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات
وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی

صاحب امتیاز: پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات
مدیر مسئول: قاسم زائری
سردبیر: ابراهیم حاجیانی

اعضای هیأت تحریریه:

- شهاب اسفندیاری؛ دانشیار گروه سینما و تئاتر دانشگاه هنر تهران
- ناصر باهنر؛ استاد معارف اسلامی و فرهنگ - ارتباطات دانشگاه امام صادق (ع)
- ابراهیم حاجیانی؛ دانشیار وزارت علوم، تحقیقات و فناوری
- مهدی حسین زاده یزدی؛ دانشیار گروه علوم اجتماعی اسلامی دانشگاه تهران
- کریم خانمحمدی؛ دانشیار گروه علوم اجتماعی دانشگاه باقرالعلوم (ع)
- حسین حسینی؛ عضو هیأت علمی پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات
- علی ربانی خوراسگانی؛ استاد گروه علوم اجتماعی دانشگاه اصفهان
- حسین سوزنجی؛ استاد استاد گروه علوم اجتماعی دانشگاه باقرالعلوم (ع)
- وحید شالچی؛ دانشیار دانشیار گروه علوم اجتماعی دانشگاه علامه طباطبائی
- محمود شهابی؛ دانشیار گروه علوم اجتماعی دانشگاه شیراز
- افشار کبیری؛ دانشیار گروه علوم تربیتی دانشگاه ارومیه
- منصوره فصیح رامنندی؛ هیأت علمی پژوهشگاه فرهنگ هنر و ارتباطات
- علی یوسفی؛ دانشیار گروه علوم اجتماعی دانشگاه فردوسی مشهد
- سیده راضیه یاسینی؛ دانشیار پژوهش هنر پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات

اعضای هیأت تحریریه بین المللی:

- محمد رضایی؛ پژوهشگر مرکز اسلام جهانی دانشگاه گوته
- عقیل دغاقله؛ پژوهشگر علوم اجتماعی دانشگاه راتگرز

شماره: ۳۵۷۷ - ۲۷۸۳

مدیر داخلی: رقیه مهری

ویراستار فارسی: شهناز شفیع خانی

صفحه آرای: علیرضا پاکیزه

بهای تک شماره: ۱۱۰ هزار تومان

آدرس صفحه اینترنتی: <http://scsj.riac.ac.ir>

نشانی: تهران، پایین تر از میدان ولیعصر، خیابان دمشق،

شماره ۹

صندوق پستی: ۶۴۷۴ - ۱۴۱۵۵

تلفن: ۸۸۹۱۹۱۸۶ - ۰۲۱

نمابر: ۸۸۸۹۳۰۷۶ - ۰۲۱

فصلنامه «مطالعات راهبردی فرهنگ» به صاحب امتیازی پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات پس از اخذ پروانه انتشار به شماره ثبت ۸۶۰۸۰ از معاونت مطبوعاتی وزارت ارشاد اسلامی با همکاری انجمن ایرانی مطالعات فرهنگی و ارتباطات به منظور تقویت و زمینه تحقق اهداف و سیاست‌های فرهنگی کشور به طور مستمر و در قالب فصلنامه در حال انتشار است.

فصلنامه مذکور، در دو نسخه چاپی و الکترونیکی منتشر می‌شود و فصلنامه براساس اعلام وزارت علوم، تحقیقات و فناوری و پایگاه استنادی جهان علوم اسلام (ISC) از بهار ۱۴۰۱ موفق به کسب «رتبه علمی» شد.

اهداف فصلنامه

این فصلنامه به گسترش، ارتقاء و انتشار دستاوردها و یافته های تحقیقاتی در زمینه برنامه ریزی، سیاست گذاری، مدیریت فرهنگی در کشور و ابعاد مختلف آن مانند آینده پژوهی، تحلیل های سیاستی، ارزیابی خط مشی ها، ارائه پیشنهادهای سیاستی، تجزیه و تحلیل ساختارهای مدیریتی، مالی، تصمیم گیری فرهنگی و موضوعاتی از این قبیل می پردازد تا به واسطه آن دانش مطالعات راهبردی در حوزه فرهنگ تقویت و زمینه تحقق اهداف و سیاست های فرهنگی کشور فراهم آید.

محورهای فصلنامه:

۱) سیاست گذاری فرهنگی یا حکمرانی فرهنگی در ایران

- ۱-۱. ارائه ایده ها، طرح ها، برنامه ها و سیاست های مسئله محور در حوزه فرهنگی با هدف حل یا مدیریت یک مسئله، معضل، بحران و مشکل فرهنگی؛
- ۱-۲. تحلیل فرایندهای تصمیم گیری، برنامه ریزی در دستگاه های مختلف فرهنگی کشور؛

۱-۳. تحلیل نظام های آموزشی، پژوهشی و خدمات فرهنگی در ایران؛

۱-۴. تحلیل و ارزیابی گفتمان ها و سیاست های بالادستی کشور در حوزه فرهنگ.

۲) مدیریت تغییرات و تحولات فرهنگی

- ۲-۱. تحلیل تغییرات فرهنگی و مدیریت تحولات فرهنگی در ایران و سایر کشور؛
- ۲-۲. مباحث توسعه فرهنگی، دین و توسعه، فرهنگ و فناوری و...؛
- ۲-۳. دیده بانی یا رصد تحولات فرهنگی.

۳) مسائل فرهنگی بین المللی

۳-۱. دیپلماسی فرهنگی؛

۳-۲. روابط فرهنگی بین المللی؛

۳-۳. قدرت نرم، تهدیدات نرم و...؛

۴) آینده پژوهی در حوزه های مختلف فرهنگی.

مقالات سیاستی در حوزه فرهنگ عامه پسند، سبک زندگی، جوانان، زنان، هویت، قومیت، فرهنگ نخبه پسند، دموکراسی فرهنگی، انسجام ملی، تعلیم و تربیت، زبان، معماری، صنایع فرهنگی، صنایع خلاق، امنیت فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری، مصرف کالاهای

فرهنگی و از این قبیل قابل پذیرش خواهد بود.

چارچوب تنظیم و تدوین مقالات علمی

با توجه به ماهیت و خطمشی فصلنامه نحوه تنظیم، تدوین و تبویت مقالات در این مجله دارای تفاوت‌هایی با سایر مجلات است. البته با توجه تنوع مسائل و موضوعات سیاسی چارچوب پیشنهادی زیر عمدتاً می‌تواند برای مقالاتی که قصد ارائه ایده‌های جدیدی برای حل مسئله معین را دارند بکار روند. لذا در سایر موضوعات که نویسندگان به مسائلی همچون آینده‌پژوهی، فرایندهای سیاست‌گذاری یا تصمیم‌گیری، ارائه ایده‌های جدید و خلاقانه، تحلیل محتوای اسناد بالادستی و از این قبیل موضوعات می‌پردازند. کمتر قابل پیاده‌سازی است. چارچوب این‌گونه مقاله‌ها می‌تواند به چارچوب‌های رایج مقالات عملی-پژوهشی نزدیک باشد اما و در هر حال انتظار آن است که این‌گونه تحلیل‌ها نیز معطوف به ارائه راهبردهای اجرایی و عملی به نظام اجرائی و دستگاه‌های فرهنگی کشور باشند. انتظار است که فرمت یا چارچوب ارائه مقالات به نحو زیر انجام پذیرد:

۱) عنوان و چکیده و کلیدواژه‌ها: در چکیده الزاماً باید مسئله (مشکل سیاسی)، نحوه دستیابی به راه‌حل‌ها و به‌ویژه راه‌حل‌ها بنحو شفاف بیان شود.

۲) طرح مسئله: از آنجا که مطالعات سیاست‌پژوهی با رویکرد حل یا مدیریت مسئله (مسئله محوری) انجام می‌شوند لذا در بیان مسئله نویسندگان باید به اثبات مسئله پرداخته، شواهد و قرائن وجود مسئله، سوابق و پیامدهای مخرب آن برای نظام فرهنگی کشور را بیان کنند. شایسته است در این جا خوانندگان با ابعاد و سطوح مشکل، مسئله، بحران یا چالش خاص فرهنگی آشنا شوند.

۳) مرور پیشینه: ارزیابی انتقادی تحقیقات پیشین که با رویکرد سیاست‌پژوهی به تحلیل مسئله و ارائه راهبرد پرداخته‌اند.

۴) مرور سوابق سیاسی: معرفی و تحلیل انتقادی مجموعه تدابیر، سیاست‌ها، راهبردها و برنامه‌های اجراء شده یا در حال اجراء برای حل یا مدیریت مسئله در طول چند دهه گذشته در ایران یا کشورهای دیگر و بطور کلی در واحدهای تحلیل مختلف (سازمان‌ها، بنگاه‌ها، دولت‌ها، مقاطع زمانی مختلف و...) با رویکرد تطبیقی و با هدف استفاده از تجربیات سیاسی به‌دست آمده، شکست‌ها، موفقیت‌ها و یادگیری‌های سیاسی

۵) روش‌شناسی: بیان شفاف روش تولید شواهد و داده‌ها. در اینجا باید تأکید کرد که

روش‌شناسی مقالات سیاستی باید داده‌محور (شواهد محور) بوده و مبتنی بر اطلاعات و تجربیات عینی و ملموس باشد. این روش‌ها باید ریشه در ادبیات مطالعات راهبردی، سیاست‌پژوهی و برنامه‌ریزی استراتژیک داشته و مقاله باید علی‌القاعده از داده‌های ترکیبی و روش‌شناسی آمیخته بهره گرفته باشد. اشاره به روایی و اعتبار یافته‌ها نیز مهم است.

۶) ارائه راهبردها: انتظار دارد نویسندگان در این بخش یافته‌های حاصل را در چارچوب روش‌شناختی (آمیخته) بیان نموده (به‌خصوص با نقد و ارزیابی تجارب جهانی و ایرانی برای حل مسئله و نیز تبیین ارزش‌های ورودی) به تناسب گرایش تخصصی خود اهداف، راهبردها، سیاست‌ها و برنامه‌های مورد نظر خود را بصورت منقح و دسته‌بندی شده و تفصیلی بیان نمایند.

۷) باتوجه به ماهیت مقالات سیاست‌پژوهی پیشنهاد می‌شود نویسندگان محترم به مباحث تکمیلی از جمله نحوه ارزیابی سیاست‌ها و تدابیر پیشنهادی، نگاشت‌نهادی و تقسیم کار ملی و بین‌بخشی (برای اجراء سیاست‌ها)، الزامات و موانع پیاده‌سازی و اجراء، نحوه تخصیص و تأمین منابع و ... توجه نمایند.

۸) فهرست منابع

نویسندگان محترم باید توجه داشته باشند که مخاطبان یا مشتریان این مقالات جامعه سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان کشور هستند. ضمن آنکه معیارهای قضاوت داوران فصلنامه نیز براساس ملاحظات بالا و به‌طور ویژه «دستاوردها و یافته‌های سیاستی مقاله» خواهد بود و لذا ارائه یافته‌ها و راهبردهای کلی، اجمالی، تکراری و فاقد ارزش افزوده Added Values برای مراجع سیاست‌گذاری کشور، باعث عدم پذیرش مقالات خواهد شد.

فهرست مطالب

- راهکارهای برونزفت از چالش‌های تقرب مذاهب اسلامی در حوزه بین‌الملل بر اساس دیدگاه امام خمینی (ره) و مقام معظم رهبری (مدظله)
سید حمیدرضا حقیقی قمصری، سید ابوالحسن نواب، سید حمید جزایری ۹
- تجربه زیسته زنان در مراکز پشتیبانی از جنگ (مورد مطالعه: کارگاه خیاطی در دانشگاه اصفهان)
زهرا عسکری دستجردی، علی ربانی خوراسگانی ۴۳
- فرا ترکیب مطالعات کارآمدی سازمان‌های فرهنگی
طاهره اکبری، عباسعلی قیومی، اسمعیل کاوسی، محسن عامری شهرابی ۶۹
- تدوین الگوی یکپارچه سبک زندگی نشاط محور با اتکا به نظریه داده بنیاد
محسن نیازی، علی فرهادیان، الهام رضایی، شکوفه آب شیرین ۹۷
- سیاست پژوهی نشاط اجتماعی معلمان ابتدایی (مورد مطالعه: شهرستان معمولان)
ولی بهرامی، طاها عشایری، محمد عقیقی ۱۲۳
- شناسایی عوامل مؤثر در توسعه گردشگری سلامت در استان مازندران با استفاده از نرم افزار مکس کیودی
رحیم یعقوب‌زاده، محمد میره‌ای ۱۵۵

Overcoming the Challenges of Approximation of Islamic Religions in the International Sphere: An Approach based on the Views of Imam Khomeini and the Supreme Leader

Seyyed Hamidreza Haghghi Qamsari, PhD student of Islamic Religions, University of Religions and Denominations, Qom, Iran. syed.haqiqi61@gmail.com

Seyyed Abolhassan Navab, Professor of Islamic Religions, University of Religions and Denominations, Qom, Iran. navvab@urd.ac.ir (Corresponding Author)

Seyyed Hamid Jazayeri, Associate Professor, Al-Mustafa International University, Qom, Iran. quran.olum@chmail.ir

Abstract

The approximation of religions is the common goal of the world's Muslims, which has long been the focus of Shia and Sunni religious leaders and thinkers. The approximation of Islamic religions in the international sphere is one of the important issues of the Islamic world, which has its own obstacles and challenges, and trying to find suitable solutions to overcome these challenges accelerates the process of negotiation and interaction between different religions. So far, there has been little research to collect the opinions of thinkers and explain potential solutions to strengthen the relationship between different religions at the international level; Thus, while collecting the prominent views of experts, the present study has extracted the obstacles and challenges of the approximation of Islamic religions from the available sources and divided them into two groups of external and internal factors. Then, by emphasizing the views of Imam Khomeini and the Supreme Leader, and matching the obstacles and challenges with their views, three effective strategies are presented for how to face the obstacles and challenges of the approximation of Islamic religions at the international level including belief-religious strategies, political strategies, and scientific-cultural strategies. Also, by modeling the studies conducted based on the combined method (SWOT), the content analysis method was applied to identify and categorize codes and strategies presented by Imam Khomeini and the Supreme Leader, especially the strengths and weaknesses, opportunities and threats. Using the opportunities, the present study has presented solutions to neutralize threats and strengthen strengths.

Keywords

Islamic unity, Approximation of Religions, Imam Khomeini, Supreme Leader, Weaknesses, and Strengths, Opportunities and Threats.

راهکارهای برون رفت از چالش‌های تقریب مذاهب اسلامی در حوزه بین‌الملل بر اساس دیدگاه امام خمینی (ره) و مقام معظم رهبری (مدظله)

سید حمیدرضا حقیقی قمصری^۱، سید ابوالحسن نواب^۲، سید حمید جزایری^۳

چکیده

تقریب مذاهب اسلامی، آرمان مشترک مسلمانان جهان، از دیرباز مورد توجه پیشوایان دینی و دین‌شناسان شیعه و سنی بوده است. تقریب مذاهب در حوزه بین‌الملل از جمله موضوعات مهم جهان اسلام است که موانع و چالش‌های خاص خود را دارد و تلاش برای یافتن راهکارهای مناسب برای برون رفت از این چالش‌ها باعث تسریع فرایند مذاکره و تعامل بین مذاهب مختلف می‌شود. از آنجا که تاکنون کمتر پژوهشی در صدد گردآوری نظرات اندیشمندان و تبیین راه‌حل‌های بالقوه برای تقویت ارتباط بین مذاهب مختلف در سطح بین‌المللی برآمده است، مقاله حاضر ضمن گردآوری دیدگاه‌های برجسته صاحب‌نظران، موانع و چالش‌های تقریب مذاهب را از منابع موجود استخراج و به دو گروه عوامل بیرونی و درونی تقسیم نموده است. سپس، با تأکید بر دیدگاه امام خمینی (ره) و مقام معظم رهبری (مدظله)، مستخرج از صحیفه نور و مجموعه بیانات رهبری و تطبیق موضوعی موانع و چالش‌ها با نظریات ایشان، سه دسته راهبرد مؤثر برای چگونگی مواجهه با موانع و چالش‌های تقریب مذاهب اسلامی در سطح بین‌الملل ارائه شده است که عبارت‌اند از راهبردهای اعتقادی- دینی، راهبردهای سیاسی و راهبردهای علمی- فرهنگی. همچنین، در این پژوهش با الگوبرداری از مطالعاتی که بر مبنای روش ترکیبی (SWOT) انجام شده، از روش تحلیل محتوا برای شناسایی و دسته‌بندی مقولات و راهبردهای ارائه شده توسط امام خمینی (ره) و مقام معظم رهبری (مدظله) به ویژه نقاط قوت و ضعف، فرصت‌ها و تهدیدات استفاده شد. این پژوهش، با استفاده از فرصت‌ها، راهکارهایی برای خنثی کردن تهدیدها و تقویت نقاط قوت ارائه کرده است.

واژگان کلیدی

وحدت اسلامی، تقریب مذاهب، امام خمینی، مقام معظم رهبری، نقاط ضعف و قوت، فرصت‌ها و تهدیدها.

مقدمه

تقریب مذاهب و وحدت اسلامی، به عنوان آرمان دیرینه مشترک مسلمانان، باید از نظر اعتقادی و عملی مورد توجه قرار گیرد. دعوت به وحدت و اجتناب و دوری از تفرقه و نفاق از دستورات مهم دین، پیشوایان دینی و دین‌باوران و دین‌شناسانی مانند امام خمینی (ره) و مقام معظم رهبری (مدظله) است؛ بر این اساس، لازم است قبل از بررسی راهکارهای برون‌رفت از چالش‌های تقریب مذاهب اسلامی در حوزه بین‌الملل از دیدگاه امام خمینی (ره) و مقام معظم رهبری (مدظله)، نخست واژگان مهم و کلیدی بحث تعریف گردد؛ چراکه در منابع دینی یعنی قرآن و سنت نبوی واژه‌ها و کلمات مانند: «امت» و «امت واحده» به کار رفته است؛ اما در فقه و حقوق بین‌الملل اسلامی با عنوان‌ها و تعبیرات «دارالاسلام» و در اخلاق و اعتقادات اسلامی با تعبیراتی مانند الفت اسلامی، اخوت اسلامی، همبستگی دینی، انسجام اسلامی، تقارن اسلامی و در گفتمان سیاسیون و مصلحان امت اسلامی با تعبیرات وحدت اسلامی، اتحاد اسلامی، وحدت مسلمین، تقریب مذاهب اسلامی و گاهی به نام بلوک اسلامی و انترناسیونالیسم اسلامی مورد استفاده قرار گرفته و در زبان و اصطلاح غربی‌ها بنام «پان‌اسلامیسم» مطرح شده است؛ بنابراین، لازم است ابتدا واژگان و مفاهیم مهم تعریف شوند. در میان اندیشمندان مسلمان، برخی با دید منفی نسبت به تقریب مذاهب نگریده‌اند و معتقدند تقریب بین مذاهب یک شگرد فرقه‌ای در جهت پیشبرد اهداف اعتقادی و سیاسی بیش نیست. برخی اندیشمندان مسلمان به خاطر شرایط موجود جهان اسلام و مسلمانان از نظر اعتقادی یا سیاسی آن را غیرممکن می‌دانند و برخی دیگر در مسیر وحدت راهکارهای مهمی ارائه نموده و از تقریب بین مذاهب در راستای وحدت امت اسلامی طرفداری نمودند.

به‌طور کلی، با بررسی منابع و داده‌های موجود، پنج راهبرد علمی، فرهنگی، سیاسی، اقتصادی و تشنج‌زدایی برای تقریب مذاهب اسلامی به دست آمده که مبتنی بر سیاست‌ها و اصول، مقتضیات، شروط و موانع، راهکارهای عملی و اهداف تقریبی هستند. برای تشنج‌زدایی تعامل و ارتباط مؤثر، دوری از گفتار و رفتارهای غیرتقریبی، مبارزه با تعصب‌گرایی و عوامل تفرقه‌انگیز مورد توجه قرار می‌گیرند. در راهبرد علمی بیشترین توجه روی طراحی نظام فکری و ارتباط جامعه علمی حوزوی دانشگاهی با استفاده از ابزارهایی همچون تأسیس دانشگاه بین‌المللی، چاپ مجلات علمی است؛ چنانچه در راهبرد فرهنگی، تقویت نظام فرهنگی در میان مذاهب اسلامی توسط

مجموعه‌هایی همچون مجمع جهانی تقریب مذاهب مورد توجه است. در راهبرد سیاسی-اقتصادی، ارتباط دولت‌های اسلامی و تعاملات مشترک آن‌ها و نابودی اسرائیل مورد نظر است و در نهایت با تجمیع راهبردهای پنج‌گانه راهبردی جامع و به‌روز ارائه شد (همتیان، ۱۴۰۱: ۱۳۷).

بر این اساس، با بررسی داده‌ها و مطالعات مرتبط با موضوع، مهم‌ترین سیاست‌ها و اصول تقریب مذاهب اسلامی عبارت است از:

تأکید بر مشترکات و عناصر وحدت‌آفرین، استفاده از گفتمان اسلامی، تعامل نیکو، پذیرش بدون قید و شرط یکدیگر با پرهیز از قوم‌گرایی و توجه به اهداف عالی تقریب از جمله استکبارستیزی و حمایت از مظلومان و مبارزه با افکار اختلاف‌برانگیز.

می‌توان مهم‌ترین عوامل و شروط لازمه برای تحقق تقریب را این‌گونه بیان کرد:

حسن نیت دو طرف، گفتمان حق‌مدار و به دور از تعصب، داشتن آرمان وحدت‌خواهی، داشتن مهارت پذیرش یکدیگر و کوشش در راه وحدت کلمه. از سوی دیگر، مهم‌ترین موانع تقریب مذاهب عبارت‌اند از سطحی‌نگری و ناآگاهی، عدم پذیرش دیگران در فرایند گفتگو، تنش و درگیری؛ تبعیض‌های ملی، قومی و مذهبی، تکفیر مذاهب دیگر، شبهه‌افکنی و اختلاف‌افکنی دشمنان و تلاش‌های انحصارطلبانه.

ایده‌های عملی برای تحقق راهبردها در پنج دسته راهکارهای علمی، فرهنگی، آرامش‌بخشی، سیاسی و اقتصادی و دفاعی امنیتی قرار می‌گیرد. هدف اصلی از تقریب مذاهب اسلامی تشکیل امت واحد اسلامی بوده که برای تحقق آن لازم است چند موضوع مورد توجه قرار گیرد از جمله: جلوگیری از آسیب دیدن حقیقت اسلام، زنده کردن فرهنگ تقریب میان ملت‌ها و دولت‌ها، برطرف شدن سوءظن و بدگمانی‌ها میان مسلمانان نسبت به هم تقویت ارتباط صمیمی و کارآمد میان امت اسلامی و تشکیل جبهه متحد اسلامی در ابعاد سیاسی، اقتصادی.

از نتایج مطالعات گذشته، پنج راهبرد اصلی تشنج‌زدایی، علمی، فرهنگی، سیاسی و اقتصادی برای تقریب مذاهب اسلامی به دست می‌آید. خط‌مشی در راهبرد تشنج‌زدایی حول محور تعامل و ارتباط مؤثر و دوری از گفتار و رفتارهای غیرتقریبی و مبارزه با تعصب‌گرایی و عوامل تفرقه‌انگیز می‌چرخد. در راهبرد علمی بیشترین توجه بر طراحی نظام فکری و ایجاد گفتمان مشترک بین مذاهب اسلامی با استفاده از ابزارهایی همچون تأسیس دانشگاه بین‌المللی و چاپ مجلات علمی است؛ چنانچه در راهبرد فرهنگی هم ایجاد نظام فرهنگی مشترک میان مذاهب اسلامی توسط

مجموعه‌هایی همچون مجمع جهانی تقریب مذاهب، اساس راهبرد را شکل می‌دهد و در راهبرد سیاسی اقتصادی مهم‌ترین مسئله زمینه سازی ارتباط دولت‌های اسلامی در ابعاد مختلف و مبارزه با اسرائیل است (همتیان، ۱۴۰۱: ۱۶۰).

از یک سو تهدید عمده‌ای که با آن روبه‌رو هستیم آن است که طبق نظر متفکران، قرن بیستم قرن ایدئولوژی‌های متفاوت و متعارض است و ایدئولوژی‌ها و ایسم‌های متنوع به دنبال تسخیر عرصه فکر و عمل جوامع انسانی بودند. اگر در کنار ایدئولوژی‌های مطرح شده و ادیان مختلف، قرن بیستم عرضه ایدئولوژی‌های انسانی و احیای ادیان الهی‌گوناگون است و دین اسلام از جایگاه ویژه‌ای در این عرصه برخوردار است. همچنین، دشمنان اسلام با استفاده از عوامل تفرقه‌انگیز خود به این راهبرد می‌اندیشند که تقریب مذاهب اسلامی را دستخوش چالش و گرفتاری نمایند تا به وسیله آن وحدت اسلامی را در میان مسلمانان از بین برده و موجب نابودی آن‌ها شوند.

از سوی دیگر اما نقطه قوت و فرصت مناسبی نیز در اختیار مسلمانان است. امام خمینی (ره) به عنوان احیاگر اسلام ناب، جایگاه خاصی دارد و نیمه دوم قرن بیست عصر امام خمینی و تجلی اسلام ناب است. ایشان اندیشه و تفکری چندبعدی دارند از جمله فلسفه، کلام، عرفان اصولی، فقه، اجتماعی و سیاسی از آن جمله است. در میان تمامی متفکران جهان اسلام آنچه در مورد اندیشه امام مهم است انسجام و همسانی مؤلفه‌های اندیشه ایشان از جنبه نظری و علمی است. بر این اساس، برای درک ابعاد اندیشه امام، نباید از تأثیرگذاری و تأثیرپذیری سایر ابعاد اندیشه متقابل و منسجم وی غفلت کرد. اندیشه سیاسی ایشان نیز چه در بعد داخلی یعنی نظریه ولایت فقیه و حکومت اسلامی و چه در بعد خارجی یعنی روابط بین‌الملل، حاصل منابع فلسفی، عرفانی و اصولی امام راحل است. در واقع، نه تنها اندیشه سیاسی ایشان کلیتی یک‌دست و هم‌جنس بوده، بلکه برخوردار از انسجام و وحدت است. همچنین، در دهه‌های اخیر مقام معظم رهبری منادی ایده تقریب مذاهب بوده است و در آثار و سخنان خود بر این امر تأکید نموده و راهکارها و موانع تقریب را تبیین کرده‌اند (رجبی، ۱۳۸۹: ۶۱). بر این اساس، پژوهش حاضر درصدد بیان دیدگاه‌های موجود به ویژه نظرات امام راحل و مقام معظم رهبری است. در این مقاله ابتدا به بررسی و استخراج موانع و چالش‌های تقریب مذاهب در منابع موجود و با رویکرد تحلیل محتوا به شناسایی و دسته‌بندی نقاط ضعف و قوت و فرصت‌ها و تهدیدها می‌پردازیم. سپس ضمن بررسی راه‌حل‌های مطرح شده توسط اندیشمندان، راهکارهای اعتقادی و سیاسی و اجتماعی

و فرهنگی را بر اساس دیدگاه‌های امام راحل (ره) و مقام معظم رهبری (مدظله) ارائه می‌شود.

بر این اساس، در این پژوهش می‌کوشیم تا با بررسی و استخراج دقیق موانع، چالش‌ها و دیدگاه‌ها به این پرسش پاسخ دهیم که نقاط قوت و ضعف و راهکارهای برون‌رفت از موانع و چالش‌های تقریب مذاهب اسلامی از دیدگاه امام خمینی و مقام معظم رهبری، با در نظر گرفتن سایر دیدگاه‌ها، چیست؟ به علاوه، این پرسش مطرح است که چالش‌های تقریب مذاهب نزد اندیشمندان مسلمان در سه دهه اخیر چیست و راهکارهای برون‌رفت از چالش‌های تقریب مذاهب نزد اندیشمندان مسلمان چیست؟ همچنین، این پرسش مطرح است که امام خمینی و مقام معظم رهبری چه راهکارهایی را در مورد برون‌رفت از چالش‌های تقریب ارائه داده‌اند؟

تعاریف مفهومی

الف) چالش

چالش‌های تقریب عبارت است از هر عمل، گفتار و رفتاری که مانع رسیدن به هدف مطلوب اتحاد مسلمانان می‌شود. این چالش‌ها به دو قسم نظری و عملی قابل تقسیم است. منظور از چالش نظری آن است که شخص یا اعتقادی به تقریب ندارد، یا نوع برداشت و پیش‌فرض‌های ذهنی وی، زمینه تقریب را از بین می‌برد؛ درحالی‌که چالش عملی مجموعه رفتارهایی است که مانع تحقق تقریب و وحدت می‌شوند. در چالش عملی، چه‌بسا شخص به تقریب باور دارد یا در این باره تصورات خاصی ندارد، ولی رفتارهایی از وی سر می‌زند که مانع تحقق تقریب می‌شود و اختلاف را شدت می‌بخشد (شاکر سلماسی و نواب، ۱۳۹۳: ۲۳۳).

ب) راهکار

واژه راهکار مرکب از دو کلمه است یکی راه و دیگری کار. راه به معنای محل عبور، گذرگاه، جاده و هر جایی از زمین است که مردم از آنجا رفت‌وآمد می‌کنند. کار یعنی پیشه، شغل، عمل و هر نوع فعالیت طبیعی یا مکانیکی روزمره است (حکیمی، ۱۳۸۱)؛ اما وقتی آن دو، ترکیب شوند به معنای شیوه و روش انجام دادن کاری است مثلاً می‌گوییم جامعه‌شناسان در جست‌وجوی راهکارهای جدیدی برای مبارزه با پدیده فقر هستند (انوری، ۱۳۸۱). این ترکیب رهیافت جدید در فرهنگ فارسی است. در متون کهن اثری از آن دیده نمی‌شود. در اصطلاح راهکار به روش‌هایی گفته می‌شود

که در پی چاره‌جویی برآمده و برای باز کردن گره‌های کور جامعه، راه‌حل پیدا کند. از آسیب‌های جوامع اسلامی فقدان اعتماد و هماهنگی امت‌های اسلامی است. بایسته است اندیشمندان جهان اسلام راهکار عملی قابل اجرا در این خصوص بیابند و در خدمت مسلمانان قرار دهند تا از طریق آن به اتحاد یا انسجام امت اسلامی دست بیابیم.

ج) وحدت اسلامی

وحدت در اصطلاح از دیدگاه آیت‌الله محمدعلی تسخیری و بر اساس اساسنامه مجمع جهانی تقریب مذاهب اسلامی، عبارت است از: «همکاری و تعاون پیروان مذاهب اسلامی بر اساس اصول مسلم و مشترك اسلامی و اتخاذ موضع واحد برای تحقق اهداف و مصالح عالیه امت اسلامی و موضع‌گیری واحد در برابر دشمنان اسلام و احترام به التزام قلبی و عملی هر يك از مسلمانان به مذهب خود».

د) تقریب

واژه تقریب از ماده قُرب، ضد بعد (فرهنگ لسان‌العرب)، به معنای نزدیک کردن و نزدیک‌گردانیدن (فرهنگ دهخدا) و نیز به معنای نوعی رفتن و دویدن (کنایه از نزدیک شدن) آمده است؛ بنابراین، تقریب در لغت به معنای نزدیک و نزدیکی است و از باب تفعیل می‌باشد. تقریب در لغت به معنای نزدیک کردن است. تقریب به معنای عام، جنبش نزدیکی ادیان است و در مفهوم خاص، حرکتی است که علمای مذاهب اسلامی آن را ایجاد نموده‌اند و هدف از آن نزدیک کردن شیعه و سنی به یکدیگر و از بین بردن اختلاف و گاهی خنثی کردن دشمنی مسلمانان، به منظور متحد ساختن آنان است. بدین خاطر منظور از تقریب مذاهب اسلامی، تقریب پیروان مذاهب است؛ تقریب مذاهب اسلامی، تقریب پیروان مذاهب، با روش بحث‌های علمی، کلامی، تفسیری، حدیثی، اصولی و فقهی است؛ تقریب مذاهب اسلامی با اجتماع عالمان و اندیشمندان مذاهب اسلامی در مسائل نظری و اجتهادی در فضای سالم علمی و به دور از تعصبات، ممکن است. اجتماع علما و اندیشمندان برای دستیابی به حقایق و واقعیت‌های اسلام و درک و فهم رسالت امت اسلامی در شرایط امروزه جهانی، جهت استفاده و بهره‌گیری پیروان مذاهب است. البته تقریب به معنای دست برداشتن از مذهب و ارزش‌های مذهبی نیست. بنابراین، تقریب مذاهب اسلامی به معنای همگرایی پیروان مذاهب مختلف در عین وجود اختلافات مذهبی است؛ زیرا حذف اختلاف و تنوع فکری و مذهبی

نه ممکن است و نه مطلوب؛ آنچه مطلوب و شدنی است، یافتن راهبردهای نظری و عملی برای مدیریت صحیح پدیده تعدد باورهای مذهب و جلوگیری از آسیب‌ها و پیامدهای زیان‌بار واگرایی اسلامی است. از منظر استاد مطهری: تقریب و وحدت به معنای یکی شدن مذهبی، اصلاً عملی نیست؛ زیرا وقتی در خود شیعه در مسئله فقاقت وحدت ایجاد نمی‌شود، چطور انتظار داریم همه فرقه‌ها را یکی کنیم؟ شهید مطهری می‌فرماید: «اینکه همه فرقه‌ها جمع شوند و یک مذهب شوند و به خاطر اتحاد اسلامی از اصول اعتقادی و یا غیراعتقادی خود صرف‌نظر کنند، نه منطقی است و نه عملی...» (مطهری، ۱۳۷۰: ۱۷).

روش پژوهش

پژوهش حاضر نخستین تلاش برای استخراج و دسته‌بندی موانع و چالش‌های تقریب مذاهب در سطح بین‌الملل و ارائه راهکارهای حل و فصل آن است. پژوهشگران در این مطالعه ابتدا با بررسی جامع منابع موجود شیعی و سنی ضمن استخراج گردآوری دیدگاه‌های صاحب‌نظران برجسته، موانع و چالش‌های تقریب مذاهب اسلامی را احصاء و به دو گروه عوامل بیرونی و عوامل درونی تقسیم نموده‌اند. در ادامه، با تأکید بر دیدگاه امام خمینی(ره) و مقام معظم رهبری(مدظله)، مستخرج از صحیفه نور و مجموعه بیانات و تطبیق موضوعی موانع و چالش‌ها با نظرات ایشان، سه دسته راهکار مؤثر اعتقادی و دینی، علمی و فرهنگی و سیاسی برای مواجهه با موانع و چالش‌های تقریب مذاهب اسلامی در سطح بین‌الملل ارائه شده است. در بخش بعدی به بیان این موارد خواهیم پرداخت.

موانع و چالش‌های تقریب مذاهب اسلامی

با بررسی و استخراج عوامل چالش‌برانگیز از منابع موجود شیعی و سنی، می‌توان موانع و چالش‌های تقریب مذاهب اسلامی را در یک تقسیم‌بندی کلی به دو بخش بیرونی و درونی تقسیم می‌شود:

الف) موانع و چالش‌های بیرونی

به موانع و چالش‌هایی که عوامل به وجود آورنده آن بیرونی است و وحدت امت اسلامی را به خطر می‌اندازد؛ موانع و چالش‌های بیرونی گفته می‌شود. از آنجاکه منشاء به وجود آورنده این چالش‌ها از بیرون امت اسلامی است آن‌ها را به صورت جداگانه

مورد بحث قرار می‌دهیم.

یکی از چالش‌های مهم تقریب مذاهب و وحدت امت اسلامی در حوزه بین‌الملل که موجب تضعیف و عقب‌ماندگی مسلمانان شده است ایجاد اختلاف و تفرقه در بین مسلمانان بوده است؛ وحدت و همدلی مسلمانان موجب عظمت و قدرت آنان بوده و دشمنان از وحدت مسلمانان وحشت و هراس دارند. قرآن کریم در سوره مبارکه بقره آیه شریفه ۱۲۰ خطاب به پیامبر اکرم (ص) و مسلمانان می‌فرماید: هرگز یهود و نصاری از تو راضی نخواهند شد تا (به‌طور کامل تسلیم خواسته‌های آن‌ها شوی و) از آیین (تحریف یافته) آنان پیروی کنی بگو هدایت تنها هدایت الهی است و اگر از هوی و هوس‌های آن‌ها پیروی کنی، بعد از آن که آگاه شده‌ای هیچ سرپرست و یآوری از ناحیه خدا برای تو نخواهد بود^۱».

شیوه‌های اختلاف و تفرقه‌افکنی

شیوه‌های اختلاف میان مسلمانان به دوگونه مستقیم و غیرمستقیم تقسیم می‌شود. در ادامه به ذکر چند نمونه از مصادیق اختلاف و تفرقه‌افکنی اشاره خواهد شد:

۱. از مجموع آنچه در کتب شیعه و اهل تسنن درباره شأن نزول این آیات نقل شده چنین استفاده می‌شود که یکی از یهودیان به نام "شاس بن قیس" که پیرمردی تاریک‌دل و در کفر و عناد کم‌نظیر بود روزی از کنار مجمع مسلمانان می‌گذشت، دید جمعی از طایفه "اوس" و "خزرج" که سال‌ها باهم جنگ‌های خونینی داشتند، در نهایت صفا و صمیمیت گرد هم نشسته، مجلس انسی به وجود آورده‌اند و آتش اختلافات شدیدی که در جاهلیت در میان آن‌ها شعله‌ور بود به کلی خاموش شده است. او از دیدن این صحنه بسیار ناراحت شد و با خود گفت اگر این‌ها تحت رهبری محمد (ص) از همین راه پیش روند موجودیت یهود به کلی در خطر است، در این حال نقشه‌ای به نظر او رسید و یکی از جوانان یهودی را دستور داد که به جمع آن‌ها بپیوندد و حوادث خونین "بغاث" (محلی که جنگ شدید اوس و خزرج در آن نقطه واقع شد) به یاد آن‌ها بیاورد و آن حوادث را پیش چشم آن‌ها مجسم سازد.

اتفاقاً این نقشه که با مهارت به وسیله آن جوان یهودی پیاده شد، مؤثر واقع گردید و جمعی از مسلمانان از شنیدن این جریان به گفتگو پرداختند و حتی بعضی از افراد طایفه "اوس" و "خزرج" یکدیگر را به تجدید آن صحنه‌ها تهدید کردند، چیزی نمانده بود که آتش خاموش شده دیرین بار دیگر شعله‌ور گردد. خبر به پیامبر (ص) رسید،

۱. وَلَنْ نُزَيِّنَ عَنْكَ الْيَهُودَ وَالنَّصَارَى حَتَّى تَتَّبِعَ مِلْفَهُمْ قُلْ إِنَّ هُدَى اللَّهِ هُوَ الْهُدَى وَلَئِنِ اتَّبَعْتَ أَهْوَاءَهُمْ بَعْدَ الَّذِي جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ مَا لَكَ مِنَ اللَّهِ مِن شَيْءٍ وَلَا نُصَبِرُ (بقره / ۱۲۰).

فوراً با جمعی از مهاجرین به سراغ آن‌ها آمد و با اندرزهای مؤثر و سخنان تکان‌دهنده خود آن‌ها را بیدار ساخت. جمعیت چون سخنان آرام‌بخش پیامبر را شنیدند از تصمیم خود برگشتند و سلاح‌ها را بر زمین گذاشته، دست در گردن هم افکنده، بشدت گریه کردند و دانستند این از نقشه‌های دشمنان اسلام بوده است و صلح و صفا و آشتی بار دیگر کینه‌هایی را که می‌خواست زنده شود شستشو داد. طبق نظر مکارم شیرازی (۱۳۷۱)، در این هنگام چهار آیه فوق نازل شد که در دو آیه نخست، یهودیان اغواکننده را نکوهش می‌کند و در دو آیه بعد به مسلمانان هشدار می‌دهد.

بگو ای اهل کتاب! چرا به آیات خدا کفر می‌ورزید با آن که خدا گواه بر اعمال شماست. بگو ای اهل کتاب! چرا افرادی را که ایمان آورده‌اند از راه خدا بازمی‌دارید و می‌خواهید این راه را کج سازید در حالی که شما (به درستی این راه) گواه هستید و خداوند از آنچه انجام می‌دهید غافل نیست. ای کسانی که ایمان آورده‌اید اگر از جمعی از اهل کتاب که کارشان نفاق افکنی و شعله‌ور ساختن آتش کینه و عداوت در میان شماست اطاعت کنید شما را پس از ایمان به کفر بازمی‌گردانند. چگونه ممکن است شما کافر شوید با اینکه (در دامان وحی قرار گرفته‌اید) و آیات خدا بر شما خوانده می‌شود و پیامبر او در میان شماست، (بنابراین به خدا تمسک جوید) و هر کس به خدا تمسک جوید به راه مستقیم هدایت شده است^۱ (آل عمران، ۹۸-۱۰۱).

محمود ابوریه، برای جعل حدیث توسط دشمنان اسلام انگیزه‌های مختلف و فراوانی را ذکر می‌کند و مهم‌ترین آن‌ها را ایجاد اختلاف میان مسلمانان مطرح کرده و می‌گوید: «یکی از مهم‌ترین اهداف، وضع و جعل حدیث توسط زنادقه که لباس اسلام را از روی غش و نفاق پوشیده‌اند، ایجاد فساد در دین و ایجاد اختلاف و تفرقه میان مسلمانان است».

رشید رضا در مورد کعب الاحبار و وهب بن منبه می‌گوید: «از میان کسانی که اسرائیلیات را روایت می‌کنند، وهب بن منبه و کعب الاحبار، بدترین، ریاکارترین و نیرنگ‌بازترین آن‌ها هستند، به گونه‌ای که هیچ خرافه‌ای در کتب تفسیری و تاریخی پیرامون آفرینش پیامبران و اقوامشان، فتنه‌ها، رستاخیز و آخرت به کتب تفسیر و تاریخ اسلام وارد نشده مگر اینکه از این دو نفر اثری در آن باشد...».

از تمیم داری نصرانی نیز به‌عنوان اولین قصه‌گو و داستان‌سرا نام‌برده شده است.

۱. قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَكْفُرُونَ بِالْبَيِّنَاتِ وَاللَّهُ شَهِيدٌ عَلَىٰ مَا تَعْمَلُونَ؛ قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَصُدُّونَ عَن سَبِيلِ اللَّهِ مِن تَجْوِيزِهَا وَعَوَّاجًا أَنتُمْ شُهَدَاءُ وَمَا اللَّهُ بِعَاقِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ؛ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنِّي نَطِيعُوا فَرِيقًا مِّنَ الَّذِينَ آذَنُوا الْكِتَابَ يَرُدُّكُمْ بَعْدَ إِيمَانِكُمْ كَافِرِينَ؛ وَكَيْفَ تَكْفُرُونَ وَأَنتُمْ تُقَالُ عَلَيْكُمْ بِآيَاتِ اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَمَنْ يَتَّبِعِ بِاللَّهِ فَعَلَّ هُدًى إِلَىٰ صِرَاطٍ مُّسْتَقِيمٍ (آل عمران، ۹۸-۱۰۱).

در زمان پیامبر اکرم (ص) و ابوبکر، قصه‌گویی رواج نداشت؛ اولین کسی که قصه‌گویی را در میان مسلمانان آغاز کرد، تمیم‌داری بود. وی از عمر بن خطاب اجازه خواست تا برای مردم قصه بگوید و عمر به او اجازه داد. از معروف‌ترین داستان‌ها و قصه‌های او، حدیث معروف جساسه و دجال است که در کتب گوناگون حدیثی وارد شده است که در زیر به آن‌ها اشاره می‌شود (الطیالسی، ۱۴۱۹ق: ۲۲۸).

۱. یکی از مبشرین مسیحی بنام صموئیل زویمر می‌گوید: در مناطق مختلف از کشورهای اسلامی، دعوت به نصرانیت را تجربه کردم و به این نتیجه رسیدم، روشی که ما در پیش گرفته‌ایم هیچ نفعی نداشته و ما را به آن اهداف بزرگ که در پی آن هستیم نمی‌رساند، چون تاکنون کتاب‌های زیادی نوشتیم و سخنرانی‌های زیادی انجام دادیم و پول‌های زیادی نیز در این راه مصرف کردیم و نتوانستیم حتی یک نفر از مسلمانان را از دین اسلام خارج کنیم. به نظر من قبل از اینکه مسلمانان را به نصرانیت دعوت کنیم، باید دین اسلام را در قلب‌های مسلمانان نابود کنیم. در این صورت است که ما و کسانی که بعد از ما می‌آیند، به راحتی خواهند توانست مسلمانان را به طرف نصرانیت بکشاند (الارشدی، ۱۴۰۰: ۳۹-۳۸).

۲. هم‌چنین تلاش آن‌ها در جهت برهم زدن وحدت امت اسلامی در همین راستا قابل توجه است. سیمون، کشیش مسیحی می‌گوید: وحدت اسلامی، آرزوهای ملت‌های بیدار را همراه دارد... مبشرین مسیحی می‌توانند عظمت این انقلاب را در هم بشکنند... هرگاه وحدت اسلامی، اتحاد علیه استعمار اروپا باشد و مبشرین بتوانند اروپا را بدون لباس استعمارگری معرفی نمایند، یکی از سوژه‌های وحدت اسلامی از دست مسلمانان گرفته می‌شود (ثواقب، ۱۳۷۹).

از مصادیق فوق می‌توان موارد بسیاری در تاریخ معاصر مشاهده نمود و در یک گونه‌شناسی کلی می‌توان دخالت‌ها و تفرقه‌افکنی‌ها را با ریشه‌های عقیدتی - تبشیری و سیاسی - استعماری ارزیابی کرد. از جمله اقدامات بیرونی برای برهم زدن وحدت مسلمانان می‌توان موارد زیر را نام برد: دامن زدن به اختلافات مذهبی، فرقه‌سازی و حمایت از فرقه‌های انحرافی، دامن زدن به اختلاف بر سر مرزهای جغرافیایی، دامن زدن به اختلافات قومی، ملی، ایجاد جریان تکفیری مانند داعش.

ب) موانع و چالش‌های درونی

در مورد وجه تسمیه چالش‌های درونی می‌توان افزود که علت وجودی این

چالش‌ها بیرونی و خارج از اسلام و مسلمانان نیست و مسلمانان به دلیل عدم درک صحیح از آموزه‌های دینی اسلام دچار این انحرافات می‌شوند که ما نام آن‌ها را چالش‌های درون دینی می‌نامیم. در ادامه به زیرمجموعه‌های این چالش‌ها اشاره خواهد شد.

تعصب نسبت به مذاهب و آرای همدیگر

تعصب نابجا یکی از ضعف‌ها و انحراف‌هایی است که تأثیر زیادی در تکفیر پیروان مذاهب اسلامی نسبت به یکدیگر داشته است. چنانکه شیخ ابن حاتم حنبلی می‌گوید: «کسی که حنبلی نباشد مسلمان نیست». این درحالی که است که شیخ ابوبکر مقری، واعظ بغداد، فتوا به کفر جمیع حنابله می‌دهد؛ و نیز محمد بن موسی قاضی دمشق، می‌گوید: «اگر برای من ممکن بود بر شافعیه جزیه قرار می‌دادم» و نیز ابو حامد طوسی می‌گوید: «لو کان لی أمر، لوضعت علی الحنابله الجزیه».

مفسر بزرگ زمخشری در تفسیر آیه (ان الله و ملائکته یصلون علی النبی...)) با جایز دانستن صلوات بر هر مؤمنی، صلوات بر اهل بیت (ع) و پیامبر (ص) را که اجمالاً تمام مذاهب اسلامی در وجوب آن اتفاق نظر دارند، مکروه دانسته است، چون به گمان او این امر منجر به اتهام به تشیع می‌شود. وی می‌گوید: اگر پرسیده شود که نظر شما در مورد فرستادن صلوات و درود بر غیر پیامبر (ص) چیست، می‌گوییم: قیاس، جایز بودن صلوات بر تمام مؤمنین است، به دلیل قول خدا که می‌فرماید: «هو الذی یصلی علیکم...» اما هنگامی که صلوات به صورت انفرادی بر اهل بیت پیامبر (ص) فرستاده شود، چنین صلواتی مکروه است. چون فرستادن صلوات بر اهل بیت پیامبر (ص) منجر به اتهام به رافضی بودن می‌شود (زمخشری، ۱۳۶۴: ۵۵۸).

مصنف کتاب الهدایه، یکی از فقهای حنفی است که در مورد انگشتر در دست کردن آن، به خاطر مخالفت با شیعه این گونه فتوا داده است: مشروع آن است که باید انگشتر در دست راست باشد، اما از آنجا که رافضیان انگشترشان را در دست راستشان می‌کنند، ما (به خاطر مخالفت با آن‌ها) انگشتر را در دست چپ قرار می‌دهیم. زرقانی در شرح مواهب، در چگونگی اسدال (آویزان نمودن) طرف عمامه می‌گوید (امینی، ۱۴۰۳ق: ۲۱۰).

این در حالی است که پیشوایان مذاهب اسلامی مانند احمد بن حنبل و امام شافعی نه تنها بر تقلید از آراء و نظریات خود تأکید نکرده‌اند، بلکه در چنین مواردی، از تقلید به شدت نهی کرده‌اند. چنین تعصباتی، علاوه بر آنکه موجب دوری مسلمانان از همدیگر

می‌شود، خلاف هدف اصلی دین اسلام که همان رسیدن به حقیقت و واقع است، می‌باشد و قطعاً چنین افرادی هیچ‌گونه عذری در پیشگاه خداوند نخواهند داشت؛ بنابراین، سزاوار است که مسلمانان از این تعصبات جاهلانه و کورکورانه اجتناب کنند.

تکفیر همدیگر

یکی از معروف‌ترین فتوایی که بر ضد شیعه صادر شده فتوای شیخ نوح افندی است که در سال ۱۰۴۸ ق، در کشور عثمانی، به کفر شیعه و جواز قتل آن‌ها با چنین تعبیر فتوا داد: بدان که این کفار و سرکشان فاجر، بن اقسام کفر، بغی، عناد، انواع فسق، زندقه و الحاد جمع کرده‌اند. کسی که در کفر، الحاد، وجوب جنگ با آن‌ها و جایز بودن کشتن آن‌ها تردید کند، همانند آن‌ها کافر خواهد بود. دلیل وجوب جنگ با آن‌ها و جایز بودن کشتن آن‌ها، بغی و کفر است... کافر بودن آن‌ها به دلایل گوناگون است. اول، آن‌ها دین را سبک شمرده و نسبت به شرع مقدس اهانت می‌کنند. دوم، به علم و علما اهانت می‌کنند در صورتی که خدا درباره علما می‌فرماید: «انما یخشی الله من عباده العلماء». سوم، محرمات را حلال می‌شمارند. چهارم، خلافت شیخین را منکر شده و می‌خواهند در دین شین و عیب ایجاد کنند. پنجم، نسبت به عایشه صدیقه، زبان‌درازی نموده و چیزهای در حق او می‌گویند که سزاوار او نیست و خداوند در برائت او آیاتی را نازل فرموده است؛ و به خاطر تکذیب آن‌ها قرآن کریم و سب نبی را، ضمناً به خاطر نسبت‌های ناروا به اهل بیت آن حضرت، کافر هستند. ششم: آن‌ها شیخین را سب می‌کنند و سب شیخین همانند سب نبی است؛ بنابراین، قتل این کفار فجار، چه توبه کنند چه توبه نکنند، واجب است ...

حسین بن عبدالله شروانی نیز در رساله احکام الدینیة فی تکفیر قزلباش که آن را در سده دهم هجری تألیف کرده است، شیعیان را تکفیر کرده و فتوا به قتل آنان داده است و چندین بار تأکید نموده است که کشتن هر یکی از آن‌ها بهتر از کشتن هفتاد کافر حربی است: کسی که یک نفر از این طایفه ملعون و مشرک را به قتل برساند، مثل این است که هفتاد نفر بلکه بیشتر از اهل دارالحرب را کشته باشد (جعفریان، ۱۳۷۹). ابوالحسن تقی الدین سبکی، نیز از کسانی است که کفر شیعه را به دلیل سب و تکفیر صحابه پذیرفته است. او می‌گوید: تکفیرکنندگان شیعیان و خوارج استدلال کرده‌اند که چون شیعیان و خوارج، بزرگان صحابه را تکفیر کرده‌اند و به پیامبر (ص) دروغ بسته‌اند که به آن‌ها وعده قطعی بهشت داده است، لذا آن‌ها کافر هستند، به نظر من این استدلال، مستدلال درستی است (السبکی، ۱۹۹۲: ۵۵۷).

نسبت‌های ناروا

رشید رضا می‌گوید: شیعه‌گری به نام خلیفه چهارم علی بن ابی‌طالب (ع)، آغاز ایجاد تفرقه دینی و سیاسی امت محمدی گردید و اولین کسی که اصول تشیع را از خود ساخت، یک یهودی به نام عبدالله بن سبا بود که از راه خدعه و نیرنگ اظهار اسلام نمود. وی مردم را به غلو درباره علی (کرم الله وجهه) دعوت می‌کرد تا میان این امت تفرقه ایجاد نموده، دین و دنیای آنان را تباہ گرداند.

غلو نسبت به ائمه (ع)

غالی در اصطلاح به کسی گفته می‌شود که یکی از اهل بیت عصمت را مثلاً از حد بندگی بالا برده برخی از مختصات ربوبیت را مانند آفرینش و تدبیر عالم و تصرف در تکوین به‌طور استقلال به وی نسبت دهد. این معنی به‌حسب مرور زمان و به هر شکل و تصویری تحقق گیرد، فرق نمی‌کند و موجب کفر است (طباطبایی، ۱۳۹۳: ۲۲۰).

امامان شیعه (ع) با شدت تمام با این مسئله برخورد نموده‌اند. برای نمونه، ابوهاشم جعفری، می‌گوید: «از امام رضا (ع) درباره غلات و مفوضه پرسیدم. امام (ع) فرمود: غلات کافر و مفوضه مشرک هستند. کسی که با آن‌ها مجالست و هم‌نشینی کند و با آن‌ها چیزی بخورد و بنوشد و یا به آن‌ها زن بدهد و از آن‌ها زن بگیرد و یا چیزی از آن‌ها امانت بگیرد و یا چیزی نزد آن‌ها امانت گذارد و یا سخن آن‌ها را تصدیق کند و حتی آن‌ها را با گفتن یک کلمه کمک و یاری نماید، از ولایت خدا و ولایت ما اهل بیت (ع) خارج شده است».

در روایت دیگر می‌خوانیم امام (ع) فرمود: خداوند لعنت کند مغیره بن سعید را، او بر پدرم دروغ می‌بست، خداوند حرارت آتش جهنم را به او بیچشاند، خدا لعنت کند کسانی را که چیزهای را در حق ما می‌گویند که خود از آن حرف‌ها خبر نداریم و خدا لعنت کند کسانی را که ما را از بندگی خدا که ما را آفریده و برگشت ما نیز به‌سوی اوست، دور می‌کند». علاوه بر این علمای شیعه از ابتدا تاکنون بر کفر غلات تأکید نموده‌اند؛ شیخ صدوق درباره غلات می‌گوید: اعتقاد ما در مورد غلات و مفوضه آن است که آنان کافران به خدا می‌باشند (شیخ صدوق، ۱۳۸۰: ۱۱۹).

تحریف قرآن

از جمله اتهامات ناروا به شیعه، نسبت دادن تحریف قرآن است. این نسبت ناروا سبب شده است که برخی از تندروهای متعصب اهل سنت، شیعیان را تکفیر

کنند. امام خمینی (ره) تحریف به کاستی و زیاده را رد می‌کند و بر مصونیت قرآن از تحریف تأکید دارد (صحیفه نور، ۱۳۸۹: ۲۷۵). مقام معظم رهبری با درک و شناخت از دشمن که درصدد ایجاد تفرقه است می‌فرماید: «شما ببینید چقدر کتاب و جزوه و مطلب علیه شیعه نوشته و منتشر شده است؛ لاتعدّ و لاتحصی. این کتاب‌ها را برای من می‌آورند. من این‌ها را می‌بینم و می‌دانم که دست‌های مجرم و گناهکار، برای این که فکر اهل بیت و مکتب اهل بیت (ع) را از نظر مردم و از نظر جوانان، به عنوان فکری که منحرف از اسلام است، معرفی نمایند، چه می‌کنند. نسبت‌های گوناگون می‌دهند: نسبت دروغ می‌دهند، نسبت خلاف می‌دهند، نسبت تحریف قرآن می‌دهند» (بیانات، ۱۳۷۶). لازم به ذکر است به موانع و چالش‌های درونی نیز می‌توان، تعصبات قومی و نژادی، اهانت و توهین به مقدسات و ارزش‌های یکدیگر را نیز افزود.

راهکارهای برون‌رفت از موانع و چالش‌های تقریب

راهکارهای برون‌رفت از موانع و چالش‌های تقریب و وحدت جوامع اسلامی را می‌توان در راهکارهای اعتقادی- دینی، راهکارهای سیاسی، راهکارهای اقتصادی و راهکارهای فرهنگی تقسیم کرد. در این تقسیم‌بندی کلی اندیشمندان جهان اسلام هر یک به ارائه راهکارهای خاص خود مبادرت نموده‌اند که در مقاله حاضر به برخی از آن‌ها اشاره خواهد شد. همچنین امام خمینی و مقام معظم رهبری نیز در هر یک از زمینه‌های ذکر شده که موانع و چالش‌های بیرونی و درونی را پوشش خواهد داد نظریات خود را ارائه نموده‌اند.

۱. راهکارهای اعتقادی- دینی

در فهم اسلام مسلمانان دچار انحراف و چنددستگی شدند و این حاصل تاریخی نزاع و درگیری فرقه‌های ایجادشده در تاریخ صدر اسلام بود و هر یک از فرقه‌های مذهبی و کلامی خود را بر حق و به آموزه‌های اسلامی (کتاب و سنت) نزدیک‌تر می‌دانست و بقیه فرقه‌ها را در انحراف و گمراهی می‌شمرد. یکی از راهکارهای مهم در این بخش می‌توانست نزدیک کردن افکار مختلف و نحله‌های گوناگون به هم بود و این همگرایی اولاً و اگرایی‌ها را کنار می‌زد و ثانیاً تفاهم را جایگزین نزاع می‌کرد.

۱-۱. گفت‌وگو میان مذاهب اسلامی

در روایات فراوان ائمه معصومین (ع) نیز سفارش به گفتگوی نیکو و همراه با احترام نسبت به طرف مقابل شده است. امام باقر (ع) می‌فرماید: «عن جابر عن ابي جعفر

عليه‌السلام فی قوله (و قولوا للناس حسنا) قال: قولوا للناس أحسن ما تحبون أن يقال لكم، فان الله يبغض اللعان السباب الطعان على المؤمنین؛ جابر می‌گوید: از امام باقر(ع) درباره این آیه (و قولوا للناس حسنا) پرسیدم. حضرت فرمود: با مردم آن‌گونه سخنی بگویند که دوست دارید مردم با شما سخن بگویند. در نزد خداوند افراد لعان، فحش دهنده و طعن دهنده، مبعوض هستند» (العیاشی، ص ۱۳۹). امام زین‌العابدین(ع) می‌فرماید: «گفتار نیک، دارایی را زیاد می‌کند و روزی را افزایش می‌دهد و اجل را به تأخیر می‌اندازد و انسان را نزد خانواده محبوب می‌گرداند و [شخص را] به بهشت می‌برد». امام علی(ع) می‌فرماید: «سخن زیبا بگویند تا پاسخ زیبا بشنوید» (مجلسی، ۱۳۱۵: ۳۱۰). همچنین فرموده است: «هر که گفتارش نیکو باشد، رستگاری پیش روی اوست». امام صادق(ع) می‌فرماید: «ای شیعیان! مایه زیور ما باشید و باعث عیب و ننگ، نباشید. با مردم نیکو سخن بگویند و زبان‌هایتان را نگه‌دارید و از زیاده‌گویی و سخن زشت، بازشان دارید» (مجلسی، ۱۳۱۵: ۱۵۱).

۲-۱. احترام به تفاوت دیدگاه‌های فقهی یکدیگر

نمونه‌های بهترین گفتمان علمی سازنده، همراه با حفظ حرمت طرف مقابل در کتاب‌المراجعات است که علامه شرف‌الدین عاملی و شیخ عبدالمجید سلیم، (دو تن از بزرگان شیعه و اهل سنت) انجام داده است. متن اولین نامه‌های این دو عالم را مرور می‌کنیم:

نامه شیخ عبدالمجید سلیم به علامه شرف‌الدین

سلام بر علامه بزرگ عبدالحسین شرف‌الدین موسوی و رحمت‌الله و برکاته. من در طول عمر خود درصدد اطلاع از چگونگی اوضاع و حقایق داخلی شیعه برنیامده و اخلاقشان را نیازموده بودم و این، به این جهت است که من با آن‌ها ننشسته و در اجتماعات و کشورهای آن‌ها زندگی نکردم، اما علاقه‌مند بودم که با دانشمندان آن‌ها به بحث بنشینم و در میان عوام آن‌ها قرار گیرم تا بحث عمیقی از نظریات و خواسته‌های آنان بکنم، پس آنگاه که تقدیر الهی مرا به ساحل اقیانوس وجود تو واقف ساخت لبانم از آب پیمانه گوارای دانش تو، تر گردید، خداوند با گوارای دانشت بیماری‌ام را شفا بخشید و عظمم فرونشست و سوگند به شهر علم جدت مصطفی(ص) و باب آن پدرت مرتضی(ع) که من شربتی فرونشاندندتر از چشمه گوارای سلسبیل تو نیافتم. من درباره شما شیعیان شنیده بودم که شما از برادرانتان اهل سنت دوری می‌گزینید و از آن‌ها کناره می‌گیرید، به‌تنهایی و وحشت مأنوسید و به عزلت و گوشه‌گیری پناه

می‌برید و... اما من تو را شخصی خوش‌برخورد در مباحثه، دقیق و علاقه‌مند به گفت‌وگو در بحث‌و‌جدل، نیرومند در سخن لطیف و مهربان در معرکه، شریف و بزرگوار در نشست و برخاست... من هم‌اکنون در کنار دریای بیکران علم تو ایستاده‌ام، اجازه می‌خواهم که خود را در امواج آن بیندازم و فروروم و از دُرهای گران‌بهای آن به دست آورم، اگر اجازه دهی در مطالب غامض و مشکلاتی که مدت‌هاست در سینه‌ام خلع‌جان می‌کند غوص کنیم، وگرنه امر با تو است... (شرف‌الدین، ۱۴۱۶ ق).

پاسخ علامه به نامه شیخ عبدالمجید سلیم:

سلام بر مولای ما شیخ‌الاسلام و رحمه الله و برکاته.
نامه پر عطف و شکر شما رسید، آن‌چنان مرا مورد عنایت قرار داده‌ای که زبان از شکر و سپاس‌گذاری آن عاجز است، یعنی آن‌طور که روزگاران دراز نتوان بعضی از وظایف واجب آن را ادا کرد، آرزوها و آمال خود را پیش من آورده‌ای در صورتی که تو قبله امیدواران و نجات‌دهنده پناهندگانی. من از سوره به سوی تو بر مرکب آرزوها سوار شدم و از راه‌های طولانی به درب خانه تو آمده‌ام تا از دانتش بهره‌گیرم و از باران فضل تو استفاده کنم که به‌زودی به خواست خدا با امیدی زنده و آرزویی نیرومند بازخواهم گشت، از من اجازه بحث خواسته‌ای، من اجازه بحث را به شما دادم - در صورتی که امر و نهی از آن توست - آنچه می‌خواهی پیرس و هرچه دوست داری بگو، فضل و برتری و قضاوت عادلانه و سخن نفیصله بخش حق از باطل، از آن تو است» (شرف‌الدین، ۱۴۱۶ ق).

از دیدگاه امام خمینی (ره) تفاوت دیدگاه شیعه و سنی در عقاید و سایر مسائل یک امری مسلم است ولی نباید اختلاف دیدگاه موجب تسلط بیگانگان بر سرنوشت مسلمانان گردد. «اختلاف سنی و شیعه، البته سنی و شیعه / در عقاید / در بسیاری از عقاید مختلف‌اند باید هم باشند، ... اما این اسباب این بشود که ما کارشکنی کنیم که مبدا یک‌وقتی یک کشوری مسلط بشود و آمریکا را بیرون کند، کارشکنی کنیم که مبدا یک‌وقتی بتوانیم یک نفری که دارد اسلام را به هم می‌زند، دارد یک کشوری را از بین می‌برد، ما بخواهیم او را از بین ببریم، کارشکنی کنیم. بعضی آخوندها، آخوندهای درباری، کتاب نوشتند در همین زمان در مکه منتشر کردند؛ باز کتاب تفرقه. این‌ها نمی‌دانم چه فکر می‌کنند، جز این است که این‌ها نوکر آمریکا یا بعض بلاد دیگر هستند که این‌ها را وادار به این می‌کنند که یک همچو مسائلی را بگویند و تفرقه ایجاد کنند؟ در بین خود ما هم خوب تفرقه‌های چیزی هست. این شیخی است و آن صوفی است و آن اخباری است و آن اصولی است. عقاید مختلف

اسباب اختلافات خارجی چرا بشود؟ چرا در این امری که همه مشترک هستیم با هم نباشیم؟» (صحیفه‌نور، ۱۳۸۹: ۳۴).

مقام معظم رهبری در این باره می‌فرماید: «ای بسا برخی از تصورات فرق نسبت به یکدیگر، با مباحثه و مذاکره، به استنتاج خوبی منتهی بشود. شاید بعضی از سوءتفاهم‌ها برطرف و بعضی از عقاید تعدیل و بعضی از افکار به‌طور واقعی به هم نزدیک بشود. البته اگر این بشود، بسیار بهتر از هر شکل دیگر است؛ حداقل این است که بر روی مشترکات تأکید بشود. این گفتگوها و مذاکرات، کمترین فایده‌اش این خواهد بود». همچنین فرموده است: «در مرحله فقهی نیز تبادل نظر بین مذاهب مختلف، در بسیاری از ابواب فقهی، به فتاوی نزدیک، بلکه واحدی منتهی خواهد شد. بعضی از فرق اسلامی، در برخی از ابواب فقهی، تحقیقات و پیشرفت‌های قابل ملاحظه‌ای دارند؛ دیگران می‌توانند از آن‌ها استفاده کنند. گاهی ممکن است در برخی از احکام و استنباطات اسلامی از کتاب و سنت، نوآوری‌هایی در اختیار بعضی از فرق اسلامی باشد؛ دیگران از آن استفاده خواهند کرد و به فتاوی نزدیک به هم یا مشترکی خواهند رسید. ما می‌بینیم گاهی فتوایی را از مذهبی نقل می‌کنند، در حالی که آن فتوا، فتوایی غریب در آن مذهب است. ممکن است اهل آن مذهب، از آن فتوا تحاشی بکنند، یا اصراری به آن نداشته باشند. چرا ما نگردیم تا فتاوی مشترک را پیدا کنیم؟ (بیانات، ۱۳۷۰)

۳-۱. تبیین صحیح وحدت و تقریب مذاهب اسلامی

امام خمینی (ره) می‌فرماید: «یک دسته از مسلمانان شیعه هستند و یک دسته‌ای از مسلمانان سنی، یک دسته حنفی و دسته‌ای حنبلی و دسته‌ای اخباری هستند. اصلاً طرح این معنا، از اول درست نبود. در یک جامعه‌ای که همه می‌خواهند به اسلام خدمت کنند و برای اسلام باشند، این مسائل نباید طرح شود. ما همه برادر هستیم و با هم هستیم منتها علمای شما یک دسته فتوا به یک چیز دادند و شما تقلید از علمای خود کردید و شدید حنفی، یک دسته فتوای شافعی را عمل کردند و یک دسته دیگر فتوای حضرت صادق را عمل کردند این‌ها شدند شیعه. این‌ها دلیل اختلاف نیست، ما نباید باهم اختلاف و یا یک تضادی داشته باشیم. ما همه با همه برادریم. برادران شیعه و سنی باید از هر اختلافی احتراز کنند. امروز اختلاف بین ما، تنها به نفع آن‌هایی است که نه به مذهب شیعه اعتقاد دارند و نه به مذهب حنفی و سایر فرق. آن‌ها می‌خواهند نه این باشد نه آن، راه را این‌طور می‌دانند که بین شما و ما

اختلاف بیندازند. ما باید توجه به این معنا بکنیم که همه ما مسلمان هستیم و همه ما اهل قرآن و اهل توحید هستیم و باید برای قرآن و توحید زحمت بکشیم و خدمت بکنیم» (صحیفه نور، ۱۳۸۹: ۲۵۹).

همچنین فرموده است که: «هدف مراجع عظام و روحانیون در هر جا باشند یکی است و آن پشتیبانی از دیانت مقدسه اسلام و قرآن مجید و طرفداری از مسلمین است، اختلافی بین علمای اعلام و نگهبانان اسلام در این هدف مقدس نیست. اگر فرضاً اختلاف اجتهاد و نظری در امری جزئی و ناچیز باشد مثل سایر اختلافات در امور فرعی، مانع از وحدت نظر در امور اصولی نیست. اگر سازمان دولتی گمان کرده‌اند با سم‌پاشی‌ها می‌توانند ما را از هدف مقدس خود منحرف کنند و به دست جهال متعصب به قصد شوم خود برسند، خطا کرده‌اند» (همان).

از دیدگاه مقام معظم رهبری اختلافات دیدگاه بین عالمان و دانشمندان هر مکتب و مذهب یک امری طبیعی است دانشمندان شیعه در برخی مسائل فقهی با یکدیگر اختلاف نظر دارند. همچنین طبیعی است که عالمان شیعه و سنی نیز در مسایل فقهی تفاوت نظر دارند و این تفاوت نظر و دیدگاه‌ها باید در میان عالمان شیعه و سنی با گفتگو حل گردد و نباید در سطح توده مردم عوام مطرح شود. می‌فرماید: «اختلاف بین طرفداران دو عقیده بر اثر تعصبات، یک امری است که هست و طبیعی است و مخصوص شیعه و سنی هم نیست. بین فرق شیعه، خودشان؛ بین فرق سنی، خودشان؛ در طول زمان از این اختلافات وجود داشته است. تاریخ را نگاه کنید، می‌بینید هم بین فرق فقهی و اصولی اهل تسنن - مثل اشاعره و معتزله، مثل حنابله و احناف و شافعیه و این‌ها - هم بین فرق مختلف شیعه، بین خودشان، اختلافاتی وجود داشته است. این اختلافات وقتی به سطوح پایین - مردم عامی - می‌رسد، به‌جاهای تند و خطرناکی هم می‌رسد؛ دست‌به‌گریبان می‌شوند. علما می‌نشینند با هم حرف می‌زنند و بحث می‌کنند؛ لیکن وقتی نوبت به کسانی رسید که سلاح علمی ندارند، از سلاح احساسات و مشت و سلاح مادی استفاده می‌کنند که این خطرناک است. در دنیا این همیشه بوده؛ همیشه هم مؤمنین و خیرخواهان سعی می‌کردند که مانع بشوند؛ علما و زیدگان، تلاششان این بوده است که نگذارند سطوح غیرعلمی کارشان به درگیری برسد؛ لیکن از یک دوره‌ای به این طرف، یک عامل دیگری هم وارد ماجرا شد و آن (استعمار) بود. نمی‌خواهیم بگوییم اختلاف شیعه و سنی همیشه مربوط به استعمار بوده؛ نه احساسات خودشان هم دخیل بوده؛ بعضی از جهالت‌ها، بعضی از تعصب‌ها،

بعضی از احساسات، بعضی از کج‌فهمی‌ها دخالت داشته؛ لیکن وقتی استعمار وارد شد، از این سلاح حداکثر استفاده را کرد. لذا شما می‌بینید برجستگان مبارزه با استعمار و استکبار، روی مسئله (وحدت امت اسلامی) تکیه مضاعف کرده‌اند. شما ببینید سید جمال‌الدین اسدآبادی (رضوان‌الله‌تعالی‌علیه) معروف به افغانی و شاگرد او شیخ محمد عبده و دیگران و دیگران و از علمای شیعه مرحوم شرف‌الدین عاملی و بزرگان دیگری، چه تلاشی کردند برای اینکه در مقابله با استعمار نگذارند این وسیله راحت در دست استعمار، به یک حربه علیه دنیای اسلام تبدیل شود. امام بزرگوار ما از اول بر قضیه وحدت اسلامی اصرار می‌کرد» (بیانات، ۱۳۸۵).

۲. راهکارهای سیاسی

بر اساس اندیشه امام خمینی (ره) و مقام معظم رهبری عامل اساسی اختلاف در پیکره امت اسلامی، نبود قدرت سیاسی است. بدون اتکا به قدرت سیاسی اسلامی نمی‌توان کاری مهم و سازنده و اصلاحات پایدار انجام داد. امروزه اگر مسلمانان جهان اسلام با یکدیگر متحد نباشند، همه قدرت و توانایی‌های آنان در اختلاف نظرات ناشی از تعدد مراکز تصمیم‌گیری، به تحلیل می‌رود؛ بنابراین یکی از راهکارهای سیاسی برای تقریب مذاهب اسلامی، ایجاد قدرت است یعنی تشکیل حکومت.

۱-۲. تشکیل حکومت واحد اسلامی

تشکیل حکومت واحد اسلامی، از مهم‌ترین جلوه‌های اعتقاد امام خمینی (ره) برای تقریب مذاهب اسلامی است. امام خمینی (ره) در صحیفه نور می‌نویسد: «همه در زیر پرچم پرافتخار اسلام مجتمع و با دشمنان اسلام و محرومان جهان به دفاع برخیزید و به سوی یک دولت اسلامی با جمهوری‌های آزاد و مستقل به‌پیش روید که با تحقق آن همه مستکبران جهان را به‌جای خود خواهید نشاند و همه مستضعفان را به امامت و وراثت ارض خواهید رساند. به امید آن روز که خداوند تعالی وعده فرموده است. اگر یک حکومت بود مثل صدر اسلام، یک حکومت بود و همه تابع، ما به این روز نمی‌نشستیم. آن‌ها، اجانب جدیت کردند تا حکومت‌ها را به نفع خودشان متفرق کردند، تکه‌تکه کردند. حتی اخیراً که عثمانی یک مملکت وسیع بود، وقتی جنگ تمام شد، این‌ها را به قریب ۱۵ تا جدا جدا از هم کردند و همه عمال خودشان. باید مسلمین بیدار بشوند، باید از این خوابی که سیصد سال آن‌ها را خواب کردند هشیار بشوند». حاکمیت واحد اسلامی با تلاش عالمان و روشنفکران دینی که درصدد وحدت امت اسلامی و تقریب مذاهب اسلامی است به وجود می‌آید. مقام معظم

رهبری در این باره فرموده است: «اگر در جوامع و کشورهای اسلامی، علما و روشنفکران و متفکران و بزرگان و پیشگامان وحدت، جهت حرکتشان به سمت حاکمیت اسلام باشد، این حرکت، حرکت موفق است؛ والا اگر این طور نباشد و در مقابل حاکمیت طواغیت و کفار و حکومت‌های سرسپرده و بی‌عرضه، تابع و تسلیم باشند، معلوم است که وحدت تضمینی نخواهد داشت. شما از این طرف، شعار وحدت بدهید، جوش بزنید، غصه بخورید؛ از آن طرف، پول‌های به‌ناحق بذل و خرج شده و یک عده آدم سست‌عنصر قلم‌به‌مزد نوکر صفت هم پیدا می‌شوند و اندوخته‌های شمارا به باد خواهند داد و رشته‌ها را پنبه خواهند کرد» (بیانات، ۱۳۶۹).

۲-۲. تشکیل ارتش مشترک و بسیج جهانی

یکی از راهکارهای تقریب مذاهب اسلامی و وحدت مسلمانان جهان اسلام تشکیل ارتش و بسیج جهانی است. امام خمینی (ره) برای تحقق وحدت امت اسلامی و تقریب مذاهب اسلامی تشکیل ارتش مشترک و بسیج جهانی را مطرح می‌کند و از علما و دانشمندان کشورهای اسلامی می‌خواهد که دولت‌ها را از وابسته شدن به قدرت‌های خارجی بازدارند. می‌فرماید: «علمای اعلام و خطبای محترم کشورهای اسلامی دولت‌ها را دعوت کنند که از وابستگی به قدرت‌های بزرگ خارجی خود را رها کنند و با ملت خود تفاهم کنند، در این صورت پیروزی را در آغوش خواهند کشید و نیز ملت‌ها را دعوت به وحدت کنند و از نژادپرستی که مخالف دستور اسلام است، بپرهیزند و با برادران ایمانی خود در هر کشوری و با هر نژادی که هستند، دست برادری دهند که اسلام بزرگ آنان را برادر، خوانده و اگر این برادری ایمانی با همت دولت‌ها و ملت‌ها و با خداوند متعال روزی تحقق یابد، خواهید دید که بزرگ‌ترین قدرت جهان را مسلمین تشکیل می‌دهند».

مقام معظم رهبری می‌فرماید «رحمت خدا و رضوان خدا بر امام بزرگوار که همه این چیزها را فکر کرد؛ آن چشم تیزبین و روشن‌بین، آن بصیرت الهی، بدون اینکه درس سیاست درجایی خوانده باشد، از کسی فراگرفته باشد، همه آن چیزهایی را که در این زمینه لازم بود، از خدای متعال الهام گرفت؛ ... بسیجی کیست؟ هرکسی که در این بستر اعتقادی و انسانی که عرض کردیم، به فعالیت مشغول است، بسیجی است. البته نیروی مقاومت بسیج، نماد این نهضت عظیم عمومی فراگیر ملی است؛ نماد نظم و انضباط و جهت‌گیری درست و تعلیم و تربیت است. بسیجی، نام بسیجی و عنوان بسیجی، فراگیر است؛ ... خب این تفکر که تفکر بسیجی است و امام بزرگوار ما این

را در ایران اسلامی خلق کرد، این صادرشده. بارها گفتیم، مفاهیم انقلاب و مفاهیم اسلام، مثل عطر گل‌های بهاری است؛ هیچ‌کسی نمی‌تواند جلوی آن را بگیرد؛ پخش می‌شود، همه‌جا می‌رود؛ نسیم روح‌افزا و روان‌بخشی است که همه‌جا را به‌خودی‌خود می‌گیرد؛ حالا جنجال‌کنند، داد و بیداد کنند؛ رفته، صادرشده و الآن شما در کشورهای گوناگونی ملاحظه کنید؛ این تفکر در لبنان دارد فعالیت می‌کند، در عراق دارد فعالیت می‌کند؛ جوان‌های عراقی حرکت کردند همراه ارتششان شدند توانستند این پیروزی‌ها را به دست بیاورند؛ در سوریه همین‌جور، در غزه همین‌جور، در فلسطین همین‌جور، در یمن همین‌جور، ان‌شاءالله در قدس شریف و برای نجات الاقصی هم همین‌جور».

۲-۳. روز قدس و فلسطین

یکی از شاخص‌های و بهترین راهکار برای تقریب مذاهب اسلامی روز قدس و مسئله فلسطین است. امام خمینی (ره) می‌فرماید: «روز قدس، روزی است که اسلام را باید احیاء کرد و احیاء بکنیم و قوانین اسلام در ممالک اسلامی اجرا بشود. روز قدس، روزی است که باید به همه ابرقدرت‌ها هشدار بدهیم که اسلام دیگر تحت سیطره شما به‌واسطه عمال خبیث شما، واقع نخواهد شد. ... روز قدس، روزی است که ما خواهیم فهمید چه اشخاصی و چه رژیم‌هایی با توطئه‌گرهای بین‌المللی موافقت دارند و با اسلام مخالفت. آن‌هایی که شرکت ندارند، مخالف با اسلام هستند و موافق با اسرائیل و آن‌هایی که شرکت کردند، متعهد هستند و موافق با اسلام و مخالف با دشمنان اسلام که در رأس آن‌ها آمریکا و اسرائیل است. روز امتیاز حق از باطل است، روز جدائی حق و باطل است».

از دیدگاه مقام معظم رهبری: «شاخص عمده برای اتحاد مسلمین، مسئله فلسطین است؛ مسئله فلسطین، شاخص است. اگر چنانچه اتحاد مسلمین تحقق پیدا نکند، قضیه فلسطین قطعاً به بهترین وجه حل خواهد شد. هر چه ما در قضیه فلسطین جدیت بیشتری برای احیای حقوق ملت فلسطین به خرج بدهیم، به اتحاد مسلمین نزدیک‌تر می‌شویم. این مسئله عادی‌سازی‌های اخیر - که متأسفانه بعضی از دولت‌ها خطا کردند، خطای بزرگی کردند و گناه کردند و عادی‌سازی [روابط] کردند با رژیم غاصب و ظالم صهیونیستی - حرکتی ضدّ وحدت اسلامی و ضد اتحاد اسلامی است؛ از این راه باید برگردند و این خطای بزرگ را بایستی جبران بکنند. خوب، این هم مسئله اتحاد؛ بنابراین، آنچه در ابعاد جامعه اسلامی و بین‌الملل اسلامی می‌خواستیم عرض بکنیم، همین دو نکته بود که این‌ها را عرض کردیم».

۲-۴. حج فرصتی برای تقرب و اتحاد اسلامی

بر اساس اندیشه امام خمینی (ره) و مقام معظم رهبری حج فرصتی مناسب برای تقرب و اتحاد مسلمین است؛ زیرا همه مسلمانان از هر نقطه عالم یکرنگ، یک صدا، یکدل رو به سوی معبود واحد جمع می‌شوند؛ همه خود را واحد می‌بینند با اعمال و رفتار یکسان در مکان واحد خدای واحد را پرستش می‌کنند. امام خمینی (ره) معتقد است که مسلمانان در ایام حج که از نقاط مختلف عالم اجتماع می‌کنند باید در مسایل اساسی اسلام و کشورهای اسلامی گفتگو داشته باشند و مشکلات امت اسلامی را مطرح و چاره‌اندیشی نمایند. می‌فرماید: «در این اجتماع مقدس حج اولاً در مسائل اساسی اسلام و ثانیاً در مسائل خصوصی کشورهای اسلامی تبادل نظر کرده، ببینند که در داخل کشورها با دست استعمار و عمال آن بر برادران مسلمان آنان چه می‌گذرد، اهالی هر کشوری باید در این اجتماع مقدس گرفتاری‌های ملت خود را به مسلمین جهان گزارش دهند». از دیدگاه امام خمینی (ره): «حج بهترین میعادگاه معارفه ملت‌های اسلامی است که مسلمانان با برادران و خواهران دینی و اسلامی خود از سراسر جهان آشنا می‌شوند و در آن خانه‌ای که متعلق به تمام جوامع اسلامی و پیروان ابراهیم حنیف است، گرد هم می‌آیند و با کنار گذاردن تشخیص‌ها و رنگ‌ها و ملیت‌ها و نژادها به سرزمین و خانه اولین خود رجعت می‌کنند و با مراعات اخلاق کریمه اسلامی و اجتناب از مجادلات و تجمعات، صفای اخوت اسلامی و دورنمای تشکل امت محمدی (ص) را در سراسر جهان به نمایش می‌گذارند».

۳. راهکارهای علمی - فرهنگی

۳-۱. قرآن و گفتمان نیکوی علمی

قرآن کریم مسلمانان را به گفتگوی مسالمت‌آمیز با کفار و اهل کتاب برای رسیدن به حقیقت دعوت می‌کند، بر مسلمانان لازم است که اختلافات خود را از طریق گفتگوی سالم و رعایت آداب، حل نمایند. در آیات مختلف بر گفتگوهای نیکو تأکید شده است؛ از جمله در آیات ذیل:

«ادْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ؛ با حکمت و اندرز نیکو به سوی راه پروردگارت دعوت نما و با آنها به طریقی که نیکوتر است استدلال و مناظره کن، پروردگار تو از هرکسی بهتر می‌داند چه کسانی از طریق او گمراه شده‌اند و چه کسانی هدایت یافته‌اند».

تفسیر نمونه آیه فوق را چنین تبیین کرده است که: نخستین گام در دعوت به سوی حق استفاده از منطقی صحیح و استدلالات حساب‌شده است... دومین گام اندرزه‌های نیکو... است یعنی استفاده کردن از عواطف انسان‌ها، زیرا که موعظه و اندرز بیشتر جنبه عاطفی دارد که با تحریک آن می‌توان توده‌های عظیم مردم را به‌طرف حق متوجه ساخت. در حقیقت حکمت از "بعد عقلی" وجود انسان استفاده می‌کند و موعظه حسنه از "بعد عاطفی". مقید ساختن "موعظه" به "حسنة" شاید اشاره به آن است که اندرز در صورتی مؤثر است که خالی از هرگونه خشونت، برتری‌جویی، تحقیر طرف مقابل، تحریک حس لجاجت او و مانند آن بوده باشد، چه بسیارند اندرزهایی که اثر معکوسی می‌گذارند به خاطر آنکه مثلاً در حضور دیگران و توأم با تحقیر انجام گرفته و یا از آن استشمام برتری‌جویی گوینده شده است، بنابراین موعظه هنگامی اثر عمیق خود را می‌بخشد که "حسنة" باشد و به‌صورت زیبایی پیاده شود. سومین گام مناظره نیکوتر است (وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ) ... مجادله و مناظره نیز هنگامی مؤثر است که "بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ" باشد، حق و عدالت و درستی و امانت و صدق و راستی بر آن حکومت کند و از هرگونه توهین و تحقیر و خلاف‌گویی و استکبار خالی باشد (مکارم شیرازی، ۱۳۷۱).

۲-۳. روایات و گفتمان علمی نیکو

روایات فراوان ائمه معصوم (ع) نیز سفارش به گفتگوی نیکو و همراه با احترام نسبت به‌طرف مقابل شده است. امام باقر (ع) می‌فرماید: «عن جابر عن أبي جعفر (ع) (وقولوا للناس حسناً) قال: قولوا للناس أحسن ما تحبون أن يقال لكم، فإن الله يبغض اللعان السباب الطعان على المؤمنين؛ جابر می‌گوید: از امام باقر (ع) درباره این آیه (وقولوا للناس حسناً) پرسیدم. حضرت فرمود: با مردم آن‌گونه سخنی بگویند که دوست دارید مردم با شما سخن بگویند. در نزد خداوند افراد لعان، فحش دهنده و طعن دهنده، مبعوض هستند».

امام زین‌العابدین (ع) می‌فرماید: «القول الحسن يثري المالَ ويُنمي الرزقَ وَيُنسي في الأجلِ وَيُحِبُّ إِلَى الأهلِ وَيُدخِلُ الجنةَ؛ گفتار نیک، دارایی را زیاد می‌کند و روزی را افزایش می‌دهد و اجل را به تأخیر می‌اندازد و انسان را نزد خانواده محبوب می‌گرداند و [شخص را] به بهشت می‌برد». امام علی (ع) می‌فرماید: «أَجْمِلُوا فِي الخِطَابِ تَسْمَعُوا أَجْمِلَ الجَوَابِ؛ سخن زیبا بگویند تا پاسخ زیبا بشنویند».

امام خمینی (ره) در صحیفه نور می‌نویسد: «ائمه اطهار ما سفارش کردند به ما که بیپوندید با هم و با هم اجتماعمان را حفظ کنیم و کسی که این اجتماع را بخواهد که به هم بزند، یا جاهل است و یا مغرض و نباید به این حرف گوش بکنند. برادران سنی ما نباید به یک تبلیغاتی که از طرف دشمنان اسلام می‌شود ترتیب اثر بدهند. ما

با آن‌ها برادر هستیم، آن‌ها با ما برادر هستند». همچنین فرموده است: «پیغمبر اسلام می‌خواست در تمام دنیا وحدت کلمه ایجاد کند. می‌خواست تمام ممالک دنیا را در تحت یک کلمه توحید، در تحت کلمه توحید تمام ربع مسکون را قرار بدهد منتهی اغراض سلاطین آن‌وقت از یک طرف، اغراض علمای نصاری و یهود و امثال ذلک از طرف دیگر سد شد، مانع شد از این‌که ایشان بتوانند آن کار را انجام بدهند. الآن هم سدند، الآن هم آن‌ها مانع هستند، الآن هم گرفتاری ما برای خاطر آن‌هاست، الآن هم یهود مانع هستند که اسلام ترویج بشود، الآن هم نصاری مانع هستند که اسلام را آن‌طور که هست معرفی کنند».

۳-۳. تبیین صحیح وحدت و تقریب مذاهب اسلامی

یکی از راهکارهای تقریب مذاهب، تبیین صحیح وحدت و تقریب مذاهب اسلامی است. وحدت اسلامی و تقریب مذاهب به معنای نفی تفاوت‌ها و نادیده گرفتن آن‌ها نیست بلکه به معنای نزدیک شدن و وحدت دیدگاه‌های مسلمانان در برابر چالش‌ها، آسیب‌ها و خنثی‌سازی توطئه‌های دشمنان است. ماهیت وحدت در اندیشه امام خمینی (ره) با معنای توحید در عقیده و توحید کلمه یا توحید اعتقاد معلوم می‌شود. از این رو، کلمه‌ای واحد، دیدگاه واحد، اعتقاداتی واحد و جهان‌بینی واحد وجود دارد و همه باید به آن ملتزم شوند. امام خمینی (ره) می‌فرماید: «یکی از مقاصد بزرگ شرایع و انبیای عظام که علاوه بر آنکه خود مقصود مستقل است، وسیله پیشرفت مقاصد بزرگ و دخیل تام در تشکیل مدینه فاضله می‌باشد، توحید کلمه و توحید عقیده است...». همچنین، مقام معظم رهبری می‌فرماید: «اتحاد مسلمین، به معنای انصراف مسلمین و فرقی‌گوناگون از عقاید خاص کلامی و فقهی خودشان نیست؛ بلکه اتحاد مسلمین به دو معنای دیگر است که هر دوی آن باید تأمین بشود: اول این‌که فرقی‌گوناگون اسلامی (فرقی سنی و فرقی شیعه) - که هر کدام فرقی مختلف کلامی و فقهی دارند - حقیقتاً در مقابله با دشمنان اسلام، همدلی و همدستی و همکاری و همفکری کنند. دوم این‌که فرقی‌گوناگون مسلمین سعی کنند خودشان را به یکدیگر نزدیک کنند و تفاهم ایجاد نمایند و مذاهب فقهی را باهم مقایسه و منطبق کنند. بسیاری از فتاوی فقهی و علما هست که اگر مورد بحث فقهی عالمانه قرار بگیرد، ممکن است با مختصر تغییری، فتاوی دو مذهب به هم نزدیک شود».

در این پژوهش سعی شده است با الگوبرداری از مطالعاتی که بر مبنای روش ترکیبی (SWOT) انجام شده است از روش تحلیل محتوا برای شناسایی و دسته‌بندی کدها و

مقولات و راهبردهای ارائه شده در بیانات امام راحل و مقام معظم رهبری به ویژه نقاط قوت، ضعف، فرصت‌ها و تهدیدات استفاده شود. بر این اساس، راهبردهای معطوف به نقاط قوت و ضعف و فرصت‌ها و تهدیدها همسو با نتایج سایر مطالعات، به‌ویژه از دیدگاه امام خمینی (ره) و مقام معظم رهبری (مدظله) را می‌توان این‌گونه خلاصه نمود:

جدول ۱. راهبردهای توجه به نقاط قوت و ضعف

راهبردهای توجه به نقاط ضعف	راهبردهای توجه به نقاط قوت
کفر به طاغوت	اتحاد حول محور پیامبر اکرم (ص)
اثبات مذهب خود و نفی مذهب دیگری	زندگی مسالمت آمیز مسلمانان در کنار هم
داشتن رفتار برادرانه	شناخت قدرت مردم و اعتماد به آنها
اقدام جمعی برای رسیدن به وحدت	وحدت در جهت حاکمیت اسلام
اقدام عملی و مجاهدانه برای ایجاد وحدت	اعتصام به حبل الله
ایجاد روشنگری در میان جوامع	مأنوس شدن به مبانی و حقایق اسلام
مقاومت در برابر دشمن	استعانت از خداوند متعال و ائمه معصومین
عقلانی نگریستن به موضوع وحدت	تمرکز بر اشتراکات
برخورد صادقانه با اسلام و حقایق آن	وحدت کلمه بر محور توحید
اتحاد داخلی ملت‌های مسلمان	توجه به حدیث ثقلین
مقابله با ناامیدی و ایجاد خودباوری	تبعیت از اهل بیت و محور قرار دادن آنها

جدول ۲. راهبردهای توجه به فرصت‌ها و تهدیدها

راهبردهای توجه به تهدیدها	راهبردهای توجه به فرصت‌ها
دشمن شناسی	بهره‌گیری از ظرفیت‌های موجود در جوامع اسلامی
بیداری و هوشیاری همگانی	تمرکز بر دیدگاه‌های امام خمینی در خصوص وحدت امت اسلامی
شناخت دشمن مشترک	تمرکز بر ایجاد گروه‌های تحقیقات علمی و جلوگیری از نشر آثار تفرقه‌انگیز
مقابله با تفرقه‌افکنی دشمنان	تدوین منشور وحدت اسلامی

راهبردهای توجه به فرصت‌ها	راهبردهای توجه به تهدیدها
شکل‌گیری بیداری اسلامی	اشداء علی الکفار و رحماء بینهم
تسریع و تسهیل کردن پیشرفت بیداری اسلامی	بازی نکردن در زمین دشمن
داشتن حسن‌ظن به وعده‌های الهی	آگاهی بخشیدن جامعه اسلامی نسبت به نقشه دشمن
اتحاد در موضوع فلسطین	مقابله با عوامل ضد وحدت
بازنگری مسئله وحدت	مراقبت از ایجاد و گسترش مذاهب جعلی

نتیجه‌گیری

موانع و چالش‌های تقریب مذاهب اسلامی در سطح بین‌الملل از مهمترین موضوعات جهان اسلام است و یافتن راهکارهای عملی برای برون‌رفت از این چالش‌ها باعث تسریع فرایند مذاکره و تسهیل ارتباطات و همکاری بین مذاهب مختلف اسلامی می‌شود. هرچند این موضوع مورد توجه پیشوایان دینی و دین‌شناسان قرار گرفته است، تاکنون هیچ پژوهشی درصدد گردآوری نظرات اندیشمندان و تبیین راه‌حل‌های بالقوه برای تقویت ارتباط بین جوامع مسلمان در سطح بین‌المللی نشده است. نتایج این مطالعه نشان می‌دهد موانع و چالش‌های تقریب مذاهب اسلامی ناشی از عوامل بیرونی و درونی است که با تطبیق موضوعی موانع و چالش‌ها با نظریات امام خمینی (ره) و مقام معظم رهبری (مدظله)، سه راهکار موثر اعتقادی و دینی؛ علمی و فرهنگی و سیاسی برای مواجهه با موانع و چالش‌های تقریب مذاهب اسلامی در سطح بین‌المللی متصور است که با تشریح مساعی همه مذاهب محقق می‌گردد.

همان‌گونه که بیان شد پرسش اصلی در این پژوهش، بررسی نقاط قوت و ضعف و راهکارهای برون‌رفت از موانع و چالش‌های تقریب مذاهب اسلامی از دیدگاه امام راحل و مقام معظم رهبری با در نظر گرفتن دیدگاه‌های سایر اندیشمندان مسلمان بود که بخشی از آن بواسطه موانع و چالش‌های بیرونی است که وحدت امت اسلامی را به خطر می‌اندازد. از آنجا که این چالش‌ها خارج از امت اسلامی است یکی از مسایل مهم تقریب مذاهب اسلامی و وحدت امت اسلامی در سطح بین‌المللی به حساب می‌آیند که منجر به تضعیف و عقب ماندگی مسلمانان و

ایجاد تفرقه و اختلاف بین آنان شده است. این در حالی است که در نقطه مقابل این چالش بزرگ، اتحاد و همبستگی مسلمانان مایه عظمت و قدرت آنان بوده است، در حالی که دشمنان آنان از اتحاد مسلمانان بیم دارند. از سوی دیگر، طبق نتایج موانع و چالش‌های درونی ناشی از عوامل بیرونی خارج از اسلام و مسلمانان نیست. به عبارتی، مسلمانان به دلیل عدم درک صحیح آموزه‌های اسلام دچار انحرافات می‌شوند.

در این مطالعه، برای پاسخ به این پرسش، راهکارهای غلبه بر موانع و چالش‌های تقریب و وحدت میان جوامع اسلامی را به راهکارهای دینی، راه‌حل‌های سیاسی، راه‌حل‌های اقتصادی و راهکارهای فرهنگی دسته‌بندی شد. در این طبقه‌بندی کلی، علمای اسلام از سراسر جهان پیشقدم شده‌اند تا راه‌حل‌های خاص خود را ارائه دهند که در این مقاله به آنها پرداخته شد. نظرات حضرت امام خمینی (ره) و مقام معظم رهبری (مدظله) در مورد هر یک از زمینه‌های مذکور موانع و چالش‌های بیرونی و داخلی را پوشش می‌دهد. با نگاهی جامع‌تر و دسته‌بندی فرصت‌ها در مقابل تهدیدها از یک سو و نقاط قوت از سوی دیگر می‌توان یافته‌های پژوهش حاضر را این‌گونه جمع‌بندی نمود؛ به نحوی که از هر یک از فرصت‌های موجود بایستی در هدف خنثی کردن تهدیدها و نیز تقویت نقاط قوت استفاده کرد. در دو جدول زیر راهبرد/راهکار خنثی کردن تهدیدها و تقویت نقاط قوت به تفکیک ارائه شده است.

جدول ۳. راهبرد/راهکار خنثی کردن تهدیدها بر اساس فرصت‌ها

فرصت	تهدید	راهبرد/راهکار خنثی کردن تهدید
جلوگیری از نشر آثار تفرقه‌انگیز	نقشه‌های دشمن و تفرقه‌افکنی	ایجاد گروه‌های تحقیقاتی
بازنگری مسئله وحدت و تمرکز بر نظرات امام خمینی (ره) در خصوص وحدت اسلامی	مراقبت از ایجاد و گسترش مذاهب جعلی شناخت دشمن مشترک مقابله با تفرقه افکنی دشمنان مقابله با عوامل ضد وحدت	تدوین منشور وحدت اسلامی

جدول ۴. راهبرد/راهکار تقویت نقاط قوت بر اساس فرصت‌ها

فرصت	نقطه قوت	راهبرد/راهکار تقویت نقطه قوت
بهره‌گیری از ظرفیت‌های جوامع اسلامی	زندگی مسالمت آمیز مسلمانان در کنار هم	اشدء علی الکفار و رحماء بینهم داشتن رفتار برادرانه
بازنگری مسئله وحدت و تمرکز بر نظرات امام خمینی در خصوص وحدت اسلامی	وحدت در جهت حاکمیت اسلام اتحاد حول محور پیامبر اکرم (ص) تمرکز بر اشتراکات وحدت کلمه بر محور توحید توجه به حدیث ثقلین	تدوین منشور وحدت اسلامی جلوگیری از ایجاد و گسترش مذاهب جعلی
شکل‌گیری بیداری اسلامی	انس با مبانی و حقایق اسلام	آگاهی بخشی به جوامع اسلامی به ویژه در خصوص نقشه های دشمن
داشتن حسن ظن به وعده های الهی	اعتصام به حبل الله	توسل به قرآن کریم و اهل بیت (س)

همان‌گونه که نتایج این مطالعه نشان می‌دهند راهبردها و راهکارهای تقریب مذاهب تنها با احصای تمامی نظرات اندیشمندان مسلمان به ویژه نخبگان جهان اسلام در خصوص فرصت‌ها، تهدیدها و در نظر گرفتن نقاط قوت و ضعف از منظر عوامل درونی و بیرونی میسر است تا بتوان در سیاست‌گذاری و تصمیم‌سازی از آنها بهره جست. هرچند، در این پژوهش تلاش شده است از روش سوات برای شناسایی و دسته‌بندی مقولات و راهبردهای ارائه شده به ویژه نقاط قوت، ضعف، فرصت‌ها و تهدیدات استفاده شود اما پیشنهاد می‌گردد در مطالعات آینده، ملاحظات اجرایی پیاده‌سازی این راهکارها در بافت‌های فرهنگی و اجتماعی مختلف و تطبیق نظرات متفکران جهان اسلام مورد بررسی قرار گیرد.

منابع و مآخذ

قرآن کریم

- ابن منظور (۱۴۱۶ق). لسان العرب، تصحیح: امین عبدالوفا و محمدصادق العبیری. دارالاحیاء التراث العربی، بیروت: مؤسسه تاریخ اسلامی.
- ابوریه، محمود (۱۳۷۵). *اضواء علی سنه المحمديه او دفاع عن الحدیث*. قم: موسسه انصاریان.
- الارشدی، عبدالامیر (۱۴۰۰). *الاسلام و دساتن الاستعمار*. قم: مطبعه الشهدی.
- الطیالسی، سلیمان بن داود (۱۴۱۹ق). *مسندأبی داود الطیالسی*. بیروت: دارالنشر دارالمعرفه.
- افرام بستانی، فؤاد (۱۳۷۵). *فرهنگ ابجدی*. ترجمه رضا مهیار. تهران، اسلامی.
- امینی، عبدالحسین (۱۴۰۳ق). *الغدیری فی الکتاب والسنه والادب*. بیروت: دارالکتب العربی.
- انوری، حسن (۱۳۸۱). *فرهنگ بزرگ سخن*. تهران: انتشارات سخن.
- بیانات رهبری در دیدار اعضای مجمع عالی بسیج مستضعفین، ۱۳۹۳/۹/۶.
- بیانات رهبری در دیدار اعضای شورای عالی مجمع تقریب مذاهب اسلامی، ۱۳۷۰/۷/۱.
- بیانات رهبری در دیدار اعضای مجمع جهانی اهل بیت (ع)، ۱۳۷۶/۱۱/۱۴.
- بیانات رهبری در دیدار شرکت‌کنندگان در هم‌اندیشی علمای اهل تسنن و تشیع، ۱۳۸۵/۱۰/۲۵.
- بیانات رهبری در دیدار مسئولان کشوری و لشکری و میهمانان شرکت‌کننده در کنفرانس وحدت اسلامی، ۱۳۶۹/۷/۱۶.
- بیانات رهبری در دیدار میهمانان کنفرانس وحدت اسلامی و جمعی از مسئولان نظام، ۱۴۰۰/۸/۲.
- بیانات رهبری در دیدار میهمانان شرکت‌کننده در کنفرانس وحدت اسلامی، ۱۳۶۸/۷/۲۴.
- تمیمی آمدی، عبدالواحد بن محمد (۱۴۱۰ق). *غررالحکم و درر الکلم*. قم: دارالکتاب الإسلامی.
- ثواب، جهان بخش (۱۳۷۹). *نگرش تاریخی بر رویارویی غرب با اسلام*. قم: دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم.
- جعفریان، رسول (۱۳۷۹). *صفویه در عرصه دین، فرهنگ و سیاست*. قم: پژوهشکده حوزه و دانشگاه.
- حکیمی، نسرن؛ حکیمی، نسترن (۱۳۸۱). *فرهنگ معاصر فارسی*. تهران: مؤسسه فرهنگ معاصر.
- خمینی، روح‌الله (۱۳۸۹). *صحیفه نور*. تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
- خمینی، روح‌الله (۱۳۸۷). *شرح چهل حدیث*. قم: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
- دهخدا، علی‌اکبر (۱۳۷۷). *لغت‌نامه دهخدا*. تهران: دانشگاه تهران، مؤسسه انتشارات و چاپ روزنه.
- رجبی، هادی (۱۳۸۹). *راهبردهای اتحاد جهان اسلام با ابتدای بر دیدگاههای مقام معظم رهبری*. فصلنامه پژوهشهای سیاسی جهان اسلام، ۹(۳)، ۶۱-۸۵. DOI: 10.21859/10-priw-090303-090303
- رشیدرضا، محمد (۱۴۲۰ق). *المنار، تفسیر القرآن الکریم*. بیروت: دارالکتب العلمیه.
- زمخشری، محمود بن عمر (۱۳۶۴). *الکشاف عن حقایق غوامض التنزیل*. دارالکتاب العربی.
- السبکی، ابوالحسن تقی‌الدین علی بن عبدالکافی (۱۹۹۲). *فتاوی السبکی*. دارالمعارف.

نواب، ابوالحسن، شاکر سلماسی، مجید (۱۳۹۳). ظرفیت‌ها و چالش‌های تقریب مذاهب اسلامی در لبنان. فصلنامه علمی شیعه شناسی، ۱۲ (۴۷)، ۲۳۳-۲۵۷.

شرف‌الدین، عبدالحسین (۱۴۱۶). *المراجعات*. بیروت: مؤسسه العالمی للمطبوعات.

طباطبایی، محمدحسین (۱۳۹۳). *بررسی‌های اسلامی*. قم: بوستان کتاب.

العیاشی، محمد بن مسعود (۱۴۲۰ ق). *تفسیر العیاشی*. قم: مؤسسه البعثه.

مجلسی، محمدباقر (۱۳۱۵ ق). *بحارالانوار*. دارالکتب الاسلامیه.

مجله پژوهشگران (۱۳۸۶). شماره ۱۲ و ۱۳، خرداد و تیر ۱۳۸۶، ص ۷۳.

الشیخ صدوق (۱۳۸۰). *عیون اخبار الرضا (ع)*. چاپ اول، تهران: دارالکتب الاسلامیه.

مدرسی یزدی، محمدرضا (۱۳۸۳). *التشیع من رئی التسنن*. صحیفه المعرفه.

الامام احمد بن حنبل. *مسند*. مصر: دارالنشر: مؤسسه قرطبه.

مطهری، مرتضی (۱۳۷۰). *امامت و رهبری*. قم، صدرا.

مکارم شیرازی، ناصر و دیگران (۱۳۷۱). *تفسیر نمونه*. تهران: دارالکتب الإسلامیه.

منشور همبستگی (گزیده سخنرانی‌های دومین، سومین و چهارمین کنفرانس بین‌المللی وحدت)، با نظارت محمد سعید معزالدین. قم: مؤسسه فرهنگی انتشاراتی فقه.

همتیان، هادی (۱۴۰۱). مرور نظام مند راهبردهای تقریب بین مذاهب اسلامی از سال ۱۳۹۰ تا ۱۴۰۱. فصلنامه مطالعات راهبردی فرهنگ، ۲ (۴)، ۱۳۷-۱۶۰. Doi: 10.22083/scsj.2023.387593.1097

The Holy Quran [In Persian]

Ibn Manzoor (1416). *Lasan al-Arab*, corrected by: Amin Abdulwafa and Mohammad Sadiq al-Abeiri. Dar al-Ahia al-Trath al-Arabi, Institute of Islamic History, 1st floor, Beirut. Volume 11, page 85. [In Persian]

Aburieh, Mahmoud (1375). *Adwa Ali Sunnah al-Muhammadiyah*. Qom: Ansarian Institute. [In Persian]

Al Arshadi, Abdul Amir (1400). *Islam and colonialism*. Al-Shaheed Printing House, Volume 1, Qom 1400, Volume 1, pp. 38-39. [In Persian]

Afram Bastani, Fouad (1375). *Farhang Abjadi*, translated by Reza Mahyar. Tehran, Islamic, vol. 1, p. 668. [In Persian]

Amini, Abdul Hossein (1403 AH). *Al-Ghadirfi Al-Kitab Wal-Snah Wal-Adab*. Darul Kitab al-Arabi, volume 5, Beirut 1403, volume 10, page 210. [In Persian]

Anuri, Hassan (1381). *Great speech culture*. Sokhan Publishing House, Tehran, 1381, vol. 4, p. 3572. [In Persian]

Statements of the leadership in the meeting of the members of the supreme assembly of Basij Mustazafin, 9/6/1393. [In Persian]

- Statements of the leadership in the meeting of the members of the Supreme Council of the Association of Islamic Religions, 1/7/1370. [In Persian]
- Statements of the leadership in the meeting of the members of the World Assembly of Ahl al-Bayt (AS), 14/11/1376. [In Persian]
- Statements of the leadership at the meeting of the participants in the Sunni and Shiite scholars' meeting, 10/25/1385. [In Persian]
- Statements of the leadership in the meeting of national and military officials and guests participating in the Islamic Unity Conference, 7/16/1369. [In Persian]
- Statements of the leadership in the meeting with the guests of the Islamic Unity Conference and a group of regime officials, 8/2/1400. [In Persian]
- Statements of the leadership in the meeting of the guests participating in the Islamic Unity Conference, 24/7/1368. [In Persian]
- Tamimi Amadi, Abdul Wahid bin Muhammad (1410). *Gharral al-Hakm and Darr al-Kalam*. Dar al-Kitab al-Islami, Qom, 1410 AH, Hadith 2568. [In Persian]
- Sawaqib, Jahan Bakhsh (1379). *A historical perspective on the West's confrontation with Islam*. Office of Islamic Propaganda of Qom Seminary, Q1, Qom 1379, p. 297. [In Persian]
- Jafarian, Rasool (1379). *Safavid in the field of religion, culture and politics*. University and Field Research Institute, Qom, 1379, vol.1, p.96. [In Persian]
- Hakimi, Nasreen; Hakimi, Nastaran (2011). *Persian contemporary culture*. Tehran, Institute of Contemporary Culture, 1381, p. 359. [In Persian]
- Khomeini, Ruhollah (1389). *The Book of Light Imam Khomeini Editing and Publishing Institute*. Tehran, 1389. [In Persian]
- Khomeini, Ruhollah (1387). *Description of forty hadiths*. Qom, Imam Khomeini Editing and Publishing Institute, 1387, pp. 309-310. [In Persian]
- Al-Damashqi Ibn Abedin, Mohammad Amin (2008). *Revision of al-Fatawi al-Hamidiya*. Dar al-Marifah, Beta, vol. 1, pp. 103-104. [In Persian]
- Dehkhoda, Ali Akbar (1377). *Dehkhoda dictionary*. Tehran: Tehran University, Rozeneh Publishing and Printing Institute, 1377. Volume 15, page 838. [In Persian]
- Rajabi, Hadi (1389). *Strategies for the unity of the Islamic world based on the views of the Supreme Leader*. Islamic World Political Research Quarterly, Q9, Issue 3, Fall, pp. 61-85. DOI: 10.21859/prw-090303 [In Persian]
- Rashidreza, Mohammad (1420). *Al-Manar, Tafsir al-Qur'an al-Karim*. Darul Kitab al-Alamiya, Beirut 1420 AH. [In Persian]
- Al-Rishahri, Muhammad (1325). *Ahl al-Bayt in al-Kitab and al-Sunnah*. Qom: Dar al-Hadith, vol. 1, p. 540. [In Persian]

- Zamakhshari, Mahmoud bin Omar (1364). *Al-Kashaf on the truths of Gawamaz al-Tanzil*. Dar al-Kitab al-Arabi, vol. 4, p. 558. [In Persian]
- Al-Sabki, Abulhasan Taghiuddin Ali bin Abdul Kafi (1992). *Fatawi al-Sabki. Dar al-Maarif*. Beta, vol. 2, p. 557. [In Persian]
- Nawab, Abulhasan and Shakersalmasi, Majid (2013). *Capacities and challenges of approximation of Islamic religions in Lebanon*. Scientific Quarterly of Shia Studies 233-257, (47)12. [In Persian]
- Sharafuddin, Abdul Hossein (1416). *References*. Al-Alami Press Institute, Vol. 1, Beirut 1416 AH, pp. 58-60. [In Persian]
- Tabatabai, Mohammad Hossein (2014). *Islamic studies*. Bostan Kitab, Qom, 2013, vol.2, p.220. [In Persian]
- Al-Tyalsi, Suleiman bin Dawood (1419). *Musnadabi Daoud al-Tyalasi*. Dar al-Nasher Dar al-Marafa, Beirut, vol. 1, p. 228. [In Persian]
- Askari, Seyyed Morteza (2013). *Abdullah bin Saba and the uproar of Saqifa*. Sadouq Library, Ch1, Tehran, 1383 AH, pp. 40-41. [In Persian]
- Al-Ayashi, Muhammad bin Masoud (1420 AH). *Tafsir al-Ayashi*. Al-Baath Institute, Volume 1, Qom 1420 AH, Vol. 1, p. 139. [In Persian]
- Majlesi, Mohammad Baqer (1315 AH). *Bahar Al-Anwar*. Dar al-Kitab al-Islamiya. Journal of researchers (2006). No. 12 and 13, June and July 2016, p. 73.
- Al-Sheikh Sadouq (1380). *Ayoun Akhbar al-Reza (AS)*. Darul Kitab al-Islamiya, Ch1, Tehran 1380, vol.2, pp. 498-499. [In Persian]
- Madras Yazdi, Mohammad Reza (2013). *I'm a Shi'ite*. Sahifa al-Marafa, volume 1, 2013, pp. 162-163. [In Persian]
- Imam Ahmad ibn Hanbal. *Musnad*. Egypt: Dar al-Nasher: Cordoba Institute, Egypt, vol.3, p.449. [In Persian]
- Motahari, Morteza (1370). *Imamate and leadership*. Qom, Sadra, 1370, p. 17.
- Makarem Shirazi, Nasser and others (1371). *Tafsir Nemooneh*. Darul Kitab Islamiyya. Tehran, 1371, vol. 11, p. 457. [In Persian]
- Makarem Shirazi, Nasser and others (1371). *Tafsir Nemooneh*. Darul Kitab Islamiyya. Tehran, print: 10, 1371, vol.3, pp. 21-23. [In Persian]
- Charter of Solidarity* (selection of speeches of the second, third and fourth international unity conference), under the supervision of Mohammad Saeed Moazuddin. Cultural Institute of Fiqh Publications, Qom, 1376. [In Persian]
- Hamtian, Hadi (1401). *A systematic review of the strategies of rapprochement between Islamic religions from 1390 to 1401*. Strategic Culture Studies Quarterly. 2(4), 8, pp. 137-160. doi: 10.22083/scsj.2023.387593.1097. [In Persian]

Lived experience of women in war support centers (case of study: tailoring workshop in Isfahan University)

Zahara Askari Datjerdi, Corresponding author, Master of Women's Studies, Isfahan University. (Corresponding Author) Z.asgari100@gmail.com

Ali Rabbani Khorasgani, Professor, Department of Social Sciences, Isfahana University .rabbani@ltr.ui.ac.ir

Abstract

The presence of women in diverse and multifaceted social activities during the process of Iran's islamic revolution and thereafter has brought about a new type of women's activism, which differs in the nature of women's social roles between traditional and modern approaches. This kind of activism has the potential to present a new model that can be inspiring for our contemporary policymaking in the realm of women. Women's involvement in war support centers, particularly in the sewing workshop of Isfahan University, exemplifies this activism. The aim of this research is to investigate the lived experience of these women using a phenomenological approach. To this end, in-depth and semi-structured interviews were conducted with 16 active women in the sewing workshop. The findings indicate that this activity has led to the retrieval of social identity for women; a social identity under which they grow and feel satisfied and competent. This phenomenon also occurs within a cohesive, flexible, and efficient structure and an elevated space. A structure that understands the necessities of women's lives and a space where the network of human relationships is based on divine values. Among these, the way families confront changes in women's roles differs, but overall, it can be said that with the change in the societal mindset and heart regarding the importance of women's presence in the new political system, the majority of Iranian society has accepted women's roles in cultural, social, and political spheres.

Keywords

lived experience, social role, women, war.

تجربه زیسته زنان در مراکز پشتیبانی از جنگ (مورد مطالعه: کارگاه خیاطی در دانشگاه اصفهان)

زهرا عسکری دستجردی^۱، علی ربانی خوراسگانی^۲

چکیده

حضور زنان در فعالیت‌های اجتماعی متنوع و متکثر در فرآیند پیروزی انقلاب و بعد از آن، نوع جدیدی از کنشگری زنان را به منصفه ظهور گذاشت که با نوع نقش‌آفرینی اجتماعی زن در رویکرد سنتی و مدرن تفاوت داشت. این نوع کنشگری قابلیت ارائه یک الگوی جدید را دارد که می‌تواند برای سیاست‌گذاری امروز ما در حوزه زنان الهام‌بخش باشد. فعالیت زنان در مراکز پشتیبانی جنگ و به‌طور خاص کارگاه خیاطی دانشگاه اصفهان از مصادیق این کنشگری است. هدف این پژوهش بررسی تجربه زیسته این زنان با روش پدیدارشناسی است. به همین منظور با ۱۶ نفر از زنان فعال در کارگاه خیاطی مصاحبه عمیق و نیمه ساختار یافته صورت گرفته است. یافته‌ها نشان می‌دهد که این فعالیت منجر به بازیابی هویت اجتماعی برای زنان شده است. هویتی اجتماعی که ذیل آن رشد می‌کنند و احساس رضایت و کارآمدی دارند. این اتفاق هم‌چنین در یک ساختار منسجم، منعطف و کارآمد و فضایی متعالی رخ می‌دهد. ساختاری که اقتضائات زیست‌زانه را فهم می‌کند و فضایی که شبکه روابط انسانی در آن مبتنی بر ارزش‌های الهی است. در این میان روش مواجهه خانواده‌ها با تغییر در نقش‌های زنانه متفاوت است اما در مجموع می‌توان گفت با تغییر فضای ذهنی و قلبی جامعه درباره اهمیت حضور زنان در نظام سیاسی جدید، اکثریت جامعه ایرانی نقش‌آفرینی زنان در عرصه‌های فرهنگی، اجتماعی و سیاسی را پذیرفته است.

واژگان کلیدی

تجربه زیسته، نقش اجتماعی، زنان، جنگ.

مقدمه

در اصطلاح دانش جامعه‌شناسی نقش، عنوان یا برجستگی است که با آن جایگاه و الگوی رفتاری شخص در بین جامعه، تعیین می‌گردد. گستره نقش زنان در رویکردهای مختلف متفاوت است. در رویکرد سنتی نقش‌های زنان محدود به فعالیت‌های درون خانواده است که عمده‌ترین آن عبارت است از شوهرداری، تربیت و مراقبت از فرزندان. ریشه تاریخی این نظریه به جوامع گذشته و بافت قبیله‌ای زندگی در سده‌های گذشته باز می‌گردد. در جوامع اسلامی نیز برخی از تعالیم شرعی به ظاهر با چنین تفکری موافقت داشته است. به همین جهت این نظریه تا حدود قابل توجهی رسوخ کرده و به عنوان یک تفکر اسلامی درباره زن، مورد پذیرش و تأکید قرار گرفته است (پیروزمند، ۱۳۸۰: ۱۰۸).

در رویکرد مدرن، زنان فمنیست برای احقاق حقوق از دست رفته خود تلاش می‌کنند و حقوق برابر با مردان را مطالبه دارند تا از این طریق بتوانند هویت از دست رفته خود را احیا کنند؛ بنابراین زنان در مقیاس فعالیت خود، از سطح خانواده فراتر رفته، به سطح جامعه وارد می‌شوند (پیروزمند، ۱۳۸۰: ۱۱۳)؛ بنابراین نقش‌های مختلف اجتماعی برای زنان تعریف می‌شود. نقش‌هایی که آن‌ها را وارد ساختارهای مردانه می‌کند و از آن‌ها می‌خواهد همانند یک مرد نقش‌آفرینی کنند.

این دو رویکرد، فضای قالب وضعیت نقش‌آفرینی زنان در کل دنیا بوده است. پس از وقوع انقلاب اسلامی در ایران منشأ مشروعیت قدرت سیاسی تغییر کرد و نگرش خاصی نسبت به مفاهیم و پدیده‌های اجتماعی مطرح گردید. این نگرش در بررسی مدل اجتماعی، پایگاه و نقش زن در جامعه اسلامی نیز تعیین کننده است. انقلاب اسلامی زنان را به عنوان بخش مهم و تعیین کننده و اثرگذار در کنار مردان تعریف کرد و نسبت زن و مرد را نسبت مکمل دانست. این رویکرد را در اندیشه بنیان‌گذار انقلاب اسلامی می‌توان یافت و به جرئت می‌توان گفت که این رویکرد با رویکرد بسیاری از افراد مذهبی آن زمان متفاوت بوده است. نگاهی که در آن زنان نقش حساسی در بنای جامعه اسلامی دارند و عدم نقش‌آفرینی آنان در جامعه غیرقابل جبران است و خلأهای بی‌شماری را با خود به همراه دارد. رهبر کبیر انقلاب معتقد است حضور اجتماعی زن می‌تواند تا حدی ارتقا یابد که مقام انسانی زنان را در جامعه بازیابی نماید و عامل رشد دیگران باشد (تبیان، ۱۳۸۷: ۱۲۸). ایشان حد نقش‌آفرینی زنان در نهضت را رهبری نهضت می‌دانند (تبیان، ۱۳۸۷: ۱۳۶).

در عرصه عمل به خصوص در زمان وقوع انقلاب اسلامی و پس از آن در دوره جنگ این رویکرد به نمایش درآمد اما در عرصه نظری قوت چندانی پیدا نکرد. به این معنا که نظریه پردازان توجه چندانی به آن نداشتند و به این ترتیب بعد از جنگ شاهد آن هستیم که سیاست گذاری های حوزه زنان بر مبنای رویکردهای قبلی صورت می پذیرد. امروز که غلبه رویکردهای قبلی، مسائل زنان را بیش از پیش پیچیده و لاینحل کرده است؛ بیشتر از همیشه به ضرورت ایجاد الگویی جدید برای نقش آفرینی زنان پی برده ایم. حال مطالعه نحوه عملکرد زنان در این دو رویداد مهم تاریخ انقلاب اسلامی، به صورت پسینی می تواند کمک شایانی در راستای قوت یافتن نظریه پشتیبان آن و همچنین راهنمایی برای عرصه سیاستگذاری باشد.

یکی از نقاط درخشان حضور زنان، حضور آن ها در فضای جنگ تحمیلی عراق علیه ایران است. به طوری که ما شاهد ایفای نقش اجتماعی پررنگ زنان هستیم. این نقش آفرینی با نقش آفرینی زنان در روزهای پیروزی انقلاب متفاوت است و ویژگی های مختص خود را دارد. عرصه های آن نیز متنوع است و هر یک در جای خود قابل تأمل و بررسی است. یکی از عرصه های فعالیت اجتماعی زنان حضور در فعالیت های به اصطلاح پشتیبانی جنگ بوده است. البته واژه پشتیبانی به درستی گویای مطلب نیست. چرا که این نوع فعالیت ها از یک طرف و به طور مستقیم با اقتصاد جنگ و تأمین نیازهای رزمندگان ارتباط داشته است و از طرف دیگر عامل هم افزایی روحی و قلبی نیروهای مردمی با نیروهای حاضر در مقابله مستقیم با دشمن بوده است.

به طور خاص در شهر اصفهان و در محیط دانشگاه اصفهان به پیشنهاد یکی از اعضای شورای جهاد و در هماهنگی کامل با کارکنان و مسئولین دانشگاه، پایگاهی جهت دوزندگی و بافندگی البسه مورد نیاز رزمندگان ایجاد می شود و زنان از سراسر شهر داوطلبانه در این فعالیت شرکت می کنند. این کارگاه با حدود ده نفر نیرو از دو ماه بعد از شروع جنگ راه اندازی می شود و در نهایت نام قریب به هفت هزار نفر در فعالیت های مختلف ثبت می گردد. در این پژوهش قصد داریم برای رسیدن به فهم دقیقی از ایفای نقش اجتماعی زنان در این مرکز، چند دهه به عقب برگردیم و با بررسی تجربه زیسته زندگی آنان به کشف معانی ذهنی شان در حین انجام این فعالیت اجتماعی بپردازیم. لازم به ذکر است در نگارش این مقاله از مصاحبه های تاریخ شفاهی دفتر مطالعات جبهه فرهنگی انقلاب اسلامی در حسینیه هنر اصفهان استفاده شده است.

پیشینه پژوهش

این پژوهش به لحاظ نظری از نظریه نقش الهام گرفته است. بر اساس تئوری ساختار کارکردی یک جامعه از شبکه روابط تشکیل شده است که در آن تقسیم کار انجام می‌گیرد. این جامعه وقتی بالاترین کارکرد را دارد که اولاً عناصر و اجزاء آن بر اساس یک نقشه معین در یک نظام مستحکم به طور منسجم با هم ترکیب شده باشند. دوم این که هر جزء یا عنصر در جای و نقش مناسب خود قرار گرفته باشد و سوم اینکه مردم آن جامعه با هم اتفاق نظر و وفای ارزشی داشته باشند (رفیع‌پور، ۱۳۹۳: ۱۵۳). در مورد عملی کردن شرط دوم، تئوری نقش^۱ به ما کمک می‌کند. بر اساس تئوری نقش، کارکرد بالای یک جامعه وقتی حاصل می‌شود که نقش‌هایی که افراد باید ایفا کنند دقیقاً تعریف و مشخص باشد و هرکس بداند باید چه کاری را انجام دهد. از طرف دیگر هر نقشی به افراد مناسب برای آن نقش، واگذار گردد و حقوق و وظایف هر کس در هر نقش دقیقاً تعریف شده باشد (رفیع‌پور، ۱۳۹۳: ۱۵۵).

نقش‌ها با پایگاه پیوند دارند. پایگاه را معمولاً به عنوان رتبه یا موقعیت شخص در گروه یا یک گروه در رابطه با گروه‌های دیگر تعریف می‌کنند. نقش، رفتار مورد انتظار از کسی است که صاحب یک پایگاه ویژه است. از آنجاکه افراد می‌توانند صاحب پایگاه‌های متعدد باشند، انتظارات متفاوتی نیز در مورد نقش‌هایی که باید ایفا کنند، وجود دارد (ایمانی جاجرمی، ۱۳۸۶: ۲۸).

نقش اجتماعی به معنای برآورده کردن انتظارات اعضای گروه اجتماعی و یا در واقع به معنی چگونگی عمل کردن به قواعد و هنجارها در یک موقعیت اجتماعی است (رفیع‌پور، ۱۳۸۷: ۴۱۴). نقش‌های اجتماعی را می‌توان به دو نوع انتسابی و اکتسابی تقسیم کرد. نقش‌های انتسابی را جامعه به افراد می‌دهد، بدون اینکه تلاش فرد را در نظر بگیرد؛ اما نقش‌های اکتسابی را افراد با تلاش‌شان به دست می‌آورند. به‌طور مثال شاهرادگی نقشی انتسابی و وزارت یک نقش اکتسابی است (ایمانی جاجرمی، ۱۳۸۶: ۲۸).

ویژگی‌های اصلی نقش‌های اجتماعی را می‌توان به این شرح برشمرد:

۱. نقش‌های اجتماعی پدیده‌هایی نه فردی، بلکه دقیقاً جمعی هستند؛
۲. در هر جامعه و زمان، گروه‌های اجتماعی نقش‌هایی ویژه بر عهده دارند. پویایی جامعه و گروه‌ها را می‌توان با توجه به دگرگونی نقش‌های آن سنجید؛

۳. هر نقش با انتظاری خاص از جانب دیگران همراه است و عدم ایفای درست آن موجبات تعجب دیگران را فراهم می‌سازد؛
۴. تعدد نقش‌های انسان در همه جوامع وجود داشته است؛ اما جامعه جدید با تعدد حرفه‌ها و سمت‌ها، بر شمار نقش‌ها افزوده است؛
۵. تنوع نقش‌ها امری طبیعی است و بر گوناگونی پایگاه‌های اجتماعی متکی است (ساروخانی، ۱۳۷۰: ۷۲۵).

دو رهیافت متفاوت در نظریه نقش وجود دارد: رهیافت نخست، توصیفی ساختاری از نقش‌های واقع در نظام اجتماعی به دست می‌دهد و رهیافت دوم محتوای اجتماعی- روان‌شناختی بیشتری دارد و بر جریان‌های فعال مربوط به ایجاد، برعهده گرفتن و ایفای نقش‌ها توجه دارد. در رهیافت ساختاری هر پایگاه اجتماعی در جامعه مانند پایگاه یک معلم مورد بررسی قرار می‌گیرد و تلاش می‌شود مجموعه استانداردهای حقوق و وظایف مربوط به یک‌گونه آرمانی آن موقعیت توصیف شود. انتظارات جامعه برای تحقق حقوق و وظایف پایگاه، نقش را تشکیل می‌دهد. رهیافت مقابل با ماهیت اجتماعی- روان‌شناختی به جنبه‌های پویای کارکرد نقش‌ها توجه بیشتری کرده است. این دیدگاه به جای توصیف جایگاه نقش‌ها در ساختار اجتماعی به بررسی تعاملاتی می‌پردازد که در آن‌ها مردم نقش‌هایشان را ایفا می‌کنند. در اینجا تأکید بر شیوه‌هایی است که در آن‌ها مردم نقش دیگری را برعهده می‌گیرند. نقش‌های خود را می‌سازند، پاسخ‌های دیگران به نقش‌هایشان را پیش‌بینی می‌کنند و بالاخره نقش ویژه خود را ایفا می‌نمایند (ایمانی جاجرمی، ۱۳۸۶: ۳۰).

درباره تجربه زنان ایرانی در ایفای نقش‌های فرهنگی، اجتماعی و سیاسی مربوط به جنگ تحمیلی ایران و عراق تاکنون پژوهش‌هایی صورت گرفته است. به‌طور مثال جمشیدی‌ها و حمیدی سال ۱۳۸۶ در مقاله تجربه زنان از جنگ، به بررسی تأثیرات مختلف جنگ بر زندگی زنان می‌پردازند و معتقدند تجربه زنان از جنگ به دلیل وضعیت خاص جنسیتی با تجربه مردان متفاوت است. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد زندگی زنانی که مواجهه مستقیم با جنگ داشته‌اند: با تغییرات عمیق و بنیادین مواجه می‌شود. انفجار ساختار خانواده، تعلیق زندگی روزمره، حفظ امنیت جسمی، بازاندیشی در خویشتن زنانه سنتی و تلاش برای بازگشت به زندگی عادی مفاهیمی است که تجربه زیسته آن‌ها را شکل داده است.

فلاح در سال ۱۳۹۲ با دیدگاهی زن محور و رویکردی ساختارگرا، تجربه زنان از

جنگ را با تأکید بر حماسه خرمشهر احصا می‌کند. مقاله او با عنوان تجربه دوگانه زنان از جنگ، بر اساس کتاب‌های خاطرات دفاع مقدس نگارش شده است. او معتقد است دو تجربه زنانه در فضای جنگ قابل مشاهده است: تجربه سکون و سازگاری در زنان سنتی، منفعل و درون‌گرا و تجربه تحرک و تحریک در زندگی زنانی که مداخله‌گر، برون‌گرا و فعال‌اند.

سلیمی سال ۱۳۹۷ در مقاله مطالعه مردم‌شناسی روایت‌های زنان از دوران جنگ تحمیلی، با ۵۰ نفر از زنان سرپل ذهاب و قصر شیرین که تجربه زیست در دوران جنگ را داشته‌اند، مصاحبه می‌کند. او معتقد است تجربه زیسته زنان بعد از جنگ در طول زمان و مکان امتدادیافته و حلقه واسطی بین گذشته، حال و آینده آن‌ها می‌شود. در واقع روایت کردن برای این زنان ابزاری است برای سهیم کردن تجربه‌های دوران جنگ به عنوان فرآیندی پویا، به گونه‌ای که هم مخاطبین و هم راوی این تجربه‌ها را بازسازی کنند و به فهم مشترکی برسند.

سایر پژوهش‌های مرتبط با تجربه زنان از جنگ معطوف به کتاب‌های منتشر شده از خاطرات زمان جنگ است. ثمرمیری در سال ۱۳۹۸ به بررسی نقش زنان در دفاع مقدس بر اساس خاطره‌نوشت یکشنبه آخر (خاطرات معصومه رامهرمزی) می‌پردازد و عنوان می‌کند که زنان در جنگ نقش جدی بر عهده داشتند و انواع نقش‌ها را ایفا کرده‌اند. خالق‌زاده و ولایتی سال ۱۳۹۹ در مقاله نقش زنان را در ادبیات جنگ تحمیلی بررسی کرده و معتقدند این نقش‌آفرینی متفاوت از ایفای نقش آنان در دوره‌های پیشین دانسته‌اند و معتقدند زن در ادبیات جنگ، زنی است که دوشادوش مردان حرکت می‌کند و همه نقش‌ها را توأمان دارد. مادری، همسری، امدادگری، معلمی. میری و نصراللهی سال ۱۴۰۰ به بازنمایی شخصیت زن در کتاب‌های خاطرات دفاع مقدس پرداخته‌اند و در این بررسی شخصیت زنان را در چهار حوزه معنایی بینش، کنش، گرایش و عوامل شخصیت‌ساز بررسی کرده‌اند.

شهرستانی، سلطانی و طباطبایی در سال ۱۴۰۱ به مسئله جنسیت در روایت‌های زنانه و مردانه جنگ از منظر تحلیل انتقادی استعاره می‌پردازند و آثار علمی مکتوب در این زمینه را مطالعه و استعاره‌های مفهومی و طرح‌واره‌های به‌کاررفته در شش داستان جنگ را استخراج می‌کنند. نتایج پژوهش آن‌ها نشان می‌دهد در آثار نویسندگان زن، بیشترین استعاره مربوط به استعاره هستی‌شناختی و کمترین استعاره جهتی است و در آثار راویان مرد بیشترین استعاره مربوط به استعاره ساختاری و کمترین استعاره

جهتی است. این تفاوت حاکی از نوع نگرش و توانایی یا تمایل بیشتر زنان در عینیت بخشیدن به مفاهیم انتزاعی است.

جالب است بدانید در مقالات خارجی ردپایی از این نوع نقش آفرینی زنان در جنگ‌ها دیده نمی‌شود. بررسی‌ها نشان می‌دهد مجموعه مقالاتی که در رابطه زنان و جنگ در مجلات خارجی به چاپ رسیده است، حول و حوش دو محور قرار دارد: اولین محور به تجربه سربازان زن در جنگ و آسیب‌های ناشی از آن به خصوص در حوزه سلامت مربوط می‌شود. با توجه به این که در بسیاری از کشورها زنان نیروی جنگی به حساب می‌آیند برخی از پژوهشگران به مطالعه حضور این زنان در جنگ پرداخته‌اند. به‌طور مثال مایاکو و جین اسمیت در مقاله‌ای با عنوان تجربه زنان جانبازی که از جنگ برگشته‌اند به مسئله سلامت روان این زنان پرداخته‌اند. در این مقاله که به روش پدیدارشناسی انجام شده است؛ از ۸ زن مصاحبه گرفته شده و از مضامین استخراج شده مسائلی مربوط به سلامت روان به دست آمده است (Maiocco, Jane Smith, 2016).

محور دوم مربوط است به اثرات جنگ بر روی زنانی که در زمان جنگ آواره و بی‌پناه می‌شوند. به‌طور مثال هاینس در مقاله‌ای با عنوان در میدان نبرد بدن زنان، به مروری بر آسیب‌های جنگ برای زنان پرداخته است. او می‌گوید بمب‌ها و سلاح‌های جنگ مدرن زنان غیرنظامی را به تعداد مساوی با مردان غیرنظامی می‌کشند و معلول می‌کنند. از جمله آسیب‌های جنگ برای زنان، آسیب‌های وارده در فاحشه‌خانه‌های نظامی، اردوگاه‌های تجاوز جنسی و رشد فزاینده قاچاق جنسی برای فحشا و افزایش خشونت خانگی است (Hynes, 2004).

روش پژوهش

رویکرد پژوهش حاضر کیفی است و از آنجا که هدف این مطالعه توصیف تجربه زیسته زنانی است که در مرکز پشتیبانی جنگ دانشگاه اصفهان فعالیت داشته‌اند، روش پدیدارشناسی برای آن انتخاب شده است. این رویکرد با توجه به اصول هستی‌شناختی خود، تا حد امکان بر تجربه‌های دست اول یا تجربه زیسته متمرکز شده و از پرداختن به موضوعات ثانویه خودداری می‌نماید، چرا که امکان ورود به لایه‌های معنایی تجربه‌های دست دوم را نداشته و در صورت استفاده به تولید معرفتی مخدوش و تحریف شده می‌انجامد (محمدپور، ۱۳۹۰). دریافت تجربه‌های دست اول یا تجربه زیسته تنها از طریق مصاحبه با افرادی صورت می‌گیرد که خود این تجربه را داشته‌اند.

در این روش تأکید منبع اصلی داده‌های پژوهش، گفت‌وگوهای عمیق محقق و شرکت‌کنندگان است (صانعی، نیکبخت، ۱۳۸۴). جامعه مورد مطالعه ۱۶ نفر از زنان اصفهانی هستند که در خیاطخانه دانشگاه اصفهان حضور فعال داشتند. نمونه‌گیری به روش هدفمند انجام شده و برای به دست آوردن اطلاعات مربوط به این افراد، از طریق یکی از فعالان کارگاه اقدام کرده‌ایم و به روش گلوله برفی به آدرس و مشخصات سایر زنان فعال در کارگاه رسیدیم. جمع‌آوری داده‌ها به روش مصاحبه عمیق و نیمه ساختاریافته است. این مصاحبه‌ها به صورت حضوری و غالباً در منزل این افراد انجام شده و در محدود مواردی دفتر تاریخ شفاهی اصفهان میزبان مصاحبه شونده بوده است.

روش تحلیل داده‌ها

برای تحلیل یافته‌ها از روش توصیفی کلایزی مطابق با روندی که مورو، رودریگز و کینگ (۲۰۱۵) به آن پرداخته‌اند، استفاده شد. در گام اول تمام مصاحبه‌ها به دقت پیاده‌سازی و بارها و بارها خوانده شد تا یک معنای کلی درباره محتوای آن به دست آید و در گام دوم جملات مهمی که گویای تجربیات زندگی آن‌ها در کارگاه خیاطی مرتبط بود، شناسایی شد و این جملات در جدولی وارد گردید. در گام سوم از هر عبارت یک مفهوم که بیانگر معنی و قسمت اساسی تفکر فرد بود، مفهوم‌سازی شد. در گام چهارم این معانی فرموله شده، در کدهای توصیفی، تفسیری و تبیینی طبقه‌بندی شدند. در گام پنجم، یافته‌ها در یک توصیف منسجم از پدیده مورد نظر ادغام شدند. در گام ششم ساختار اساسی پدیده (تا حد امکان به صورت واضح و شفاف) توصیف شد. در مرحله پایانی، فرآیند اعتبار بخشی با ارجاع به برخی از شرکت‌کنندگان و پرسش درباره این که آیا یافته‌ها واقعاً تجربه آن‌ها را انعکاس می‌دهند؛ انجام شد (Morrow, King, 2015: 643-644).

برای بررسی اعتبارپذیری یافته‌ها، کدهای تبیینی و توضیحات مربوط به آن‌ها به تعدادی از شرکت‌کنندگان داده شد تا مشخص شود که تفسیر نتایج مشابه نظر ایشان است. هم‌چنین، اختصاص زمان نسبتاً طولانی پژوهشگر برای درگیری با جزئیات مصاحبه‌ها و تحلیل موارد متناقض، از جمله اقدامات دیگر برای افزایش اعتبارپذیری بود.

یافته‌های پژوهش

این مطالعه به بررسی تجربه زیسته زنان اصفهانی در مرکز پشتیبانی از جنگ

می‌پردازد. مرکزی که در دانشگاه اصفهان برپا می‌شود و قریب به هفت هزار نفر از زنان، طی هشت سال در آن به فعالیت می‌پردازند. نتایج و کدهای به‌دست‌آمده در این مطالعه در سه سطح توصیفی (کدبندی اولیه)، تفسیری (کدبندی متمرکز) و تبیینی، چهار مفهوم محوری از تجربه زیسته زنان در کارگاه خیاطی را نمایان کرد:

۱. ساختار منسجم، منعطف و کارآمد؛ ۲. محیط متعالی؛ ۳. روش مواجهه خانواده؛ ۴. بازیابی هویت اجتماعی.

۱. ساختار منسجم، منعطف و کارآمد

مصاحبه‌شونده‌ها هر کدام به نحوی به مسئله ساختار حاکم بر فضای کارگاه می‌پرداختند. از مجموع گفته‌های آن‌ها این نتیجه به دست می‌آید که یکی از دلایل پیشرفت کارها و هم‌چنین رضایت آن‌ها از این فعالیت، مدیون سیستمی است که در آن کار می‌کنند. این سیستم اجزاء مختلفی دارد که به صورت هماهنگ کار می‌کنند و نتیجه این هماهنگی، نظم و دقت در امور است. البته این سیستم انعطاف‌پذیری لازم را هم دارد و در مواقعی که مشکلی در کار ایجاد می‌شود آن را بررسی کرده و درصدد رفع مشکل برمی‌آید. سیستم کاملاً در نظر دارد که نیروی انسانی خود را تکریم کند و آن‌ها به‌مثابه انسانی ارزشمند به حساب آورد. ورود به سطح کدهای تفسیری این مطلب را به صورت گویاتری نشان می‌دهد:

۱-۱. کار به اندازه توان

شرکت‌کنندگان در این فعالیت اجتماعی معتقد بودند سیستم از هر کس به‌اندازه توان و امکانات او انتظار داشت. ابتدا این توانایی شناسایی و سپس متناسب با آن، کارها واگذار می‌شد. به این ترتیب از خیاط حرفه‌ای تا فرد مبتدی وارد کارگاه می‌شدند و حسب توانمندی جایگاهی برای خدمت‌رسانی، تعریف می‌شد. حتی در مواردی افراد با معلولیت جسمی هم قادر به انجام کار بودند. در این رابطه زنان چند مورد مثال می‌زنند:

«خانمی بودند که بنده خدا روشن‌دل بودند؛ ولی آنجا فعالیت می‌کردند. خیلی وابسته به ما بود. می‌نشست دکمه می‌دوخت با همان روشن‌دلی‌اش. همیشه پای میز ما نشسته بود» (کد ۱۶۰۰۳۴۴۸۸۰۰۱).

«اعلام کردند بیاید جهاد دانشگاهی، دانشگاه بیاید و خیاطی بکنید. برای جبهه لباس بدوزید، بافتنی بکنید، هر کسی هر کاری می‌تواند بیاید» (کد ۱۷۰۰۱۲۹۸۸۰۰۱).

۲-۱. دقت و نظم در کارها

به اذعان بسیاری از زنان حاضر در کارگاه، امور با نظم و دقت خاصی انجام می‌گرفت. از ورود و خروج افراد به کارگاه تا تقسیم کار، برش و دوخت، اتو کاری و بسته‌بندی همگی نظم و ترتیب تعریف شده‌ای داشته است. در همه مراحل انجام کار افرادی مسؤولیت نظارت بر حسن انجام کار را به عهده داشتند و در صورت لزوم تدابیر لازم را اتخاذ می‌کردند. زنان حاضر در کارگاه به خصوص کسانی که با سرپرست کارگاه ارتباط بیشتری داشتند می‌گویند که مسؤولین کارگاه به شدت بر انجام منظم امور تأکید داشتند و این مسئله موجب افزایش بازدهی شده بود.

«دوخته‌ها را تحویل می‌گرفتیم. وقتی می‌دیدیم عیبی ندارد می‌دادیم دکمه دوزی. وقتی دکمه‌دوزی تمام می‌شد، می‌دادیم نخ‌چینی. نخ‌چینی تمام می‌شد می‌دادیم برای اتو. بعد برای بسته‌بندی، خیلی برنامه‌اش قشنگ بود. منظم بود و یک سیری برای خودش داشت» (کد ۱۶۰۰۳۴۶۸۸۰۰۱).

«نظارت داشتند. آن‌هایی که خراب می‌شد می‌شکافتند دوباره می‌دوختند» (کد ۱۶۰۰۰۴۰۸۸۰۰۲).

۳-۱. بازدید مسؤولین از کارگاه

مسؤولین مختلف در رده‌های شهری، استانی و کشوری از مکان کارگاه بازدید می‌کردند و زنان غالباً از این حضور یاد کرده‌اند. حضور این افراد با دو منظور بوده است. اول آگاهی از روند انجام کار و برطرف کردن مشکلات احتمالی. دوم قدردانی و سپاس از زنان فداکاری که خالصانه وقت خود را صرف این کار می‌کنند.

«بازدید خیلی داشتیم، فرمانده‌ها می‌آمدند. فرمانده لشکر امام حسین و حتی جاهای دیگر از پایگاه‌های نیرو هوایی و اینها می‌آمدند. مسئولین، استاندار و علما می‌آمدند. نماینده ولی فقیه در اصفهان و شهرهای دیگر آمدند.» (کد ۱۶۰۰۵۱۱۸۸۰۰۱)

۴-۱. کار فرهنگی در کنار کار جهادی

مسؤولین کارگاه به زنان خدمات مختلف فرهنگی ارائه می‌دادند. یکی از مهم‌ترین این خدمات دایر کردن مهد کودک برای کودکان رده‌های سنی مختلف بوده است. به این ترتیب زنان صبح‌ها با طیب خاطر به همراه فرزندان‌شان به دانشگاه می‌آمدند و ظهر با آن‌ها به خانه برمی‌گشتند. آن‌ها از کیفیت مهد کودک نیز راضی بودند و می‌گفتند برای بچه‌ها برنامه‌های مهارتی و تفریحی خوبی تدارک دیده شده بود. برای زنان فعال در کارگاه نیز کلاس‌های مختلف سوادآموزی، آموزش کمک‌های اولیه،

آموزش روخوانی قرآن، آموزش اطفای حریق و ... برگزار می‌شد. در خود کارگاه و در حین انجام کار نیز فعالیت‌های فرهنگی مختلفی انجام می‌گرفت. از خواندن قرآن و ادعیه تا خواندن سرود و اشعار انقلابی. امضای طومار به مناسبت‌های سیاسی، شرکت در راهپیمایی و حتی سفر به مقصد دیدار امام خمینی (ره). در این باره هم خانم‌ها به این نکته اشاره داشتند که مسئله رسیدگی به امور فرهنگی از دغدغه‌های سرپرست کارگاه بود و ایشان اهمیت زیادی برای فعالیت‌های فرهنگی قائل بودند.

«حاج آقا یادگاری خیلی روی بُعد فرهنگی تأکید داشتند. می‌گفتند یک کار خشک و خالی نباشد که فقط خانم‌ها بیایند اینجا، بدوزند و بروند، نه. تلاش می‌کردند یک جو فرهنگی خوبی ایجاد کنند» (کد ۱۶۰۰۵۱۱۸۸۰۰۱).

۱-۵. پیام‌های قدردانی رزمندگان و امام

گرچه زنان حاضر در این فعالیت جهادی، بدون هیچ چشم‌داشتی فعالیت می‌کردند اما هر بار که مسؤولین به مناسبتی از کارگاه بازدید می‌کردند؛ پیام تشکر خود و رزمندگان را به گوش آن‌ها می‌رساندند. همین مسئله آن‌ها را به کار دلگرم و در آن‌ها انگیزه‌ای مضاعف ایجاد می‌کرد. مهم‌ترین این قدردانی‌ها، تشکر امام خمینی از این زنان در دیدار حضوری با ایشان بوده است.

«می‌گفتند از ارتش یک فرمانده می‌خواهد بیاید تشکر کند. می‌آمد و می‌گفت آره بچه‌های جبهه، لباس‌ها رو دیدند و تشکر کردند و به ما گفتند برید از خانم‌هایی که زحمت می‌کشند تشکر کنید» (کد ۱۷۰۰۱۲۹۸۸۰۰۲).

۲. محیط متعالی

محیط متعالی یکی دیگر از کدهای تبیینی حاصل از این پژوهش است که فضای حاکم بر محیط کار و روابط انسانی را تشریح می‌کند. زنان حاضر در این فعالیت، محیط کار را محیطی شاد، لذت‌بخش و بدون استرس و نگرانی توصیف می‌کنند. آن‌ها می‌گویند سایه جنگ بر زندگی ما بود اما در محیط کار ترس، اضطراب، احساس ناامنی وجود نداشت. آن‌ها با یکدیگر نیز روابط خوبی داشتند. روابطی به دور از رذالت‌های اخلاقی مثل حسد، کینه، دروغ. به نظر می‌رسد شکل‌گیری چنین فضایی مرهون اعتقادی است که در این جمع وجود داشته و آن کار برای خدا بوده است. در ادامه با بررسی کدهای تفسیری، بیشتر با شبکه روابط و فضای کار آن‌ها آشنا می‌شویم:

۱-۲. کار بی‌وقفه، بدون احساس خستگی

کار بی‌وقفه، بدون احساس خستگی به نظر عبارتی پارادوکسیکال است. مگر

می شود بی وقفه کار کرد اما احساس خستگی نداشت؟ خود این زنان هم وقتی به صورت پسینی آن روزها را مرور می کنند؛ شگفت زده می شوند و می گویند در حالت عادی یک لباس که برای خودمان می دوختیم با کمر درد و پا درد مواجه می شدیم اما آن روزها از کار در کارگاه خیاطی احساس خستگی نداشتیم. آن ها هم چنین اذعان می کنند که هیچ کس وقت هدر نمی داد و همه بی وقفه و بدون استراحت کار می کردند:

«یکی دوست هایمان بود حامله شد. آنوقت فردای روزی که حمام رفت، بچه اش را بغل کرده بود و با یک گهواره آورد و گذاشت آنجا و خیاطی می کرد» (کد ۱۷۰۰۱۲۹۸۸۰۰۲).

«اگر بخوام این درز را بدوزم صد بار بلند می شوم و می نشینم و کمرم درد می کند؛ اما آنجا چه عشقی بود، چطوری بود، من اصلاً خدایی می دیدیم و می گفتم: خدایا اینها همه اش کارهای خودت است. ما هیچ احساس خستگی نمی کنیم» (کد ۱۶۰۰۵۰۲۸۸۰۰۱).

۲-۲. فضای شاد، بدون هیچ نگرانی و استرس

همه شاد بودند. قبراق قبراق سرکار حاضر می شدند. شوخی و خنده بین آن ها جریان داشت. بچه دارها گرچه سخت شان بود اما خوشحال بودند. حتی کسانی که فرزندان شان شهید می شد خیلی زود به سر کار برمی گشتند. همه باهم خوب بودند. فضای خوب و قشنگ و باصفایی حاکم بود. این ها بخشی از توصیفات زنان از کارگاه خیاطی است. این در حالی است که خود آن ها معتقد بودند امروز بیشتر افراد استرس و اضطراب دارند.

«آنقدر با روحیه، با نشاط. مثلاً حتی آنهایی هم که فرزندان شان شهید می شدند بعد از چند روز دوباره برمی گشتند و فعال تر به کارشان ادامه می دادند» (کد ۱۶۰۰۵۰۴۸۸۰۰۱).

۲-۳. روابط حسنه

همه با هم خوش برخورد و صمیمی بودند. مهربان بودند. بدون غرور و منیت کار می کردند. همه متحد بودند و به همدیگر کمک می کردند. بدون هیچ حرف و حدیث و دعوایی. بدون اختلاف. اگر اشتباهی رخ می داد، هم را مؤاخذه نمی کردند. یک علقه و علاقه خاصی بین خانم ها ایجاد شده بود. در گفت و گوها مثل دو خواهر صمیمی با هم حرف می زدند. بدون غیبت. در حق هم دعای خیر می کردند. کارشان بدون ریا و نمایش بود. این ها بخشی از توصیفات زنان فعال در کارگاه خیاطی درباره روابط خانم ها با یکدیگر است:

«خیلی خوب بود. برای اینکه هیچ کس تو و منی نمی‌کرد یا نمی‌دانم من کردم و من گفتم و من چنین و اینها نبود. همه باهم بودیم» (کد ۱۶۰۰۳۴۶۸۸۰۰۱).
«پهلوی هم نشسته بودند، باهمدیگر حرف می‌زدند. کار می‌کردند اما دعوا و اینها هیچی بین‌شان نبود. همه دقت می‌کردند آبروی کسی را نبرند» (کد ۱۶۰۰۳۴۷۸۸۰۰۱).

۴-۲. کار فقط برای خدا

شرکت‌کنندگان در مصاحبه‌ها معتقد بودند همه افرادی که در این فعالیت شرکت داشتند برای خدا کار می‌کردند و این اعتقاد مثل چتری بر فضای کار حکم‌فرما بود. آن‌ها دست خدا را در پیشبرد امور می‌دیدند و با اعتقاد به نظارت خدا و ائمه اطهار، از آن‌ها استعانت می‌گرفتند و در حل مشکلات از آن‌ها مدد می‌خواستند.
«ما که به آن صورت کاری نکردیم و کاری هم بلد نیستیم. خدا می‌داند از همان روزی که اعلام کردند ما فقط هدف‌ها را برای خدا بود تا یک کاری کنیم برای جبهه و رزمندگان و یک سهمی داشته باشیم» (کد ۱۶۰۰۵۰۲۸۸۰۰۱).

۵-۲. زندگی شهیدانه مادران شهدا

زنان زیادی در کارگاه بودند که فرزند، همسر، پدر و یا برادرشان در جبهه حضور داشت. مکرر این اتفاق افتاده است که خبر شهادت آورده‌اند و فضای کارگاه متأثر از این خبر قرار گرفته است. خانم‌ها سعی می‌کردند این خبر را به آرامی به فرد موردنظر انتقال دهند و از او دلجویی کنند. دسته‌جمعی به خانه شهید بروند و بعد از چند روز، او را دوباره به کارگاه بیاورند. نکته قابل تأمل این است که رفتار این مادران چه در هنگام مواجهه با خبر شهادت فرزندشان و چه پس از آن، با متانت خاصی همراه بوده است. آن‌ها فرزند خود را امانت می‌دیدند و بعد از تقدیم این امانت، گرچه دل‌تنگ می‌شدند اما شکوه نمی‌کردند.

«این‌ها خیلی‌هاشون بچه‌هایشان شهید شدند. یادم هست خبر شهادت پسر یکی از خانم‌ها را آوردند. ما می‌گفتم فلانی بچه‌اش شهید شده و ناراحت است و باید به خانه برود. خود این مادر می‌گفت نه من باید بیایم و کار را ادامه بدهم. هر وقت بچه‌ام را آوردند ما می‌رویم. این‌ها دو تا خواهر بودند. یکی از آن‌ها خودش با دستش بچه‌اش را شست و گذاشت توی قبر. مراسم‌هایش را می‌رفتیم. بعد چند روز که آورده بودندش، هیچ انگار نه انگار بچه‌هایشان شهید شدند» (کد ۱۶۰۰۳۴۵۸۸۰۰۱).

۶-۲. لذت دنیا و آخرت

حضور در کارگاه خیاطی برای زنان هم آورده دنیوی داشت و هم آورده اخروی. به همین دلیل بیشتر آن‌ها از این ایام با حال خوش یاد می‌کنند. این حضور را برای خود سعادت می‌دانند و می‌گویند ما به عشق کمک به جبهه‌ها می‌رفتیم و این فضا به ما روحیه و انگیزه می‌داد.

«خلاصه ۸ سال آنجا داشتیم زندگی می‌کردیم. به همه می‌گویم من ۸ سال دانشگاه رفتم اما بی‌سواد آمدم بیرون. اما خدا این توفیق را به من داد» (کد ۱۶۰۰۶۰۱۸۸۰۰۱).

«یک سال و نیم از زندگیم را در جهاد بودم. من لذت دنیا و آخرت بردم تو این دانشگاه» (کد ۱۶۰۰۰۴۰۸۸۰۰۲).

۲-۷. گذشت از مال و جان

برای زنان جهادگر اهدای کار و وقت‌شان به جبهه‌ها کافی نبود. آن‌ها از بذل مال و جان‌شان هم دریغ نداشتند. در مواقع مختلف پول و طلا برای کمک به جبهه‌ها جمع‌آوری می‌شد. خیلی‌ها چرخ‌های خیاطی‌شان را وقف کار کرده بودند. برخی خانم‌ها که مجرد بودند با جانبازان جنگ ازدواج می‌کردند. خلاصه این که روحیه گذشت و فداکاری در آن فضا بین همه جریان داشت.

«مدام دوست‌هایم می‌گفتند که این چرخ حیف است، این چرخ را شما آوردی اینجا؟ گفتم جوان‌ها دارند جان می‌دهند، من حالا یک چرخ ناقابل را بخواهم قایم کنیم، بگویم حیف است» (کد ۱۷۰۰۱۲۹۸۸۰۰۲).

۲-۸. ذکر و دعا بر لب‌ها

آنچه در حین کار روح معنوی ایجاد کرده و به زنان حاضر انرژی مضاعف داده؛ جاری بودن ادعیه و اذکار معنوی بر لب‌ها بوده است. این مناجات‌خوانی‌ها یک برنامه روزانه داشته است و البته در موقعیت‌های خاص مثل زمان حمله دشمن، زمان بیمار شدن مسئولین، زمان آوردن خبر شهادت فرزندان مادران حاضر در کارگاه، قوت می‌یافت.

«یک محیطی بود که اصلاً همیشه ذکر و سلام و صلوات. هیچ وقت نبود که دیده باشم یک کدام‌شان نگران باشند که ای حالا چطور می‌شود» (کد ۱۶۰۰۵۱۱۸۸۰۰۱).

۳. روش مواجهه خانواده

مشارکت اجتماعی زنان در خیاطخانه دانشگاه، خانواده آن‌ها را تحت تأثیر قرار می‌دهد. نه تنها همسر و فرزندان که گاه این مشارکت، اعضای دیگر خانواده مثل مادر بزرگ و پدر بزرگ را هم در کار دخیل می‌کند. نحوه مواجهه این افراد با مسأله فوق، در آسایش و آرامش زنان فعال در کارگاه تأثیر دارد. به طوری که برخی با داشتن این حمایت هیچ‌گونه دغدغه و نگرانی ندارند. عده‌ای هم باید برای به هم نخوردن آرامش خود و سایر اعضای خانواده کار بیشتری انجام دهند تا با مخالفت برای حضور مواجه نگردند. نکته مهم آن‌که این حضور، منجر به افزایش توان مدیریتی زنان در ایجاد توازن بین کارهای درون و برون خانه شده است.

۱-۳. حمایت و همراهی خانواده

برخی زنان با اصرار و همراهی همسر برای حضور در کارگاه روبرو بودند. به همین جهت آن‌ها دغدغه خاطر کمتری پیرامون کاستی‌های احتمالی به وجود آمده در خانه داشتند. پیش‌آمدهای احتمالی نیز عامل به هم خوردن آرامش زندگی آن‌ها نبوده است. برخی علاوه بر حمایت همسر تشویق‌های پدر و مادر و کمک‌های آن‌ها برای نگهداری فرزندان را نیز داشتند. همین مسئله باعث می‌شد آن‌ها بتوانند زمان بیشتری را به کار خود اختصاص دهند.

«اگر که من شب هم نمی‌آمدم در خانه، این مرد چیزی نمی‌گفت. اگر یک وقت خانه آقایم می‌رفتم؛ می‌گفت کی می‌آیید؟ می‌گویم که مثلاً ساعت هفت و ربع می‌آیم، اگر این هفت و ربع، هفت و نیم می‌شد وای به حالم بود. اما اگر کارگاه بودم این مرد هیچی نمی‌گفت. مدام به من می‌گفت عجله نکنی، من هیچ کاری ندارم» (کد ۱۶۰۰۳۳۹۸۸۰۰۱).

«آنوقت می‌گفتم مامان من نیمام، شب میام یا مثلاً غروب می‌آیم، یا مثلاً ظهر زنگ می‌زدم و می‌گفتم مامان ممکن است امشب هم کار خیلی هست نیمام شب. می‌گفتند باشه مامان، جوش ریحانه رو نزن. من هرچی دارم از مامان دارم، چون خیلی پشتم بودند، پشت و پناه بودند» (کد ۱۷۰۰۱۲۹۸۸۰۰۲).

۲-۳. موانع خانواده بر سر راه

برخی زنان برای حضور در کارگاه با چالش‌هایی روبرو بودند. آن‌ها باید در ابتدا رضایت همسر را برای حضور در کارگاه جلب می‌کردند. پس از آن نیز دائماً مراقب انجام کارهای خانه باشند تا خدای ناکرده کاستی‌های احتمالی، موجب نارضایتی و ممانعت برای حضور نشود. به جز این مسئله، برخی کلیشه‌های جنسیتی نیز برای

آن‌ها چالش ایجاد می‌کرد. کلیشه‌هایی مثل این‌که زن باید در خانه باشد. اگر زن به فعالیت خارج از خانه بپردازد، دچار انحراف می‌شود. از طرف دیگر گاه با طعنه‌ها و کنایه‌های مختلف روبرو می‌شدند. کنایه پول گرفتن. گویی برخی باور نمی‌کردند کسانی بدون دریافت مزد، وقت و انرژی‌شان را برای جبهه‌ها بگذارند. به همین جهت کنایه می‌زدند و می‌گفتند: دروغ می‌گویید. برای انجام این کارها پول می‌گیرید.

«این‌ها بنده خداها اینقدر مقید بودند که حالا غذایشان را درست کنند که یک دفعه اتفاقی نیفتد. ظهر که به خانه می‌رسند، همه چیز مرتب باشد و صدای بقیه در نیاید» (کد ۱۶۰۰۳۳۹۸۸۰۰۱).

«مادرشوهرم اینها ایراد می‌گرفتند. به شوهرم می‌گفتند نگذار برود. زن باید در خانه باشد، زن باید خانه‌داری کند» (کد ۱۶۰۰۳۴۳۸۸۰۰۱).

۳-۳. مدیریت کار- خانواده

تجربه حضور در یک فعالیت اجتماعی باعث شده بود که زنان به سمت مدیریت مسائل کار و خانواده بروند و این مدیریت برای آن‌ها توانمندی‌هایی را به وجود آورد. آن‌ها به نوعی خود را کارمند می‌دیدند و سعی می‌کردند از زمان‌های حضور در خانه استفاده بیشتری ببرند تا مشکلی در رتق و فتق امور خانه پیش نیاید.

«می‌گفت همه کارهایمان در خانه انجام می‌شود. رخت‌شویی‌مان. ظرف‌شویی‌مان. غذایمان را می‌پختیم. زندگی‌مان را جارو می‌کردیم. همه کارهایمان را هم می‌کردیم و می‌رفتیم آنجا. بعد هم که می‌آمدیم خب غذا آماده داشتیم و کارهایمان شده بود و بچه‌ها از مدرسه می‌آمدند. انگار خدا خودش همه چیز را جا می‌انداخت» (کد ۱۶۰۰۶۰۱۸۸۰۰۱).

۴. بازیابی هویت اجتماعی

زنان معتقد و مذهبی بعد از وقوع انقلاب اسلامی در شرایط جدیدی قرار گرفتند. آن‌ها علاوه بر فعالیت‌های درون خانواده درباره وضعیت سیاسی، فرهنگی و اجتماعی کشورشان فکر می‌کردند و برای رسیدن به آرمان‌هایشان، دست به اقدام عملی می‌زدند. این در حالی است که قبل از انقلاب اسلامی این امکان برای آن‌ها فراهم نبود و اندک افرادی هم که علاقه‌مند به تحصیل بودند، با فشار شدید برای برداشتن حجاب مواجه بودند. در این دوره هویت گم‌شده زن ایرانی، به مدد اندیشه‌های امام خمینی (ره) در جامعه احیا شد و به شدت ذهن‌ها و قلب‌ها را تحت تأثیر قرار داد. هویت اجتماعی که در سایه آن زنان می‌توانستند اراده معطوف به آرمان خود را عینیت ببخشند و روز به روز به توانمندی‌های خود بیفزایند. زنان فعال در کارگاه درباره این

هویت اجتماعی نکات مهمی را مطرح کرده‌اند که در ادامه به آن می‌پردازیم:

۱-۴. رشد اجتماعی زنان

رشد جز در سایه حرکت ایجاد نمی‌شود. حرکت اجتماعی زنان مذهبی در سال‌های قبل انقلاب تقریباً متوقف بود و انقلاب اسلامی مسیر جدیدی برای حرکت آن‌ها ایجاد کرد. ریل‌گذاری جدید باعث حرکت اجتماعی زنان و در نتیجه رشد آن‌ها شد. این رشد چند بعدی است و آورده‌ها و ثمرات زیادی برای زنان مسلمان و جامعه اسلامی داشته است.

«خیلی‌ها بودند که اجتماعی نبودند؛ اعتماد به نفس نداشتند که در جمع حرف بزنند و فعالیت کنند. در این دوره خانم‌ها توان و قوه پیدا کردند و اعتماد به نفس‌شان بیشتر شد» (کد ۱۶۰۰۶۰۱۸۸۰۰۱).

«این فعالیت‌ها خیلی خوب بود، هم برای خودشان هم برای بچه‌هاشون. خانم‌ها از نظر فرهنگی و اجتماعی رشد کردند و این در تربیت بچه‌هاشون تأثیر مثبت داشت. ما اونجا دوستان زیادی پیدا کردیم. بچه‌هامون با هم رفت و آمد کردند. اتفاقات مهم و خوبی از نظر فرهنگی اجتماعی افتاد. کارهای زیادی یاد گرفتیم. اطلاعات زیاد سیاسی رد و بدل می‌شد. مثلاً من برادرم خانه آقای خادمی رفت و آمد داشتند و من خانم‌ها را از اخبار سیاسی که بود مطلع می‌کردم» (کد ۱۶۰۰۵۰۱۸۸۰۰۱).

۲-۴. حضور مؤثر زنان

حضور زنان در صحنه‌های مختلف سیاسی و اجتماعی نه تنها در زندگی فردی آن‌ها مؤثر بود بلکه در روند حرکت انقلاب بسیار مفید فایده بود. مسیر حرکت را هموار و رسیدن به اهداف را میسر می‌کرد. اهمیت این حضور به قدری است که امام خمینی پیروزی انقلاب را مرهون حضور زنان می‌دانند.

«به نظر من حضور خانم‌ها اون روز نیاز بود. جنگ بود. احتیاج بود. این حضور برای روند انقلاب مؤثر و مفید بود» (کد ۱۶۰۰۵۰۷۸۸۰۰۱).

۳-۴. تغییر ذهن‌ها و قلب‌ها با شنیدن دیدگاه‌های امام

تغییر در وضعیت و جایگاه زنان بیش از هر چیز مرهون اندیشه‌ای بود که همه چیز را حول محور خدا می‌دید و در آن زن و مرد بودن تنها بروز متفاوت جلوه‌های انسانی در دو جنس بود. انسانی مسئول و مکلف که فقط به خود و خانواده‌اش نمی‌اندیشد و مسئله جامعه اسلامی، مسئله اوست. این نگاه باعث شد تغییرات عمیقی در اذهان و قلوب زنان و مردان ایجاد شود. دایره نگاه آن‌ها وسعت یابد. کلیشه‌های جنسیتی

که باعث عقب ماندگی زنان می شد از بین برود و زنان فرصت حضور فعالانه و بروز توانمندی های خود را به دست آورند.

«دیگر امام که آمدند همه آزاد شدند. فکرها آزاد شد. ما که قبلاً از خانه بیرون نمی رفتیم فرصت پیدا کردیم کارهای اجتماعی انجام دهیم. دیگر امام بودند و رهبر» (کد ۱۶۰۰۵۰۱۸۸۰۰۱).

«امام ارزش و بها دادند به خانمها و گفتند خانمها می توانند در اجتماع باشند و حضورشان مؤثر است» (کد ۱۶۰۰۵۰۱۸۸۰۰۱).

۴-۴. رضایت زنان از حضور اجتماعی

این تغییر برای زنان نیز خوشایند بود و آنها احساس خوبی از ایجاد چنین فضایی داشتند. آنها از این که می توانستند در معادلات سیاسی اجتماعی نقش ایفا کنند؛ همواره شاکر خداوند بودند. چراکه آنها خود را مسئول می دانستند و حضور در خیاطخانه باعث شده بود آنها احساس نکنند تکلیفشان را انجام نداده اند. حتی در روزهای پایانی کار به دنبال راهی برای حفظ هویت اجتماعی خود بودند و تعطیلی کارگاه برای آنها سخت بوده است.

«خانمها که داخل جهاد کار می کردند هم خیلی از این کار راضی بودند. یادمه تو صحبت هاشون همه اشتیاق داشتند و با هیجان از این کار و فعالیتشان یاد می کردند. مدام می گفتند خدا را شکر توفیق داریم می آیم اینجا» (کد ۱۶۰۰۶۰۱۸۸۰۰۱).

۴-۵. تلاش برای حضور اجتماعی

قالب مردان از حضور اجتماعی زنان و کار آنها در کارگاه راضی بودند و این تغییر را مثبت ارزیابی می کردند. گرچه خانمهایی هم بودند که به هر دلیل با موانعی برای حضور در فضای کار مواجه بودند و برای رفع این موانع تلاش می کردند. بخش عمده این تلاشها بر ایجاد تغییر در ذهن همسرانشان متمرکز بود. این مسئله گرچه انرژی زیادی از زنان می گرفت اما آنها را از انجام کار منصرف نکرد.

«اونهایی هم که شوهرانشان مخالف بودند تلاش می کردند که رأیشان را عوض کنند» (کد ۱۶۰۰۰۴۰۸۸۰۰۲).

جدول ۱. یافته‌ها در یک نگاه

کدهای تبیینی	کدهای تفسیری	
ساختار منسجم، منعطف و کارآمد	کار به اندازه توان	۱-۱
	دقت و نظم در کارها	۱-۲
	بازدید مسئولین از کارگاه	۱-۳
	کار فرهنگی در کنار کار جهادی	۱-۴
	پیام‌های قدردانی رزمندگان و امام	۱-۵
محیط متعالی	کار بی‌وقفه، بدون احساس خستگی	۲-۱
	فضای شاد، بدون هیچ نگرانی و استرس	۲-۲
	روابط حسنه	۲-۳
	کار فقط برای خدا	۲-۴
	زندگی شهیدانه مادران شهدا	۲-۵
	لذت دنیا و آخرت	۲-۶
	گذشت از مال و جان	۲-۷
	ذکر و دعا بر لب‌ها	۲-۸
روش مواجهه خانواده	حمایت و همراهی خانواده	۳-۱
	موانع خانواده بر سر راه	۳-۲
	مدیریت کار خانواده	۳-۳
بازیابی هویت اجتماعی	رشد اجتماعی زنان	۴-۱
	حضور مؤثر زنان	۴-۲
	تغییر ذهن‌ها و قلب‌ها با شنیدن دیدگاه‌های امام	۴-۳
	رضایت زنان از حضور اجتماعی	۴-۴
	تلاش برای حضور اجتماعی	۴-۵

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

حضور زنان در فعالیت‌های اجتماعی متنوع و متکثر در فرآیند پیروزی انقلاب و بعد از آن، نوعی از کنشگری زنان را به منصفه ظهور گذاشت که به رویکردهای رایج در حوزه

زنان پشت پا می‌زد و نویدبخش الگوی جدیدی بود. فعالیت زنان در مراکز پشتیبانی جنگ مصداقی از الگوی جدید فعالیت زنان در یک نظام سیاسی نوپا بود. در واقع انقلاب اسلامی اراده و استقلال زن را به رسمیت شناخت و با تعریف نقش‌های جدید برای زنان به بازایی هویت اجتماعی آنان کمک کرد. هویت اجتماعی که در گذشته نه‌چندان دور نادیده انگاشته می‌شد یا در بهترین حالت در نظر گرفتنش، منوط به انکار زنانگی و پذیرش استانداردهای مردانه بود. هویت اجتماعی که زنانگی در آن موضوعیت داشت و به آن جهت می‌داد. این تغییرات باعث افزایش کارآمدی زنان و در نتیجه به ثمر رسیدن انقلاب اسلامی و تداوم آن شد.

پرسش مهمی که بررسی یافته‌های این پژوهش برای ما ایجاد کرد آن بود که چرا تعریف نقش جدید برای زنان در آن زمان و در آن ساختار، زنان را با مسائلی همچون تراحم نقش‌ها، یا تعارض کار - خانواده روبرو نکرد؟ گرچه این فعالیت سختی مضاعفی را برای آنان ایجاد کرده بود اما آن‌چنان برای آن‌ها دلنشین بود که حاضر به ترک آن نبودند و امروز بعد از گذشت سال‌ها از آن دوران به عنوان یکی از بهترین دوران زندگی خود یاد می‌کنند. گویی جامعه درباره این ایفای نقش به وفاق ارزشی رسیده و زنان دقیقاً در جای مناسب خود قرار گرفته‌اند. این در حالی است که ساختارهای جدید شغلی برای زنان، آن‌ها را با مسائلی مثل تعارض کار - خانواده روبرو کرده است (خداکرم‌پور، سرحدی، ۱۳۹۲: ۴۴).

به نظر می‌رسد در پاسخ به این سؤال توجه به چند نکته ضروری می‌نماید: اولاً در آن زمان فضای ذهنی و قلبی جامعه درباره اهمیت حضور زنان در نظام سیاسی جدید تغییر پیدا کرده بود. این تغییر منبث از دیدگاه‌ها و بیانات امام خمینی (ره) بود. به طوری که همان مردانی که تا دیروز مخالف نقش‌آفرینی زنان در فعالیت‌های سیاسی اجتماعی بودند به همسران خود اصرار می‌کردند وارد عرصه این فعالیت‌ها شوند. زنانی که تا دیروز خود را توانمند و مفید در کنشگری اجتماعی سیاسی نمی‌دیدند؛ احساس وظیفه و تکلیف در آن‌ها غلیان می‌کرد.

نکته دوم این که ساختار ایجاد شده برای فعالیت این زنان ساختاری است که به اقتضائات زیست زنان توجه ویژه دارد. به طور مثال در عین توجه به نظم و دقت، انعطاف‌پذیری لازم را دارد. به اهمیت نقش همسری و مادری توجه دارد و کار را نیمه‌وقت تعریف می‌کند و در همان نیمروز مهدکودکی دایر می‌کند تا مادران بدون نگرانی فرزندان خود را به همراه بیاورند. هم‌چنین این ساختار به رشد زنان در ابعاد دیگر

نیز توجه دارد و صرفاً از آن‌ها خدمات نمی‌گیرد. در همان محیط کارگاه، فعالیت‌های مختلف فرهنگی تعریف می‌کند تا زنان توانمندی‌های مختلفی به دست آورند. نکته سوم این‌که چون کار برای خداست، روابط انسانی و شبکه روابط طور دیگری شکل می‌گیرد. طوری که همه چیز انسانی و فطری است و در آن رذالت‌های اخلاقی دیده نمی‌شود.

امروز هم اگر بخواهیم صحنه اجتماعی را برای حضور زنان آماده کنیم لازم است در گام اول به تغییر فضای ذهنی و قلبی جامعه درباره استعدادها و توانمندی‌های زنان که منبعث از جنسیت آن‌هاست؛ ببیندیشیم و نه درگیر شدن به مباحث حقوقی زنان و نه ورود بی‌مهابای زنان به ساختارهای مردساخته اجتماعی. در گام بعدی به ایجاد ساختارهای زنانه فکر کنیم. ساختارهایی که اقتضائات زیست زنان را به معنی واقعی کلمه در نظر بگیرد. انعطاف‌پذیری، اهمیت دادن به حضور مادر و فرزند در کنار هم رشد استعدادهای زنان از کلیدواژه‌های مهم در این ساخت جدید است. به‌طور قطع نباید انتظار داشت که مردان بتوانند مختصات این ساختار را خوب فهم کنند و به اقدام دست بزنند. زنان باید در ایجاد چنین ساختارهایی پیش‌گام باشند و با شناخت دقیق و عمیق نیازها، خواسته‌ها و استعدادهای خود طرح جدیدی برای حضور مؤثر زنان بدهند.

به نظر می‌رسد؛ توجه به مجموعه این نکات و بررسی تجربه زیسته زنان در سایر فعالیت‌های اجتماعی که ذیل گفتمان انقلاب اسلامی طراحی و ایجاد شده است، گره مسئله حضور اجتماعی زنان در عصر حاضر را حل می‌کند. گرهی که به جهت ورود زنان به ساختارهای مردانه ایجاد شده است. ساختارهایی که به اقتضائات زیست زنان توجه ندارد و در یک فضای رقابتی و نابرابر از زنان می‌خواهد حرکت اجتماعی خود را سامان دهند. در این شرایط نابرابر، زنان یا خود را از این ساختارها حذف می‌کنند و به زیست زنانه خود در نظام خانوادگی اولویت می‌دهند یا در این رقابت به صورت جدی حضور پیدا می‌کنند و تبعات حضور آنان، دامن‌گیر خانواده می‌شود.

منابع و مآخذ

- ایمانی جاجرمی، حسین (۱۳۸۶). مروری بر نظریه نقش، رشد آموزش علوم اجتماعی، ۱۰ (۳)، ۲۸۰-۳۱۰.
- پیروزمند، علیرضا (۱۳۸۰). بررسی تحلیلی الگوی فعالیت زنان در جهان معاصر، کتاب مجموعه مقالات هم‌اندیشی بررسی مسائل و مشکلات زنان؛ اولویت‌ها و رویکردها. قم: دفتر مطالعات و تحقیقات زنان.
- تبیان. (۱۳۸۷). جایگاه زن در اندیشه امام خمینی (س). تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره).

- شمیرمی (۱۳۹۸). بررسی نقش زنان در دفاع مقدس بر اساس خاطره‌نویشت یکشنبه آخر (خاطرات معصومه رامهرمزی)، نشریه مطالعات دفاع مقدس، ۵(۲)، ۴۹-۶۸. 3.9.18.1398.5.1398.5.18.3.9.68-49, (2), 5. DOR: 20.1001.1.25883674.1398.5.18.3.9.68-49, (2), 5.
- جمشیدی‌ها، غلامرضا و حمیدی، نفیسه (۱۳۸۶). تجربه زنانه از جنگ. زن در توسعه و سیاست (پژوهش زنان)، ۲۵(۲)، ۸۱-۱۰۸.
- خالق‌زاده، محمدصادق و ولایتی، الهام (۱۳۹۹). نقش زنان در ادبیات جنگ تحمیلی. تاریخ‌نامه خوارزمی، ۸(۲۹)، ۱۸-۳۳.
- خداکرم‌پور، زهرا و سرحدی، فاطمه (۱۳۹۲). بررسی رابطه اشتغال با تعارض کار- خانواده. ماه‌نامه اجتماعی، اقتصادی، علمی و فرهنگی کار- جامعه، ۱۶۱، ۳۹-۴۵.
- رفیع‌پور، فرامرز (۱۳۹۳). دریغ است ایران که ویران شود. تهران: شرکت سهامی انتشار.
- رفیع‌پور، فرامرز (۱۳۷۸). آناطومی جامعه. تهران: شرکت سهامی انتشار.
- ساروخانی، باقر (۱۳۷۰). دایره المعارف علوم اجتماعی. تهران: انتشارات کیهان.
- سلیمی، مینو (۱۳۹۷). مطالعه مردم‌شناسی روایت‌های زنانه از دوران جنگ تحمیلی. فصل‌نامه علمی پژوهشی زن و فرهنگ، ۱۰(۳۷)، ۱۱۵-۱۳۰.
- شهرستانی، زهره، سلطانی، سید علی‌اصغر و طباطبایی لطفی، سید عبدالمجید (۱۴۰۱). جنسیت در روایت‌های زنانه و مردانه جنگ از منظر تحلیل انتقادی استعاره. پژوهش‌نامه اسلامی زنان و خانواده، ۱۰(۲۷)، ۱۵۱-۱۷۵.
- صانعی، اشرف سادات و نیکبخت نصرآبادی، علیرضا (۱۳۸۴). روش‌شناسی تحقیقات کیفی در علوم پزشکی. تهران: انتشارات برای فردا.
- فلاح، نسرین (۱۳۹۲). تجربه دوگانه زنان از جنگ. نشریه ادبیات پایداری، ۵(۹)، ۲۳۹-۲۶۴.
- محمدپور، احمد (۱۳۹۰). روش تحقیق کیفی ضد روش (جلد دوم). تهران: نشر جامعه‌شناسان.
- میری، مریم السادات و نصراللهی، محمدصادق (۱۴۰۰). بازنمایی شخصیت زن در کتاب‌های خاطرات دفاع مقدس. زن در فرهنگ و هنر، ۱۳(۲). DOI: 10.22059/1608.jwica/10/22059. 2021/3/24/479/1608.jwica/10/22059
- H. Patricia Hynes (2004). Women's Studies International Forum, Volume 27, Issues 5-6, Pages 431-445. doi.org/10.1016/j.apnu.2016.01.008.
- Gina Maiocco, Mary Jane Smith (2016). Archives of Psychiatric Nursing, Volume 30, Issue 3, Pages 393-399. doi.org/10.1016/j.wsif.2004.09.001.
- Imani Jajermi, Hossein (1386). A review of role theory, the growth of social science education. 10(3), 28-31.[inPrssian]
- Pirouzmand, Alireza (1380). An analytical study of the pattern of women's activity in the contemporary world, a book of like-minded essays on women's issues and problems; Priorities and approaches. Qom: Office of Women's Studies and Research.[inPrssian]
- explanation (1387). The position of women in Imam Khomeini's thought. Tehran: Institute for organizing and publishing the works of Imam Khomeini (RA). [inPrssian]

- Samramiri (2018). Investigating the role of women in holy defense based on the memoirs of the last Sunday (Memoirs of Masoumeh Ramhormzi), *Journal of Holy Defense Studies*, 5(2), 49-68. DOR: 20.1001.1.25883674.1398.5.18.3.9 [inPrssian]
- Jamshidis, Gholamreza and Hamidi, Nafiseh. (1386). Women's experience of war. *Women in Development and Politics (Women's Studies)*, 5(2), 81-108.. [inPrssian]
- Khaliqzadeh, Mohammad Sadiq and Velayati, Elham. (2019). The role of women in the literature of imposed war. *Kharazmi Chronicle*, 8 (29),18-33.[inPrssian]
- Khodakarampour, Zahra and Sarhadhi, Fatemeh (2012). Examining the relationship between employment and work-family conflict. *Social, economic, scientific and cultural work-society monthly*, 161, 39-45. [inPrssian]
- Rafipour, Faramarz (2013). *Do not let Iran be destroyed*. Tehran: Publishing Company.[inPrssian]
- Rafipour, Faramarz (1378). *Anatomy of society*. Tehran: Publishing Company. [inPrssian]
- Sarukhani, Bagher (1370). *Encyclopedia of Social Sciences*. Tehran: Keihan Publications.[inPrssian]
- Salimi, Mino (2017). Anthropological study of women's narratives from the period of imposed war. *Women and Culture Scientific Research Quarterly*, 10(37), 115-130.[inPrssian]
- Shahrasthani, Zohra, Soltani, Sayyed Ali Asghar and Tabatabai Lotfi, Sayyed Abdul Majid (1401). Gender in male and female narratives of war from the perspective of critical analysis of metaphor. *Islamic Research Journal of Women and Family*, 10(27), 151-175.[inPrssian]
- Sanei, Ashraf Sadat and Nikbakht Nasrabadi, Alireza (2004). *Methodology of qualitative research in medical sciences*. Tehran: Publications for Farda.[inPrssian]
- Fallah, Nasreen (2012). Women's double experience of war. *Journal of Sustainability Literature*, 5(9), 239-264.[inPrssian]
- Mohammadpour, Ahmed (1390). *Qualitative research method against the method (second volume)*. Tehran: Sociologists Publishing House.[inPrssian]
- Miri, Maryam Al Sadat and Nasrallahi, Mohammad Sadegh. (1400). Representation of the female character in the holy defense diaries. *Women in Culture and Art*, 13(2). DOI: 10.22059/jwica.2021.324479.1608 [inPrssian]

META-Synthesis of Efficiency Studies of Cultural Organizations

Tahereh Akbari, Ph.D. student of Cultural Management and Planning, Islamic Azad University, North Tehran Branch, Tehran, Iran. Email: Akbari.t1400@gmail.com

Abbas Ali Qayoomi, Corresponding author: Associate Professor of the Department of Management and Policy, Islamic Azad University, North Tehran Branch, Tehran, Iran. (Corresponding author)
Email: ghaiyoomi@yahoo.com

Ismail Kavosi, Professor Tamam, director of the cultural management department and member of the academic faculty of Islamic Azad University, North Tehran Branch, Tehran, Iran.
Email: ekavously@gmail.com

Mohsen Ameri Shahrabi, Assistant professor and faculty member of cultural management department of Islamic Azad University, North Tehran Branch, Tehran, Iran. Email: m_ameri_shahrabi@iau-tnb.ac.ir

Abstract

The systematic study of numerous existing researches that have investigated various aspects of the efficiency of cultural organizations in a scattered manner can draw a knowledge map of organizational efficiency in the country. The purpose of this article is to draw thematic knowledge of organizational efficiency by examining the characteristics of its accumulated knowledge in terms of form, method and content in studies in order to identify the components of the efficiency of cultural organizations. In order to achieve this goal, the Meta-Synthesis method of domestic and foreign articles was examined and after identifying the categories, concepts and indicators of organizational efficiency components in cultural organizations and evaluating the validity and reliability of those results, the structural structure with the main category of structure/strategy alignment and the subcategories of mission alignment, structural alignment have priority and importance to explain efficiency. In the leadership structure, strategic leadership style in the form of interpretation power, prediction power and decision-making power, in the communication structure, the multifaceted communication model and in the content structure, the alignment of the interests of the stakeholders and in the form of the alignment of individual and organizational interests and Process efficiency was identified

Keywords

Organization, Organizational Dimensions, Organizational Efficiency, Cultural Organization, Organizational Efficiency Components

فرا ترکیب مطالعات کارآمدی سازمان‌های فرهنگی

طاهره اکبری^۱، عباسعلی قیومی^۲، اسمعیل کاوسی^۳، محسن عامری شهرابی^۴

چکیده

مطالعه نظام‌مند پژوهش‌های متعدد موجود که جنبه‌های مختلف کارآمدی سازمان‌های فرهنگی را به صورت پراکنده بررسی نموده‌اند، می‌تواند نقشه دانشی کارآمدی سازمانی در داخل کشور را ترسیم نماید. هدف این مقاله ترسیم دانش موضوعی کارآمدی سازمانی از طریق بررسی ویژگی‌های دانش انباشته آن از نظر شکلی، روشی و محتوایی در مطالعات می‌باشد تا مؤلفه‌های کارآمدی سازمان‌های فرهنگی را شناسایی نماید. برای دستیابی به این هدف، با روش فرا ترکیب، مقالات داخلی و خارجی بررسی شد و بعد از شناسایی مقولات، مفاهیم و شاخص‌های مؤلفه‌های کارآمدی سازمانی در سازمان‌های فرهنگی و ارزیابی روایی و پایایی آن نتایج نشان داد، سازه ساختاری با مقوله اصلی تراز ساختار/ استراتژی و مقولات فرعی همسویی مأموریتی، هم‌سویی ساختاری برای تبیین کارآمدی دارای اولویت و اهمیت است. در سازه رهبری، سبک رهبری استراتژیک در قالب توان تفسیر، توان پیش‌بینی و توان تصمیم‌گیری، در سازه ارتباطات، الگوی ارتباطی چندوجهی و در سازه محتوایی، هم‌سویی منافع ذینفعان و در قالب هم‌سویی منافع فردی و سازمانی و کارایی فرایندی شناسایی گردید.

واژگان کلیدی

سازمان، ابعاد سازمانی، کارآمدی سازمانی، سازمان فرهنگی، مؤلفه‌های کارآمدی سازمانی.

مقدمه

سازمان فرهنگی سازمانی است که مأموریت یا وظایف اصلی خود را از میان فعالیت‌های فرهنگی انتخاب کرده (گودرزی و شیخ‌زاده، ۱۳۸۸) و مجموعه وسیعی از سازمان‌های دولتی و عمومی غیردولتی، مراکز هنری، اماکن و مراکز مذهبی را در برمی‌گیرند (مرعشی، ۱۳۷۶: ۷۴). این سازمان‌ها مسئولیت تحقق اهداف فرهنگی در هر کشوری را برعهده دارند، اما تحقق این اهداف مستلزم کارآمد بودن آنهاست. کارآمدی و نهادهای کارآمد از بنیان‌های مدیریتی هر سازمان و دستگاه دولتی و غیردولتی به خصوص سازمان‌های فرهنگی است که هدفش نیل به بالاترین و بهترین نرخ بهره‌وری و اثربخشی از طریق اعمال کارکردهای مناسب، صحیح و انجام درست امور مرتبط با مأموریت‌های سازمانی است (عطار و کمالی‌زاده، ۱۳۹۷: ۳). بدون سازمان‌ها و نهادهای فرهنگی کارآمد و اثربخش، تحقق هیچ برنامه‌ای، حتی اگر در مطلوب‌ترین شکل آن تدوین شده باشد، میسر نخواهد شد، بنابراین بررسی کارآمدی سازمان‌های فرهنگی به موضوع پژوهشی تبدیل شده که پژوهشگران بسیاری تاکنون به آن پرداخته‌اند. این پژوهش‌ها جنبه‌های مختلف و متنوعی از کارآمدی سازمان‌ها را در طی سال‌ها به صورت پراکنده بررسی نموده‌اند، پرواضح است که مرور و مطالعه نظام‌مند این پژوهش‌ها می‌تواند انباشت علمی داخل کشور را در قلمرو کارآمدی سازمان‌های فرهنگی و نقش آن‌ها در برنامه‌ریزی فرهنگی ترسیم نماید.

لذا با بهره‌گیری از روش‌های ترکیبی که عصاره پژوهش‌های انجام‌شده در یک موضوع خاص را به‌گونه‌ای نظام‌دار و علمی فراروی پژوهشگران قرار می‌دهند و ضمن روشن نمودن وضعیت فعلی دانش در یک موضوع خاص، عرصه‌هایی را که به تحقیق بیشتری نیاز دارند مشخص می‌کند، می‌توان در قالب یک مرور نظام‌مند ترکیبی به بررسی پژوهش‌های کارآمدی سازمانی پرداخت تا مشخص گردد که در حوزه مطالعات سازمان‌های فرهنگی در ایران چقدر انباشت و تولید علم صورت گرفته است؟ چراکه فرض اصلی در مرور نظام‌مند پیشینه مبتنی بر انگاره تراکم دانش است. از این رو مقاله حاضر تلاش دارد تا با فرامطالعه پژوهش‌های مرتبط با کارآمدی سازمانی، چشم‌اندازی از این موضوع در داخل کشور ارائه دهد.

در این راستا سؤالات و پرسش‌هایی مورد توجه قرار گرفته است؛ اینکه دانش انباشته در حوزه کارآمدی سازمانی چیست و چه ویژگی‌هایی دارد؟ و مؤلفه‌های کارآمدی سازمانی در سازمان‌ها به خصوص سازمان‌های فرهنگی چه می‌باشد؟

هدف این مقاله ترسیم دانش موضوعی کارآمدی سازمان‌های فرهنگی از طریق بررسی دانش انباشته آن از نظر شکلی، روشی و محتوایی برای شناسایی مؤلفه‌های کارآمدی سازمان‌های فرهنگی می‌باشد.

مرور ادبیات نظری

با توجه به خصلت تفسیری علوم انسانی نمی‌توان تعریفی جامع و فراگیر (پذیرش همگانی) از کارآمدی ارائه داد. در علم مدیریت، با تفاوت گذاشتن بین دو مفهوم کارآمدی و کارایی، «کارآمدی» را شایستگی و کاردانی در تأمین اهداف و «کارایی» را شایستگی در مصرف منابع و بهره‌برداری بهینه از آن تعریف کرده‌اند (رضاییان، ۱۳۷۹: ۱۹). می‌توان گفت کارآمدی عبارت است از موفقیت در تحقق اهداف، کار ویژه‌ها با توجه به امکانات و منابع (پورسعید، ۱۳۹۹: ۲۲).

پیتر دراکر نیز کارآمدی یا اثربخشی را «انجام کار درست» تعریف کرده است. البته تعاریف دیگری نیز نظیر، اصلاح رویه‌های مدیریت، کسب موفقیت، تولید ایده‌های جدید، تقویت ارزش‌های سازمانی، مشارکت و مواردی از این قبیل، در مدیریت معادل با کارآمدی یا اثربخشی به کار می‌روند (گرجی، ۱۳۸۷)؛ بنابراین می‌توان گفت کارآمدی سازمان، عامل اساسی در بهبود کیفیت خدمات می‌باشد. به عبارتی دیگر، زمانی که سازمان کارآمد یا اثربخش است، در حقیقت مؤلفه‌های لازم و ضروری را برای بهبود کیفیت دارا می‌باشد (شاهوردیانی، ۱۳۸۹). سیمور لیپست نیز، کارآمدی را تحقق عینی یا توان سیستم در تحقق کارکردهای اساسی دولت، به گونه‌ای که اکثریت مردم و گروه‌های قدرتمند درون نظام آن را عیناً مشاهده کنند عنوان داشته است (مک لین، ۱۳۸۷).

ریشه مفهوم «کارآمدی» را می‌توان در «عامل بودن» نیز تعریف کرد؛ هر فرد، گروه یا ساختاری به میزان عامل بودن خود، دارای درجه‌ای از کارآمدی است. همان‌گونه که گفته شد در تعریف کارآمدی ابهامات زیادی بین مؤلفین به چشم می‌خورد؛ اما با تفاوت گذاشتن بین دو مفهوم کارآمدی و کارایی، «کارآمدی» شایستگی و کاردانی در تأمین اهداف و «کارایی» شایستگی در مصرف منابع و بهره‌برداری بهینه از آن تعریف می‌شود (رضاییان، ۱۳۷۹: ۱۹).

نظریه‌های عمده در باب کارآمدی

در باب کارآمدی در فرایند تاریخی و شکل‌گیری، نظریه‌های متعددی مطرح شده که با بررسی آن‌ها می‌توان نظریه‌های کارآمدی را در چند دسته؛ نظریه توفیق، نظریه انجام تکلیف و نظریه میزان اثرگذاری در روند امور، نظریه سیستمی، نظریه رضایت مردم، نظریه نسبیّت در کارآمدی و نظریه ذات عملی دسته‌بندی نمود. البته ملاک‌های کارآمدی در چارچوب نظریه‌های مختلف کارآمدی و متناسب با آن، به شکل‌های گوناگون تعریف و تبیین شده و هر کدام معیار خاص خود را دارد.

جدول ۱. رویکردهای نظری تبیین‌کننده کارآمدی

نظریه	رویکرد به کارآمدی
نظریه توفیق	کارآمدی به‌مثابه توفیقات نهایی، روش در کارآمدی تأثیری ندارد (قاسمی، ۱۳۸۹: ۱۵۷)
نظریه سیستمی	کارآمدی به‌مثابه آشکار بودن ارتباط خروجی و ورودی، معیار کارآمدی نظم و به هم پیوستگی اجزا (قاسمی، ۱۳۸۹: ۱۵۷)
نظریه رضایت مردم	کارآمدی به‌مثابه رضایت عناصر مؤثر در بقای حکومت و سازمان (قاسمی، ۱۳۸۹: ۱۵۷)
نظریه نسبیّت	کارآمدی به‌مثابه مفهومی نسبی (لاریجانی، ۱۳۷۳: ۹۳)، (قاسمی، ۱۳۸۹: ۱۵۷)
نظریه ذات عملی	کارآمدی به‌مثابه عاملیت معقول‌تر؛ هر عاملی که افعال درست‌تر (معقول‌تر) از او صادر شود کارآمدتر است (لاریجانی، ۱۳۷۳: ۹۳)
نظریه انجام تکلیف	کارآمدی به‌مثابه التزام به تحقق اهداف و تکلیف (قاسمی، ۱۳۸۹: ۱۵۷)
نظریه میزان اثرگذاری در روند امور	کارآمدی به‌مثابه تأثیر عینی واقعی در روند امور (ذوعلم، ۱۳۸۵: ۲۰)، (قاسمی، ۱۳۸۹: ۱۵۷)

سازمان‌های کارآمد

عوامل مختلفی در بهبود کیفیت خدمات سازمان‌ها تأثیرگذارند از جمله؛ مدیریت و رهبری کارآمد، جوسازمانی مناسب و فرهنگ‌سازمانی قوی و توانمند، نیروی انسانی توانمند و کارآمد و ... که هر کدام نقش قابل‌توجه و غیرقابل‌انکاری دارند (ابراهیمی و هدایت‌زاده، ۱۳۹۶: ۲). پس می‌توان گفت سازمان‌های کارآمد یا اثربخش، سازمان‌هایی هستند که از منابع انسانی و مادی و سرمایه بیشترین و به‌صرفه‌ترین استفاده را به

عمل می‌آورند و ضمن شناسایی مداوم نیازهای مشتریان و تعامل سازنده و چندبعدی با محیط پیرامون دارای مدیران و رهبران تأثیرگذار و نیروی انسانی کارآمد و توانمند می‌باشند. این سازمان‌ها ابزاری را برای بهبود موقعیت رقابتی سازمان و نیز بهبود کارایی و اثربخشی آن از راه جذب و تربیت منابع انسانی منحصر به فرد فراهم می‌کنند (Akgun, 2007).

لذا کارآمدی یک سازمان از طریق صادره‌های سازمان سنجیده می‌شود نه میزان وارده‌ها، یعنی موفقیت‌های یک سازمان نه مجموعه کارها و وظایفی که بر عهده سازمان است یا انجام می‌دهد (ملک‌زاده، ۱۳۸۸). به تعبیری دیگر می‌توان گفت کارآمدی سازمانی یا اثربخشی چیزی است که از راه اعمال صحیح مدیریت به دست می‌آورد و به صورت بازده کار ارائه می‌گردد.

سازمان‌های فرهنگی

در خصوص سازمان‌های فرهنگی باید گفت این سازمان مانند سایر سازمان‌ها، پدیده‌های اجتماعی هدفمند با نقش‌ها و کارکردهای اساسی و فعالیت‌های مشخص هستند که تحقق اهداف فرهنگی را دنبال می‌کند که ضمن مشترک بودن در اصول و قواعد کلی مدیریتی با سایر سازمان‌ها تفاوت عمده‌ای دارند. این تفاوت عمده را می‌توان در اهمیت اجتماعی مأموریت و وظایف آن‌ها دانست (نائینی، ۱۳۸۹). در شکل‌گیری سازمان‌های فرهنگی و تحقق اهداف فرهنگی، محیط فرهنگی و اجتماعی اهمیت فوق‌العاده‌ای دارد. در واقع، محیط فرهنگی و اجتماعی به‌عنوان زمینه‌ای است که سازمان‌های فرهنگی ریشه در آن داشته و عهده‌دار صیانت از عناصر متشکله و ممیزه فرهنگ آن زمینه هستند. به عبارت دیگر، رسالت و مأموریت اصلی سازمان‌های فرهنگی در هر اجتماع، صیانت، بالنده‌سازی و ترویج باورها و نشانه‌های آن اجتماع است و باید توجه داشت که سازمان‌های فرهنگی صرفاً ابزاری برای رسیدن به اهداف خاص نیستند، بلکه منعکس‌کننده اصول فرهنگی، ارزش‌ها، اعتقادات اجتماعی و به‌طور کلی، الگوها و چارچوب‌هایی هستند که به سیستم گسترده‌تر از خود وابسته‌اند (نائینی، ۱۳۸۹).

اگر بخواهیم به ویژگی‌های سازمان‌های فرهنگی اشاره کنیم، ویژگی‌های آن‌ها عبارت است از: چندوجهی بودن، عدم تطابق اهداف، اهداف غیرمنطقی (غیرعقلانی)، رفتار غیرخطی (هولستیک)، خودتنظیمی و سازگاری پویا، پیامدهای ناخواسته،

پارادوکسی بودن، وابستگی به قلمرو زمان، کارکنان پیچیده (کل مغزی)، دارای حلقه‌های علی پیچیده، ساختار پیچیده، هم‌افزایی کاستی، حساسیت به شرایط اولیه، هم‌تکاملی، تعادل پویا در لبه آشوب، تحت تأثیر اثر پروانه‌ای خود مانایی، جاذبه‌های غریب، استراتژی‌گفتمان محور، مخاطب محوری، مبتنی بر قراردادهای روان‌شناختی، محصولات ناهمگون و نقاط اهرمی پیچیده که لازم است در سازمان‌های فرهنگی این ویژگی‌ها در نظر گرفته شود و با سایر سازمان‌ها و مؤسسات تمیز داده شود (ابراهیم‌پور، ۱۳۹۳: ۱۶).

ماهیت و مأموریت سازمان‌های فرهنگی به‌طور کلی توسعه و گسترش فضاها، صنایع و محصولات فرهنگی از یکسو تثبیت و تعمیق ارزش‌ها و باورهای فرهنگی، اخلاقی، اجتماعی و سیاسی هر نظام اجتماعی در چارچوب سیاست‌ها و هدف‌گذاری‌های کلان است. این سازمان‌ها معمولاً برای خود رسالت و وظایفی هنجاری تعریف می‌کنند، یا باید تعریف کنند و مأموریت‌ها، وظایف و کار ویژه‌های خاصی در حوزه فرهنگ، معنا سازی و معنا بخشی به عهده‌دارند (طالب‌زاده، ۱۳۹۹ به نقل از گودرزی و شیخ‌زاده، ۱۳۸۸: ۱۲۰).

در جدول زیر مهم‌ترین ویژگی‌های سازمان‌های فرهنگی بر اساس متون نظری موجود آورده شده است:

جدول ۲. شناسایی ویژگی‌های سازمان‌های فرهنگی

ردیف	ویژگی سازمان‌های فرهنگی	ردیف	ویژگی سازمان‌های فرهنگی
۱	چندوجهی بودن	۲۱	تعادل پویا در لبه آشوب
۲	عدم تطابق اهداف	۲۲	تحت تأثیر اثر پروانه‌ای خود مانایی جاذبه‌های غریب
۳	اهداف غیرمنطقی (غیرعقلانی)	۲۳	استراتژی‌گفتمان محور
۴	رفتار غیرخطی (هولستیک)	۲۴	مخاطب محوری
۵	خودتنظیمی و سازگاری پویا	۲۵	مبتنی بر قراردادهای روان‌شناختی
۶	پیامدهای ناخواسته	۲۶	ساختار ایدئولوژیک
۷	پارادوکسی بودن	۲۷	دارای پارادایم پیچیدگی
۸	وابستگی به قلمرو زمان	۲۸	دشواری وظایف
۹	کارکنان پیچیده (کل مغزی)	۲۹	ارزشی بودن وظایف

ردیف	ویژگی سازمان‌های فرهنگی	ردیف	ویژگی سازمان‌های فرهنگی
۱۰	دارای حلقه‌های علی پیچیده	۳۰	دشواری هدف‌گذاری منسجم فرهنگ
۱۱	ساختار پیچیده	۳۱	نبود فرایند و روش‌های تعریف‌شده مشخص و روشنی
۱۲	هم‌افزایی کاستی	۳۲	وجود ابهامات فرهنگ به دلیل میان‌رشته‌ای بودن
۱۳	حساسیت به شرایط اولیه	۳۳	تغییرات به‌صورت غیرخطی (روش‌های معمول برنامه‌ریزی قابل پیش‌بینی و برنامه‌ریزی نیست).
۱۴	هم‌تکاملی	۳۴	دشواری بودن سنجش جنبه‌های اصلی برنامه‌ریزی مانند کارآیی و اثربخشی
۱۵	حفظ و پاسداری ارزش‌ها و باورها	۳۵	توسعه جهان‌بینی و تغییر آن
۱۶	ترویج و تعمیق و تقویت ارزش‌ها	۳۶	فعالیت‌گفتمان محور
۱۷	بهبود و اصلاح فرهنگ‌سازی در جامعه	۳۷	فعالیت مخاطب محور
۱۸	تغییر و نوآوری و تحول	۳۸	مدیران دارای شایستگی شناخت
۱۹	مدیریت با هوش اجتماعی بالا	۳۹	مدیران هوش هیجانی بالا
۲۰	رهبران با شنود مؤثر		

سازمان‌های فرهنگی در ایران

سازمان‌های فرهنگی به دلیل حوزه‌های مختلف فرهنگ و نیز نیازها، تقاضاها، اقتضائات و شرایط خاص جمهوری اسلامی، انقلاب اسلامی و نیز جامعه ایران و دغدغه‌های سالیان اخیر بسیار متنوع‌اند و گستردگی فراوانی دارند و همین مسئله باعث شده است که تقسیم‌بندی و سنخ‌شناسی آن‌ها دشوار باشد؛ برخی آمارها از فعالیت حدود ۴۵۵ نهاد فرهنگی در ایران حکایت می‌کند (طالب‌زاده، ۱۳۹۹ به نقل از گودرزی و شیخ‌زاده، ۱۳۸۸: ۱۲۰)؛ اما به‌طور سنتی می‌توان سازمان‌های فرهنگی کشور را بر اساس حوزه‌ها یا زمینه‌های فعالیت (هنر، میراث فرهنگی، علم و دانش، زبان و ادبیات، کتاب، دین، ورزش و ...) تقسیم‌بندی کرد. در این نوع تقسیم‌بندی، سازمان‌های فرهنگی از حیث نوع محصولات، مراحل فعالیت و نوع ارتباط با مخاطبان نیز دسته‌بندی می‌شوند (اولیاء، ۱۳۸۵: ۲۷۶).

پس در دسته‌بندی دستگاه‌های فرهنگی در ایران، از یک‌سو به سه دسته نهادهای سیاست‌گذار (مثل شورای انقلاب فرهنگی، مجلس شورای اسلامی، هیئت دولت و مجمع تشخیص مصلحت نظام) و مجریان سیاست‌های فرهنگی (مثل وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، وزارت آموزش و پرورش، صداوسیما و ...) و نیز دانشگاه‌ها، فرهنگستان‌ها، خبرگزاری‌ها و ... را سازمان‌ها و مؤسسات تخصصی، تقسیم‌بندی کرد (نائینی، ۱۳۸۹).

کارآمدی سازمان‌های فرهنگی

در نهایت می‌توان برای تبیین مفاهیم کلی، عوامل مؤثر و شاخص‌های مؤثر حول محور کارآمدی بر مبنای نظریه‌های ارائه شده در سازمان‌های فرهنگی به موارد خلاصه شده در جدول شماره ۳ اشاره نمود.

جدول ۳. مفاهیم کلی، عوامل مؤثر و شاخص‌های مختلف حول محور کارآمدی

<p>ساختاری</p> <p>اجزای اداری پیچیده و ساختار اجتماعی</p> <p>استقلال بالا</p> <p>پیچیدگی بالا</p> <p>تفویض اختیار بالا</p> <p>تمرکز پایین</p> <p>رسمیت پایین</p> <p>نسبت پرسنلی (تفکیک)</p> <p>سلسله‌مراتب عمودی و افقی</p>	<p>محتوایی</p> <p>اندازه سازمان متناسب با فعالیت‌ها و نوع سازمان متغیر</p> <p>نوع فناوری غیر تخصصی</p> <p>هدف‌ها غیر منطقی</p> <p>محیط پویا</p> <p>استراتژی‌های گفتمان محور</p> <p>فرهنگ سازمان غنی</p>
<p>- رهبری و مدیریت</p> <p>عدالت ورزی</p> <p>شایسته‌سالاری</p> <p>تجربه‌گرایی</p> <p>ضابطه و قانون‌مداری</p> <p>امانت‌داری</p> <p>تکلیف‌گرایی</p> <p>مسئولیت‌شناسی</p>	<p>کارآمدی/ اثربخشی</p> <p>استفاده مطلوب از منابع</p> <p>قابلیت توانایی رسیدن به اهداف</p> <p>انجام نیک و دقیق و صحیح از روی خردمندی و عقلانیت</p> <p>شهود عینی در تحقق کارکردهای اساسی</p> <p>درگرو کسب هدف‌های تعیین شده</p>

عوامل کلیدی	نظارت
انعطاف‌پذیری	به هنگام بودن
استانداردها	قابل اطمینان بودن
پاداش	معنی‌دار بودن
شفافیت مسیر	هشدار دهندگی
تعهد	پیش‌بینی کنندگی

سوابق تجربی و پژوهشی

به‌رغم تعداد قابل توجه پژوهش‌های صورت گرفته پیرامون کارآمدی سازمانی، مطالعه مرور نظام‌مند یا فرامطالعه‌ای در این خصوص در داخل کشور صورت نگرفته است، بنابراین بررسی مطالعات موجود بر اساس دسته‌بندی در حوزه مفهوم کارآمدی، کارآمدی سازمانی و سازمان‌های فرهنگی ارائه می‌گردد.

در حوزه مفهوم کارآمدی

سعید عطار و محمد کمالی زاده در بخشی از مقاله «کارآمدی به‌مثابه ظرفیت دولت، رهیافتی سیاسی به مفهوم کارآمدی» از مفهوم کارآمدی، علاوه بر تقارن‌های فراوان بافهم اقتصادی و مدیریتی از این مفهوم، به‌واسطه پیوند با مفهوم کلیدی «قدرت» در علوم سیاسی و در نظر گرفتن جایگاه واقعی دولت‌ها در جوامع و کشورهای امروزی با تأکید بر وظایف، اختیارات و توانمندی‌های آن‌ها از یکسو انتظارات از آن‌ها از سوی دیگر – نزدیک‌ترین و کاربردی‌ترین برداشت از مفهوم کارآمدی است که می‌تواند مبنا و چارچوب نظری و وثیقی برای پژوهش در زمینه کارآمدی دولت باشد.

سید محمدمهدی ساداتی در مقاله «معیارهای کارآمدی درون‌سازمانی نهادهای مبارزه با فساد اقتصادی» با این فرضیه تحقیق معیارهای ارزیابی کارآمدی نهادهای مبارزه با فساد بر اساس نظریه انسجام قابل تعریف هستند. چهار نظریه مهم کارآمدی را که برای تبیین مفهوم کارآمدی مطرح هستند که عبارت‌اند از: نظریه توفیق، نظریه نظام‌وار، نظریه رضایت و نظریه نسبیّت. در نظریه توفیق، رسیدن به اهداف اصلی سازمان، معیار کارآمدی سازمان تلقی می‌گردد.

احمد شفیع و عبدالعزیز نیک‌بین در مقاله «مؤلفه‌های کارآمدی نظام دینی در اندیشه مقام معظم رهبری» این‌که کارآمدی چیست و مؤلفه‌های آن برای نظام مردم‌سالاری دینی کدامند و چه تفاوتی میان کارآمدی یک نظام دینی با نظام‌های غیردینی وجود دارد؛

کارآمدی را یک مفهوم جدید در عرصه علم، به خصوص علم سیاست عنوان کرده که هنوز در خصوص مبانی و شاخصه‌های آن اتفاق نظر وجود ندارد. ایشان بیان داشته‌اند که این مسئله ممکن است ناشی از تفاوت موجود در اجتماعات بشری و مفاهیم آن‌ها باشد. از طرف دیگر نیز بر اساس نظر برخی صاحب نظران در این خصوص، برای کارآمدی دو بعد عام و خاص تعریف کرده‌اند، که بعد عام آن شامل همه جوامع و بعد اختصاصی آن با توجه به شرایط و مقتضیات هر جامعه تعریف می‌گردد.

در حوزه کارآمدی سازمانی

علی ابراهیمی و سید حسام‌الدین هدایت زاده در پژوهشی با عنوان «بررسی نقش کارآمدی سازمانی بر کیفیت خدمات کارکنان سازمان برنامه‌بودجه استان آذربایجان غربی» با فرضیه اصلی تحقیق تأثیر کارآمدی سازمانی بر کیفیت خدمات کارکنان و در فرضیه‌های فرعی به ابعاد کارآمدی سازمانی: ۱. انطباق؛ ۲. کسب هدف؛ ۳. تداوم؛ ۴. انسجام اشاره کرده است که نتایج به دست آمده حاکی از تأثیر مثبت و معناداری کارآمدی اجتماعی و ابعاد آن (انطباق، کسب هدف، تداوم، انسجام) بر کیفیت خدمات کارکنان سازمان برنامه‌بودجه استان آذربایجان غربی بوده است.

در حوزه سازمان‌های فرهنگی

محمد بیگدلی در پژوهشی تحت عنوان «چالش‌های ارزیابی اثربخشی فعالیت‌های فرهنگی در سازمان‌های فرهنگی کشور» به این موضوع پرداخته است. او در این مقاله که با روش کتابخانه‌ای به گردآوری داده‌ها پرداخته است نشان می‌دهد که در عصر کنونی، تحولات شگرف دانش مدیریت وجود نظام ارزیابی اثربخشی را اجتناب‌ناپذیر کرده است. به گونه‌ای که نبود نظام ارزیابی اثربخشی در ابعاد مختلف سازمان فرهنگی، اعم از ارزیابی در استفاده از منابع و امکانات، کارکنان، اهداف و استراتژی‌ها، به عنوان یکی از علائم بیماری‌های سازمان‌های فرهنگی قلمداد می‌شود.

منصور نوروزی در پژوهشی با عنوان «نقدی بر الگوهای ارزیابی عملکرد برای تعالی سازمان‌های فرهنگی» به این موضوع پرداخته است که سازمان‌های فرهنگی در مقایسه با سایر سازمان‌ها دارای دو تفاوت هستند؛ نخست اینکه مدت زیادی از ظهور آن‌ها به عنوان سازمان‌های مستقل نمی‌گذرد. بنابراین از نظر تئوریک دارای کاستی‌هایی هستند و دوم اینکه این سازمان‌ها از ویژگی‌های منحصر به فردی برخوردارند که آن‌ها را از سازمان‌های دیگر متمایز می‌کند. هدف این مقاله پاسخ به این سؤال

است که آیا با این تفاوت‌ها می‌توان از همان الگوهای ارزیابی عملکرد برای تعالی این‌گونه سازمان‌ها نیز استفاده کرد؟ به عبارتی تا چه اندازه الگوهای موجود برای این‌گونه سازمان‌ها جوابگوست. در این تحقیق بیش از ۴۰ تحقیق داخلی و خارجی که هر یک به نقد مدل‌های متداول و چگونگی کاربرد آن‌ها پرداخته‌اند مورد بررسی (به روش تحلیل محتوی) قرار گرفت و با در نظر گرفتن خلأهای گزارش‌شده از این تحقیقات و در نظر گرفتن ویژگی‌های سازمان‌های فرهنگی دلایلی به دست آمد که نشان‌دهنده این موضوع است که ابزارهای موجود ارزیابی عملکرد نمی‌توانند برای تعالی سازمان‌های فرهنگی کارآمد باشند.

منصور نوروزی و همکاران در پژوهشی با عنوان «تعیین نقش استراتژی بر مدیریت عملکرد سازمان‌های فرهنگی» بایان اینکه سازمان‌های فرهنگی دارای ویژگی‌هایی هستند که آن‌ها را از سایر سازمان‌ها مجزا کرده و به طبع آن استفاده از الگوها و مدل‌های مرسوم در مدیریت عملکرد بر آن‌ها نمی‌تواند به نتیجه مناسب منتهی گردد، پژوهش فوق را باهدف شناسایی نقش استراتژی و مؤلفه‌های کلیدی مؤثر آن بر مدیریت سازمان‌های فرهنگی و تعیین ارزش و اولویت هر مؤلفه انجام داده است. در این پژوهش از جامعه آماری ۵۰ نفر که از استادان و مدیران و کارشناسان فرهنگی بودند، ۱۲ نفر واجد شرایط شده و با آنان با روش دلفی فازی صحبت شد. نتایج بیانگر آن بود که استراتژی در سازمان‌های فرهنگی از نوع استراتژی خودجوش (نوظهور) است و کنش‌ها، اهداف و مأموریت‌های سازمان را تبیین می‌نمایند. از طرفی داشتن استراتژی برای این سازمان‌ها دارای نقش نمادین قدرت و عقلانیت است. سایر مؤلفه‌های کلیدی استراتژی به ترتیب میزان تأثیرگذاری بر عملکرد سازمان‌های فرهنگی عبارت‌اند از: تدوین استراتژی (۶/۹)، ارزیابی استراتژی (۶/۱۹) و اجرای استراتژی (۵/۹۵) هستند.

حسین زارعی متین و همکاران در پژوهشی با عنوان «طراحی مدل شایستگی مدیران در سازمان‌های فرهنگی کشور» بایان اینکه شناخت شایستگی‌ها، نقطه شروع پیاده‌سازی سیستم‌های متعدد منابع انسانی مانند مدیریت استعداد و جانشین پروری در سازمان می‌باشد، لذا به‌منظور شناسایی شایستگی‌های مدیریت اثربخش سازمان‌های فرهنگی با روش دو فاز طراحی و اعتباریابی و با انجام مصاحبه‌های عمیق و نیمه ساختاریافته با ۵۱ نفر از خبرگان فرهنگی و تحلیل مصاحبه‌ها و اعتباریابی سه مرحله‌ای به مدل شایستگی مدیران سازمان‌های فرهنگی دربردارنده سه شایستگی محوری (منش

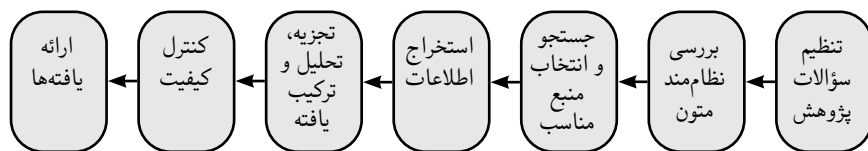
فرهنگی، انگیزه فرهنگی و هوش نرم)، هشت شایستگی اصلی و ۲۳ شایستگی فرعی طراحی و پیشنهاد شده است.

روش شناسی

روش این تحقیق، کیفی است. در واقع از حیث پارادایمی روش بکار گرفته شده در این مقاله تفسیری است که وجه هستی‌شناسانه آن مبتنی بر استقراء از طریق تفسیر است؛ از طریق ارائه تفسیر از شناخت ابعاد سازمانی سازمان‌های فرهنگی، معرفت پدیده کارآمدی با رویکرد ایجاد توافق حاصل گردید. از آنجایی که مفهوم کارآمدی در سازمان‌های فرهنگی به‌طور اجتماعی ساخته شده و مستقل از پژوهشگر نیست، وجه معرفت‌شناختی آن نسبی‌گرایی است. این روش از نوع فراترکیب است. فراترکیب نوعی مطالعه کیفی است که اطلاعات و یافته‌های استخراج‌شده از مطالعات کیفی دیگر با موضوع مرتبط و مشابه را بررسی می‌کند.

فراترکیب، مرور یکپارچه ادبیات کیفی موضوع مورد نظر یا تجزیه و تحلیل داده ثانویه و داده اصلی از مطالعات منتخب نیست، بلکه، تحلیل یافته‌های این مطالعات است. به عبارتی، فراترکیب، ترکیب تفسیر تفسیرهای داده‌های اصلی مطالعه‌های منتخب است. فراترکیب، بر مطالعه‌های کیفی که لزوماً مبانی نظری وسیعی را شامل نمی‌شوند، متمرکز است و به‌جای ارائه خلاصه جامعی از یافته‌ها، یک ترکیب تفسیری از یافته‌ها را ایجاد می‌کند. از طریق بررسی یافته‌های مقاله‌های اصلی پژوهش، پژوهشگران واژه‌هایی را آشکار و ایجاد می‌کنند نمایش جامع‌تری از پدیده تحت بررسی را نشان می‌دهد (Sadowski & Barroso, 2007).

گام‌های این پژوهش بر اساس روش هفت مرحله‌ای سندلوسکی و باروسو در فراترکیب است که این مراحل در شکل زیر نشان داده شده است:

گام اول تنظیم سؤالات پژوهش

نخستین گام در روش سندلوسکی و باروسو، تنظیم پرسش‌های پژوهش است. این پرسش‌ها عموماً بر اساس چهار پارامتر چه چیزی، چه کسی، چه زمانی و چگونه؛ قابل

تنظیم است. پس از آن که سؤالات پژوهش بر اساس هدف پژوهش تنظیم شد. مرحله بررسی نظام‌مند متون آغاز می‌شود. چه چیزی؟ که اشاره به عنوان و موضوع اصلی و متغیرها می‌کند و شامل شناسایی ابعاد و مؤلفه‌های کارآمدی سازمانی در سازمان‌های فرهنگی می‌باشد. چه کسی^۱ در این روش از مصاحبه و خبرگان خبری نیست بنابراین چه کسی همان منابع اطلاعات کتابخانه‌ای مانند پایگاه مقالات، کتابخانه‌ها و از این دست می‌باشد. در این پژوهش مقالات مرتبط با ابعاد سازمانی و کارآمدی و سازمان‌های فرهنگی می‌باشد. چه وقت^۲؟ بازه زمانی و قلمرو زمانی تحقیق در اینجا قرار می‌گیرد که در این مقاله بازه زمانی مقطعی و در سال ۱۴۰۲ بررسی شده است، اما مقالات بررسی شده از بازه زمانی ۱۳۷۰ تا ۱۳۹۹ بوده است. در خصوص چگونگی این پژوهش نیز^۳ که بیانگر نوع روش یا معیارهایی است که منابع بر اساس آن انتخاب و یا از فرآیند فرا ترکیب خارج می‌شوند که در این روش به صورت فرا ترکیب و تحلیل داده‌های ثانویه می‌باشد (Sadowski & Barroso, 2007). سؤالاتی که در این مطالعه مدنظر بوده؛ چه مؤلفه‌هایی را به عنوان کارآمدی می‌توان برای بعدهای مختلف سازمان‌های فرهنگی از جمله ارتباطات سازمان‌های فرهنگی، رهبری سازمان‌های فرهنگی، برای بعد محتوایی و نیز برای بعد ساختاری سازمان‌های فرهنگی مطرح کرد؟ این سؤالات با سؤال اصلی این مطالعه؛ مؤلفه‌های کارآمدی سازمان‌های فرهنگی با رویکرد فرا ترکیب در قالب چه مؤلفه‌هایی قابل تبیین است؟ هم‌سویی دارند.

گام دوم و سوم: بررسی نظام‌مند متون و جستجو

برای گردآوری داده‌های پژوهش از داده‌های ثانویه به نام اسناد و مدارک گذشته استفاده می‌شود. معمولاً در پژوهش‌های فرا ترکیب، منابع مورد نظر از طریق وبگاه‌های: گوگل اسکالر، وردلکت مورد جستجو قرار گرفته و مقالات و پایان‌نامه‌های مربوطه از طریق اتصال به پایگاه‌های اصلی آن مانند ساینس دایرکت، پایان‌نامه‌های پروکوئست و غیره به دست می‌آیند. کلیدواژه‌های مورد جستجو نیز عبارت بودند از: سازمان، سازمان‌های فرهنگی، کارآمدی، کارآمدی سازمانی؛ جستجو انتخاب متون مناسب در فرایند جستجو پارامترهای مختلفی مانند عنوان، چکیده، محتوا و جزئیات مقاله در نظر گرفته شده و مقاله‌هایی که با پرسش و هدف پژوهش تناسبی ندارند، حذف

می‌شوند (Sadowski & Barroso, 2007). در این مطالعه با ملاک انتخابی ارتباط موضوعی، جستجو در پایگاه‌های اطلاعاتی معتبر مانند مگیران، پایگاه اطلاعات علمی جهاد دانشگاهی، پرتال جامع علوم انسانی، نورمگز و... انجام شد و یافته‌ها مستخرج از نتایج این جستجو می‌باشند. ابتدا ۲۶۶ مقاله داخلی و خارجی در قالب کلیدواژه بررسی گردید. بازه زمانی سال انجام گرفتن پژوهش‌های بررسی شده از سال ۲۰۱۰ الی ۲۰۲۱ در مقالات خارجی و از سال ۱۳۷۰ الی ۱۴۰۰ برای مقالات داخلی بوده است. مطالعات به صورت مرحله‌ای بررسی و در هر بار بررسی تعدادی از آن‌ها از روند مطالعه کنار گذاشته شد. به عبارت دیگر این مطالعات بر اساس پارامترهایی نظیر عنوان، محتوا و ادبیات و... ارزیابی و در نهایت ۹۳ منبع انتخاب گردید (جدول ۴)

جدول ۴. خلاصه‌ای از نتایج جستجو

۲۶۶	تعداد منابع یافت شده	مرحله ۱
(۶۶)	تعداد منابع رد شده به خاطر عنوان	
۲۰۰	تعداد منابع غربال شده به خاطر عنوان	مرحله ۲
(۴۰)	تعداد منابع رد شده از نظر محتوا در حوزه موضوع مرتبط	
۱۶۰	تعداد منابع انتخاب شده مرتبط با متغیرهای سازمان فرهنگی و کارآمدی و ابعاد سازمانی	مرحله ۳
(۶۷)	تعداد منابع تکراری از حیث ادبیات نظری	
۹۳	تعداد منابع انتخاب شده برای مطالعه موضوع در حوزه مرتبط	مرحله ۴

گام چهارم و پنجم: یافته‌های کیفی و تجزیه و تحلیل آن‌ها

برای تبیین مؤلفه‌های کارآمدی فرهنگی سازمانی در این مرحله، همه مقالات با تکنیک مقوله‌بندی بررسی شد که بر اساس دسته‌بندی مفاهیم، چهار سازه اصلی برای سازمان‌ها شامل ارتباطات، رهبری، ساختار و محتوا و چهار مقوله برای کارآمدی سازمانی شامل ساختار، انطباق، کسب هدف، تداوم انسجام بررسی گردید. تحلیل مقوله‌ای بر پایه عملیات برش متن در واحدهای مشخص و سپس طبقه‌بندی این واحدها در مقوله قرار دارد که بر اساس مشابهت طبقه‌بندی شده‌اند (خنیفر و مسلمی، ۱۳۹۶: ۸۴).

بر این اساس:

- سبک رهبری استراتژیک
- هم‌سویی منافع سازمانی با منافع ذینفعان
- تطابق مأموریت سازمانی با ساختار
- الگوی ارتباطی چندوجهی برای کارآمدی سازمان‌های فرهنگی به دست آمد.

گام ششم کنترل کیفیت

بر اساس نظر سندلوسکی و باروسو، در پژوهش‌های فرا ترکیب کیفی، روایی توصیفی یعنی تشخیص تمامی گزارش‌های تحقیقات مرتبط با موضوع و شناسایی و توصیف اطلاعات هر کدام از گزارش‌های موجود در مطالعه روایی تفسیری در پژوهش‌های فرا ترکیب کیفی مربوط به پژوهشگران ثانوی است که گزارش‌های موجود در مطالعه را جمع‌بندی کرده و می‌نگارند. آن‌ها با نویسندگان پژوهش‌های مورد مطالعه که خودشان موضوع تحقیق‌اند، تفاوت دارند. روایی نظری در فرا ترکیب، در درجه اول به اعتبار روش‌هایی برمی‌گردد که برای ایجاد یکپارچگی نتایج در پیش گرفته شده است و در گام بعد به یکپارچگی خود نتایج یا به عبارتی تفسیر محقق از یافته‌های پژوهشگران پیشین می‌پردازد (Sadowski & Barroso, 2007).

در این پژوهش برای روایی توصیفی سعی شده است حتی الامکان بیشترین تعداد مقاله‌های مرتبط شناسایی و گردآوری شود. برای روایی تفسیری به این صورت عمل شد که از سه نفر پژوهشگر به‌عنوان کدگذار و مفسر استفاده شد. در نهایت برای روایی نظری سعی شد تا پژوهش‌هایی مورد استفاده قرار گیرد که از اعتبار علمی بالایی به‌ویژه از نظر ارجاع مقالات علمی، برخوردار باشند. پس از تعیین سؤال‌های پژوهش به‌منظور جستجوی نظام‌مند، پیش از هر اقدام، باید محدودده جستجو بر اساس روش فرا ترکیب مشخص شود. برای این منظور، تلاش شده است کتاب‌ها و همچنین مجموعه مقالات، پایگاه‌های داده‌ها، مجلات، همایش‌ها و موتورهای جستجوی مختلف برای مطالعات بررسی شود.

گام هفتم ارائه یافته‌ها

در این مرحله همه کدهای استخراج شده با توجه به تفاوت ماهوی در چهار مؤلفه اصلی؛ سبک رهبری استراتژیک، هم‌سویی منافع سازمانی با منافع ذینفعان، تطابق مأموریت سازمانی با ساختار و الگوی ارتباطی چندوجهی برای کارآمدی سازمان‌های

فرهنگی دسته‌بندی و ارائه شد. تفاوت فراوانی در هر یک از این چهار مؤلفه در واقع تبیین‌کننده اولویت‌های سازمان فرهنگی کارآمد است که مفاهیم آن در قالب مقوله‌های اصلی و فرعی بسط داده شده است.

یافته‌ها

در آخرین مرحله از فراترکیب، یافته‌ها بر اساس سؤالات پژوهش دسته‌بندی شده‌اند. بر اساس نتایج؛ اولین سازه با عنوان ارتباطات در دسته کلی الگوی ارتباط چندوجهی به تعداد ۴۱، سازه رهبری به تعداد ۲۷۵، سازه ساختاری ۲۸۰ و سازه محتوایی با ۴۰ کد و در مجموع نیز با فراوانی ۶۳۷ کد منبع بررسی شد. در واقع مؤلفه‌های فراترکیب ذکر شده نشان‌دهنده ویژگی‌های مشخص سنج‌پذیر سازمان‌های فرهنگی هستند که بر مؤلفه‌های کارآمدی دلالت دارند.

این شاخص‌ها را می‌توان در چهار دسته کلی الگوی ارتباطی چندوجهی، سبک رهبری استراتژیک، تراز استراتژی/ ساختار و هم‌سویی ذینفعان جای داد که هر یک از آن‌ها زیر مؤلفه‌هایی در خود دارند. (جداول ۵ تا ۸)

جدول ۵. یافته‌های حاصل از فراترکیب مطالعات در سازه بعد ارتباطات سازمان فرهنگی

سازه	مقوله اصلی	مقوله فرعی	شواهد در منابع	فراوانی مقوله اصلی	فراوانی مقوله فرعی	فراوانی سازه
ارتباطات	الگوی ارتباطی چندوجهی	شبکه ارتباطی همه‌جانبه	همه‌جانبه نگری	۴۱	۹	۴۱
			ارتباطات پویا		۱۵	
			ارتباطات تفویضی		۴	
			ارتباطات منعطف		۳	
			ارتباطات سریع		۱۰	

فرا ترکیب مطالعات کارآمدی سازمان های فرهنگی

جدول ۶. یافته های حاصل از فرا ترکیب مطالعات در سازه بعد رهبری سازمان فرهنگی

سازه	مقوله اصلی	مقوله فرعی	شواهد در منابع	مقوله فرعی	مقوله اصلی	سازه
۲۷۵	۵۴	۲۳	درک شرایط پیچیده	توان تفسیر	سبک رهبری استراتژیک	رهبری
		۱۵	شهود عینی در تحقق کارکردهای اساسی			
		۱۶	تفسیر وضعیت فعلی و نیازهای مشتری			
	۱۳۹	۳۷	آینده نگری	توان پیش بینی		
		۴۱	پیش بینی رخدادهای احتمالی			
		۱۵	داشتن چشم انداز			
		۱۴	برنامه ریزی			
		۳۲	هدف گذاری			
	۸۲	۲۴	عمل گرایی	توان تصمیم گیری		
		۳۷	خلاقیت و نوآوری			
		۲۱	تعهد			

جدول ۷. یافته‌های حاصل از فراترکیب مطالعات در سازه بعد ساختاری سازمان فرهنگی

سازه	مقوله اصلی	مقوله فرعی	شواهد در منابع	فرآوانی مقوله اصلی	فرآوانی سازه
ساختاری	تراز استراتژی / ساختار	همسویی مأموریتی	هم‌افزایی	۱۴۶	۲۸۰
			۳۱		
			همکاری		
			۳۵		
			مرز سازمانی منعطف		
	همسویی ساختاری	همسویی ساختاری	سازمان‌یافتگی هم‌افزا	۱۳۴	۲۸۰
			۴۱		
			سازگاری وظایف با پویایی محیط		
			۲۱		
			۴۶		
همسویی ساختاری	همسویی ساختاری	حیطه نظارت تخت	۱۳۴	۲۸۰	
		سلسله‌مراتب عمودی و افقی			
		۲۳			
		گرایش در کم کردن لایه‌ها			
			یکپارچه‌سازی بودجه‌ریزی و برنامه‌ریزی		

جدول ۸. یافته‌های حاصل از فراترکیب مطالعات در سازه بعد محتوایی سازمان فرهنگی

سازه	مقوله اصلی	مقوله فرعی	شواهد در منابع	فرآوانی مقوله اصلی	فرآوانی سازه
محتوایی	کارایی فرآیندی	کارایی فرآیندی	اندازه سازمان متناسب با فعالیت‌ها و نوع سازمان	۱۰	۴۰
			۵		
			تحقق مأموریت		
	همسویی ذینفعان	همسویی منافع فردی و سازمانی	سنجش مستمر فرایندها	۳۰	۴۰
			۲		
			فرهنگ سازمانی		
			۹		
			استفاده مطلوب از منابع		
			۵		
			اعتماد		
۴					
همسویی ساختاری	همسویی ساختاری	مشارکت	۳۰	۴۰	
		۹			
			رضایتمندی		
			۳		

در ادامه بر مبنای یافته‌های فوق چهار سازه و بعد اصلی به دست آمده در راستای تبیین دقیق کارآمدی سازمان‌های فرهنگی تبیین گردیده است.

شاخص الگوی ارتباطی چندوجهی

ارتباطات می‌تواند نقش مفهوم متحد کننده مرکزی و کلیدی را ایفا کند. فعالیت‌های ارتباطی همواره رابطه ویژه خود را با مطالعه سازمان‌ها حفظ می‌کنند. از یک منظر، داده‌های موردنیاز برای مطالعات سازمان‌ها از طریق ارتباطات به دست می‌آیند. به این معنا که درک محقق از سازمان‌ها بر مبنای آن چیزی است که افراد می‌گویند یا آنچه درباره مشاهداتشان از محیطی سازمان‌دهی شده به رشته نگارش درمی‌آورند. از دیگر سو، از منظر فرایند ارتباطاتی است که سازمان‌ها به وجود آمده، رشد یافته و تثبیت می‌گردند. ارتباطات نه تنها مبنای شناخت ما از سازمان‌ها را شکل می‌دهد، بلکه نمایانگر فرایندی است که طی آن سازمان‌ها، بدان گونه که ما می‌شناسیم، شکل می‌یابند (قاپچی و فرهنگی، ۱۴۰۱).

گرانیک و وایت (۱۹۸۹) استدلال می‌کنند که مدل ارتباطی دوطرفه و چند طرفه در یک سیستم ساختار یافته، تعامل بین طرفین را به طور متوازن افزایش داده و ملزم به انتشار اطلاعات برابر به یکدیگر می‌نماید.

شاخص سبک رهبری استراتژیک

رهبری استراتژیک توانایی اثرگذاری روی دیگران است، برای این که تصمیماتی را که قابلیت ادامه حیات سازمان را در بلندمدت افزایش می‌دهد، داوطلبانه انجام دهند. درحالی که در همین زمان، اهداف مالی کوتاه مدت خود را به صورت پایدار حفظ کند. (Riwo & Njanja, 2012) مشخص کردن اهداف و افق سازمان، حفظ مزیت‌های رقابتی اصلی و هسته‌ای، ایجاد ظرفیت در افراد، حفظ فرهنگ سازمانی مؤثر، تأکید بر اخلاقیات و ایجاد کنترل‌های سازمانی متوازن از جمله اجزا رهبری استراتژیک هستند که کارآمدی هر سازمانی را افزایش می‌دهند (زارعی و دیگران: ۱۴۶).

شاخص تراز استراتژی/ ساختار

استراتژی مانند یک نقشه راهنما، شرکت‌ها را در محیط‌های پر نوسان و حساس در مسیر درست هدایت می‌کند، اما از طرف دیگر یکی از مشکلات اساسی بر سر راه کارآمدی و کارایی سازمان‌ها در ایران، مسائل ساختاری است و چیزی که در این میان از اهمیت خاصی برخوردار است، هماهنگی و هم‌ترازی ساختار با استراتژی

است. موفقیت سازمان در تحقق اهدافش، مستلزم هماهنگی و هم‌ترازی بین ساختار و استراتژی است، چراکه ساختار یکی از ارکان مهم اجرای استراتژی است و نقش تعیین‌کننده‌ای در تخصیص منابع دارد. بنابراین لازم است که سازمان‌های فرهنگی با شناخت دقیق رقبا، فرصت‌ها و تهدیدات پیشرو، نسبت به اتخاذ استراتژی مناسب اقدام کرده و ساختاری متناسب با شرایط خود انتخاب نمایند که دارای ویژگی مدیریت مشارکتی، رسمیت پایین و غیرمتمرکز باشد و با حداقل کنترل سازمان را اداره نماید.

شاخص همسویی ذینفعان

همسویی، حالت بهینه‌ای است که در آن استراتژی، کارکنان، مشتریان و فرایندهای کاری کلیدی باهم در راستای تحقق سود، منافع و رشد جهت‌گیری می‌نمایند. در سازمان‌های همسو، کارکنان و مشتریان از رضایت بالاتری برخوردارند و منافع بیشتری به ذینفعان بازمی‌گردد. شرکت‌های همسو بر کارکنان و کار آن‌ها جهت تحقق اهداف کلیدی تمرکز نموده و از تکیه و تمرکز محض بر سلسله‌مراتب دست برمی‌دارند و رهبری را از طریق تفویض اختیار، اطلاعات، دانش و داده‌های مشتری توزیع می‌کنند. در یک سازمان همسو شده، هر کدام از کارکنان از مدیریت عالی تا سطح عملیاتی، نه تنها استراتژی و اهداف تجاری را می‌فهمند بلکه از این‌که کارشان چه کمکی به تحقق آن‌ها می‌کند، کاملاً آگاه‌اند. (سید جوادین و پور ولی به نقل از هندرسون، ۱۳۸۸).

همسویی بهتر، احتمال تحقق مأموریت را افزایش داده و هزینه‌ها را از طریق کارایی فرایندی و سازمانی کاهش می‌دهد. هنگامی که در یک سازمان همسویی اجرا می‌شود هرکسی از سطوح پایین تا بالای سازمان سهم خود را از اهداف و مقاصد سازمان درک می‌کند و در پی ایفای نقش و سهم خود است. همسویی سازمان یک تلاش مستمر و مداوم است که شامل سنجش مستمر فرایندها و سیستم‌ها می‌شود (سید جوادین و پور ولی به نقل از هاروی، ۱۳۸۸).

نتیجه‌گیری

تحقق اهداف و برنامه‌های فرهنگی هر کشوری، مستلزم داشتن دستگاه‌ها و نهادهای اجرایی و فرهنگی کارآمد است. بدون سازمان‌ها و نهادهای فرهنگی کارآمد و اثربخش، تحقق هیچ برنامه‌ای، حتی اگر در مطلوب‌ترین شکل آن تدوین شده باشد، میسر نخواهد شد. برای آنکه بتوانیم علت عدم تحقق برنامه‌های فرهنگی را مشخص نماییم، علاوه بر برنامه‌ها و قوانین بخش فرهنگ، باید سازمان‌ها و نهادهای فرهنگی

را نیز مورد بررسی قرار دهیم (صالحی امیری، ۱۳۸۷: ۲۲۳) و پرداختن به امور فرهنگی و توسعه فرهنگ متناسب با پیشرفت سایر امور، امری ضروری و غیرقابل اجتناب است. بی‌توجهی به مقوله فرهنگ، نارسایی در سایر حوزه‌ها را به دنبال دارد. از این‌روست که توسعه فرهنگ در کنار توسعه سیاسی، توسعه اجتماعی و توسعه اقتصادی به‌عنوان یکی از وظایف حکومت‌ها به‌شمار می‌رود. در خصوص سازمان‌های فرهنگی باید گفت این سازمان مانند سایر سازمان‌ها، پدیده‌های اجتماعی هدفمند با نقش‌ها و کارکردهای اساسی و فعالیت‌های مشخص هستند که تحقق اهداف فرهنگی را دنبال می‌کند که ضمن مشترک بودن در اصول و قواعد کلی مدیریتی با سایر سازمان‌ها تفاوت عمده‌ای دارند. این تفاوت عمده را می‌توان در اهمیت اجتماعی مأموریت و وظایف آن‌ها دانست (نائینی، ۱۳۸۹).

در این مقاله ابعاد ارتباطات، ساختار، رهبری و محتوا به‌مثابه چارچوب، سازه‌های اصلی در نظر گرفته شده‌اند. نتایج یافته‌ها و بررسی‌های صورت گرفته در زیر مقوله‌ها و شواهد مشخص شده در یافته‌ها نشان داد که از بین سازه‌های اصلی فوق شاخص تراز استراتژی/ ساختار به‌عنوان مقوله اصلی و دو شاخص همسویی مأموریتی و هم‌سویی ساختاری مؤلفه‌های فرعی سازه ساختاری هستند که بر این سازه دلالت دارند. همان‌طور که پیش‌تر ذکر شد، موفقیت سازمان در تحقق اهدافش، مستلزم هماهنگی و هم‌ترازی بین ساختار و استراتژی است؛ چون ساختار یکی از ارکان مهم اجرای استراتژی است و نقش تعیین‌کننده‌ای در تخصیص منابع دارد، بنابراین سازمان‌های فرهنگی با اتخاذ استراتژی مناسب از طریق شناخت دقیق رقبای، فرصت‌ها و تهدیدات پیشرو می‌توانند به سطح قابل قبولی از کارآمدی دست یابند. به‌عبارت‌دیگر داشتن استراتژی مناسب و هماهنگ با ساختار سازمانی از جمله مؤلفه‌های کارآمدی سازمان فرهنگی است.

علاوه بر این از حیث رهبری به‌عنوان یکی از ابعاد سازمان‌ها نیز، هماهنگی با استراتژی برای داشتن کارآمدی حیاتی است. یعنی سبک رهبری سازمان فرهنگی مورد نیاز برای کارآمدی، سبک رهبری استراتژیک است که از توان تفسیر، پیش‌بینی و تصمیم‌گیری به‌صورت استراتژیک برخوردار باشد تا هماهنگی با استراتژی هم‌تراز با ساختار به کارآمدی بیشتر سازمان فرهنگی بیانجامد. در این بین اینکه سازمان فرهنگی در ارتباطات خود، الگوی ارتباطی منعطف، مشارکتی و همه‌جانبه داشته باشد در تحقق کارآمدی ضروری است. سازمان‌هایی که ارتباطات تک‌سویه، تک‌جهت و سنتی از

بالا به پایین دارند، به دلیل عدم انعطاف لازم و خصلت غیر مشارکتی خود برای دستیابی به اهداف و مأموریت‌هایشان غالباً با موانع بسیار روبرو می‌شوند. سازمان به‌مثابه سیستم زنده برای تنظیم ورودی و خروجی‌های خود و دستیابی به منابع انرژی و اطلاعاتی جهت بقا، شبکه ارتباطی منعطف و چندوجهی را لازم دارد.

سازمان‌های فرهنگی برای این‌که بتوانند اعتماد و مشارکت کلیه ذینفعان خود را جلب نموده و سطح رضایتمندی آن‌ها را بالا ببرند باید به همسویی منافع خود و ذینفعان توجه نمایند. تحقق این مهم درگرو کارآیی و اثربخش بودن فرایندهای سازمان در جهت هم‌سویی با ذینفعان است. این امر نشان می‌دهد که سازمان فرهنگی می‌تواند سطح کارآمدی خود را به درجه‌ای از مقبولیت برساند که منافع کلیه ذینفعان سازمان (درون/ بیرون) را در استراتژی خود لحاظ نماید.

درنهایت باید اذعان داشت که سازه ساختاری با مقوله اصلی هم‌ترازی ساختار/ استراتژی بیشترین اثرگذاری را در تبیین کارآمدی سازمان‌های فرهنگی دارد.

منابع و مأخذ

- ابراهیم پور، سهیلا (۱۳۹۳). سازمان‌ها و مراکز فرهنگی. تهران، انتشارات ساکو. ص ۱۶.
- ابراهیمی، علی و هدایت زاده، سید حسام‌الدین (۱۳۹۶). ارزیابی نقش کارآمدی سازمانی بر کیفیت خدمات کارکنان سازمان برنامه‌بودجه استان آذربایجان غربی. سومین کنفرانس بین‌المللی حسابداری، مدیریت و اقتصاد دانش‌بنیان، مجوز شماره ۶/۲۸۰۷۳۸ وزارت علوم تحقیقات و فناوری، شهریورماه.
- اولیا، محمد صالح (۱۳۸۵). ارائه مدل‌لوزی مهندسی مجدد فرایندهای مدیریت فرهنگی کشور. کتاب مجموعه مقالات مهندسی فرهنگی.
- بیگدلی، محمد (۱۳۹۵). چالش‌های ارزیابی اثربخشی فعالیت‌های فرهنگی در سازمان‌های فرهنگی کشور. فصلنامه چالش‌های جهان، ۶(۲)، ۳۶-۵.
- پور سعید، فرزاد (۱۳۹۹). کارآمدی نظام سیاسی. تهران، انتشارات پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- خنجر، حسین و مسلمی، ناهید (۱۳۹۶). اصول و مبانی روش‌های پژوهش کیفی. جلد اول، تهران، انتشارات نگاه دانش. ص ۸۴.
- ذوعلم، علی (۱۳۸۵). تجربه کارآمدی حکومت ولایتی. تهران، انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه.
- رضاییان، علی (۱۳۷۹). مبانی سازمان و مدیریت. تهران، انتشارات سمت.
- زارعی متین، حسین و دیگران. (۱۳۹۶) تدوین مؤلفه‌های ویژگی‌های رهبری استراتژیک و بررسی تطابق آن با ویژگی‌های موردنیاز مدیران ارشد دانشگاه فرهنگیان. پژوهش در نظام‌های آموزشی، ۳۸(۱۱)، ۱۷۰-۱۳۷. <https://doi.org/10.22034/jiera.2017.59731>
- ساداتی، سید محمدمهدی (۱۳۹۴). معیارهای کارآمدی درون‌سازمانی نهادهای مبارزه با فساد اقتصادی. دو فصلنامه حقوق اداری، ۹(۳)، ۲۸-۹.
- سید جوادین، سیدرضا و پورولی، بهروز (۱۳۸۸). پرسشنامه همسوسازی اهداف فردی و سازمانی. سایت بوبوک.
- شاهوردیانی، شادی (۱۳۸۹). طراحی ابزار سنجش کیفیت خدمات پژوهشی مبتنی بر مدل سروکوال. مجله حسابداری مدیریت، ۵(۳)، ۹۵-۸۷.
- شفیعی، احمد و نیک‌بین، عبدالعزیز (۱۳۹۴). مؤلفه‌های کارآمدی نظام دینی در اندیشه مقام معظم رهبری. پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۶(۱)، ۹۷-۷۵.
- صالحی امیری، سیدرضا و همکاران (۱۳۸۷). مبانی سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی فرهنگی. انتشارات پژوهشکده تحقیقات استراتژیک مجمع تشخیص مصلحت نظام، تهران.
- طالب‌زاده، خسرو (۱۳۹۹). بررسی نهادهای فرهنگی برخوردار از بودجه فرهنگی؛ با تأکید بر نهادهای فرادولتی (گزارش پژوهش). تهران، پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات.
- عطاری، سعید و کمالی زاده، محمد (۱۳۹۷). کارآمدی به‌مثابه ظرفیت دولت: رهیافتی سیاسی به مفهوم کارآمدی. دو فصلنامه علمی و پژوهشی پژوهش سیاست نظری، ۲۳، ۲۶-۱.
- قاچچی، هومن و فرهنگی، علی اکبر (۱۴۰۱). واقعیت سازمانی در وزارت‌توی پیچیدگی‌های ارتباطی، از خودبیگانگی انسان پسامدرن در محیط‌های کاری شبه مدرن. دانش آینده‌پژوهی رسانه، ۳(۳)، ۳۵-۱۰.

- قاسمی، فرج‌الله (۱۳۸۹). کارآمدی نظام جمهوری اسلامی ایران، شاخصه‌ها و مکانیسم‌ها از منظر امام خمینی. فصلنامه عملی-پژوهشی مطالعات انقلاب اسلامی، ۲۲(۷)، ۱۵۹-۱۵۷.
- گرچی، محمدباقر (۱۳۸۷). بررسی کیفیت خدمات و رابطه آن با اثربخشی سازمانی. فصلنامه مدیریت، ۱۲(۵)، ۱۱-۱.
- گودرزی، غلامرضا و شیخ‌زاده، محمد (۱۳۸۸). تحلیل وضعیت موجود ساماندهی نهادهای فرهنگی کشور با نگاهی به مفهوم و مبانی مهندسی فرهنگی. پژوهش‌نامه فرهنگی، ۵(۱۰)، ۱۳۹-۱۱۹.
- لاریجانی، محمدجواد (۱۳۷۳). حکومت و مبانی کارآمدی. مجلس و پژوهش، ۱۰(۲)، ۴۲-۱۳.
- مک‌لین، ایان (۱۳۸۷). فرهنگ علوم سیاسی. ترجمه حمید احمدی، تهران، نشر میزان.
- مرعشی، جعفر (۱۳۷۶). پیرامون فرهنگ عمومی کشور. تهران، سازمان مدیریت صنعتی.
- ملک‌زاده، غلامرضا (۱۳۸۸). هوش سازمانی ابزاری قدرتمند در مدیریت شرکت‌های دانش‌محور، دانشکده علوم اداری و اقتصادی دانشگاه فردوسی مشهد.
- نائینی، علی محمد (۱۳۸۹). درآمدی بر مدیریت فرهنگی. تهران، نشر ساقی.
- نوروزی، منصور، سلطانی، ایرج و اعتباریان، اکبر (۱۳۹۷). تعیین نقش استراتژی بر مدیریت عملکرد سازمان‌های فرهنگی. نشریه مدیریت توسعه و تحول، ۳۵(۱۰)، ۴۹-۵۶.
- نوروزی، منصور (۱۳۹۵). نقدی بر الگوهای ارزیابی عملکرد برای تعالی سازمان‌های فرهنگی. دومین کنفرانس بین‌المللی مهندسی صنایع و مدیریت.
- Akgun, E. (2007). Organizational Intelligence: A Structuring View. Journal of Organizational Change Management, 20 (3), 50-63
- Attar, Saeed and Kamalizadeh, Mohammad (2017). efficiency as government capacity; A political approach to the concept of efficiency. Scientific and research journal of theoretical policy research, pp. 1-26.[In Persian]
- Bigdali, Mohammad (2015). Challenges of evaluating the effectiveness of cultural activities in cultural organizations of the country. The World's Challenges Quarterly, second year, number two (consecutive 6). Summer 2015. pp. 5-36[In Persian]
- Ebrahimi, Ali and Hedayatzadeh, Seyyed Hosamuddin (2016). Evaluation of the role of organizational efficiency on the service quality of employees of the Program and Budget Organization of West Azarbaijan province. The third international conference on accounting, management and knowledge-based economics, license number 280738/6 of the Ministry of Science, Research and Technology. [In Persian]
- Ghasemi, Farajullah (2007). The effectiveness of the system of the Islamic Republic of Iran, indicators and mechanisms from the perspective of Imam Khomeini. Practical-Research Quarterly of Islamic Revolution Studies, Year 7, 86, Number 22, pp. 15۷-15۹. [In Persian]
- Georgi, Mohammad Bagher. (۲۰۰۸). Examining service quality and its relationship with organizational effectiveness. Management Journal, fifth year, number, 12 pp., 1-11. [In Persian]

- Grunig, J. & White, J (1989). Public Relations Theory. New Jersey. Hansen, M. The search-transfer problem: The role of weakties in sharing knowledge across
- Gudarzi, Gholamreza and Sheikhzadeh, Mohammad (2008). Analysis of the current state of organizing the country's cultural institutions with a view to the concept and basics of cultural engineering. Cultural Journal, No. 5, pp. 119-139. [In Persian]
- Ibrahimpour, Soheila (2013). Organizations and cultural centers. Tehran, Sako Publications, p. 16.
- Khanifar, Hossein and Muslimi, Nahid (2016). Principles and basics of qualitative research methods. The first volume, Tehran, Negah Danesh Publications, p. 84 [In Persian]
- Larijani, Mohammad Javad (۱۹۹۴). Government and basics of efficiency. Majlis and Research, July and August 2013, number 10. [In Persian]
- McLean, Ian (2008). Political science culture. Translated by Hamid Ahmadi, Tehran, Mizan publishing house. [In Persian]
- Marashi, Jafar (1998). About the general culture of the country. Tehran, Industrial Management Organization. [In Persian]
- Malekzadeh, Gholamreza (2009). Organizational intelligence is a powerful tool in the management of knowledge-based companies, Faculty of Administrative and Economic Sciences, Ferdowsi University of Mashhad. [In Persian]
- Naini, Ali Mohammad (2010). An introduction to cultural management. Tehran, Saghi Publishing House. [In Persian]
- Nowrozi, Mansour, Soltani, Iraj, and Pradehian, Akbar (2017). Determining the role of strategy on performance management of cultural organizations. Journal of Development and Transformation Management, Winter - No. 35(A). pp. 49-56. [In Persian]
- Nowrozi, Mansour (2015). A critique on performance evaluation models for the excellence of cultural organizations. The second international conference on industrial engineering and management.
- Olya, Mohammad Saleh (2006). Presenting the re-engineering methodology of the country's cultural management processes. A collection of articles on cultural engineering. [In Persian]
- Pour Saeed, Farzad (2019). The efficiency of the political system. Tehran, Strategic Studies Research Institute Publications. [In Persian]
- Qapchi, Homan and Farhani, Ali Akbar (1401). Organizational reality in the labyrinth of communication complexities, alienation of postmodern man in quasi-modern working environments. Knowledge of Media Future Studies, No. 3, pp. 10-35. [In Persian]
- Rezaian, Ali (2000). Basics of organization and management. Tehran, Samit Publications. [In Persian]
- Riwo-Abudho, M., Njanja, L., & Ochieng, I. (2012). The Role of Strategic Leader-

- ship during Change. KCA Journal of Business Management, 4(1), 48-61.
- Sadati, Seyyed Mohammad Mahdi, (2014). Internal efficiency criteria of anti-corruption institutions. Two quarterly administrative law journals, third year, number 9, autumn and winter. [In Persian]
- Shahvardiani, Shadi (2010). Designing a tool for measuring the quality of research services based on the Serqual model. Management accounting magazine, third year, fifth issue. [In Persian]
- Shafiei, Ahmed and Nikbin, Abdul Aziz (2014). The components of the efficiency of the religious system in the thought of the Supreme Leader. Research Institute of Human Sciences and Cultural.
- Seyed Javadin, Seyed Reza and Pour Vali, Behrouz (2009). Individual and organizational goal alignment questionnaire. Bubok site. [In Persian]
- Sandelowski, Margarete; & Barroso, Julie. (2017). Handbook for synthesizing qualitative research. New York and London: Springer.
- Talebzadeh, Khosrow (2019). Investigating cultural institutions with cultural budgets; with an emphasis on non-governmental projects (research report). Tehran, Research Institute of Culture, Art and Communication. [In Persian]
- Zarei Mateen, Hossein and others (2016). Formulating the components of strategic leadership characteristics and checking its compatibility with the required characteristics of senior managers of Farhangian University. Research in educational systems, No. 38, pp. 137-170. <https://doi.org/10.22034/jiera.2017.59731>. [In Persian]
- Zulam, Ali (2006). Experience the efficiency of provincial government. Tehran, Farhang and Andisheh Research Institute Publications. [In Persian]

Formulation of an integrated model of vitality-oriented lifestyle based on Grounded theory theory

Mohsen Niazi, Professor of Social Sciences, Faculty of Humanities, Kashan University, Kashan, Iran, Niazim@kashanun.ac.ir

Ali Frhadian, Assistant Professor, Department of Management, Financial Sciences, Management and Entrepreneurship, Kashan University, Kashan, Iran, Farhadian84@gmail.com

Elham Rezaei, Master's Student in Social Science Research, Kashan University, Kashan, Iran,)Corresponding Author(Rezaeelham22@gmail.com

Shokoufeh Abshirin, Master's Student in Social Science Research, Kashan University, Kashan, Iran, Shokoofeh3390@gmail.com

Abstract

The present research aimed to develop an integrated model of a vitality-oriented lifestyle. Vitality has always been an essential inherent need of humans and with an accelerating role in the process of society development. This research was conducted within the framework of a qualitative approach, using the grounded theory (GT). To this end, studies on vitality and happiness from 2012 to 2021 were evaluated. Data analysis was performed in three stages, namely open, axial, and selective coding, based on which a qualitative research model was designed. The research results indicated the extraction of 49 codes or basic concepts from the interviews, as well as 19 concepts and 9 dimensions. Social, cultural, economic, psychological, demographic, and religious factors are some determinants of a vitality-oriented lifestyle. Based on the research findings, the components of social and economic factors directly affected the vitality-oriented lifestyle. Religiosity and cultural factors intervened in the vitality-oriented lifestyle. Furthermore, demographic status and psychological characteristics were the underlying factors of a vitality-oriented lifestyle. The increase in social capital, improvement of psychological status, and human development were also the consequences of a vitality-oriented lifestyle.

Keywords

Lifestyle, Happiness, Life expectancy, Social Capital, Grounded theory.

تدوین الگوی یکپارچه سبک زندگی نشاط محور با اتکا به نظریه داده بنیاد

محسن نیازی^۱، علی فرهادیان^۲، الهام رضایی^۳، شکوفه آب شیرین^۴

چکیده

این پژوهش باهدف تدوین الگوی یکپارچه سبک زندگی نشاط محور انجام شده است. نشاط همواره یکی از ضروری‌ترین نیازهای فطری بشر بوده است و نقش تسریع‌کننده‌ای در فرایند توسعه جامعه داشته است. این پژوهش در چارچوب رویکرد کیفی و با به‌کارگیری روش تحقیق داده بنیاد انجام گرفته است. به همین منظور مطالعات صورت گرفته در زمینه نشاط و شادکامی در بازه زمانی سال ۱۳۹۱ تا ۱۴۰۰ مورد بررسی قرار گرفت. تجزیه و تحلیل داده‌ها در سه مرحله کدگذاری باز، کدگذاری محوری و کدگذاری انتخابی انجام گرفت و بر اساس آن، مدل کیفی پژوهش طراحی شد. نتایج پژوهش پیش‌رو، نشان‌دهنده استخراج ۴۹ کد یا مفهوم اولیه از مصاحبه‌ها و ۱۹ مفهوم و ۹ بعد است. عوامل اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی، روان‌شناختی، جمعیت‌شناختی و دینداری از عوامل تأثیرگذار بر سبک زندگی نشاط محور هستند. یافته‌های پژوهش نشان داد مؤلفه‌های عوامل اجتماعی و اقتصادی تأثیر مستقیم بر سبک زندگی نشاط محور دارند. دینداری و عوامل فرهنگی از عوامل مداخله‌گر بر سبک زندگی نشاط محور است. شرایط جمعیت‌شناختی و ویژگی‌های روانی از عوامل زمینه‌ای مؤثر بر سبک زندگی نشاط محور هستند؛ همچنین افزایش سرمایه‌های اجتماعی، بهبود وضعیت روان‌شناختی و توسعه انسانی از پیامدهای سبک زندگی نشاط محور است.

واژگان کلیدی

سبک زندگی، شادکامی، امید به آینده، سرمایه اجتماعی، داده بنیاد.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۲/۱۲ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۵/۲۸

Niazim@kashanun.ac.ir

۱. استاد علوم اجتماعی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه کاشان، کاشان، ایران.

Farhadian84@gmail.com

۲. استادیار گروه مدیریت، علوم مالی، مدیریت و کارآفرینی، دانشگاه کاشان، کاشان، ایران.

Rezaieelham22@gmail.com

۳. دانشجوی کارشناسی ارشد پژوهش علوم اجتماعی، دانشگاه کاشان، کاشان، ایران، نویسنده مسئول.

Shokoofeh3390@gmail.com

۴. دانشجوی کارشناسی ارشد پژوهش علوم اجتماعی، دانشگاه کاشان، کاشان، ایران.

مقدمه

سبک زندگی^۱ نشاط محور از عوامل اساسی جهت ارتقا زندگی افراد است و پاسخگوی بعد سلامت جسمی، روانی و اجتماعی است (فرزعلیان، گنجی و نیازی، ۱۳۹۸: ۳۹۷). شادی و نشاط همواره از اساسی‌ترین نیازهای روانی و خواسته‌های فطری انسان‌ها بوده است و تأثیر عمده‌ای بر بهسازی و سلامت فرد و جامعه دارد (افشانی، ۱۳۹۲: ۲) و باوجود تغییرات سریع زندگی، بشر نه‌تنها نیازمند نشاط بوده؛ بلکه روزبه‌روز بر اهمیت آن افزوده شده است (کلانتیری، کشاورز و مؤمنی، ۱۳۹۷: ۴۲). شادی همواره با امید، خوش‌بینی، خرسندی و اعتماد همراه است و می‌تواند، نقش تسریع‌کننده‌ای در فرایند توسعه جامعه داشته باشد (زکی، ۱۳۹۹: ۲). از سال ۲۰۰۰ میلادی سازمان ملل برای تعیین سطح توسعه‌یافتگی متغیر نشاط و شادکامی را به‌عنوان یکی از متغیرهای کلیدی در نظر گرفته است به صورتی که اگر مردم جامعه‌ای نشاط و شادکامی نداشته باشند نمی‌توان آن جامعه را توسعه‌یافته در نظر گرفت (Diener and Seligman, 2002: 83).

فقدان نشاط در جامعه نتایج منفی بسیاری دارد که می‌توان به افسردگی و بدبینی، اعتیاد به مواد مخدر، رواج خشونت در روابط اجتماعی، بی‌علاقگی به کار و فقدان وجدان کاری اشاره کرد (کارگر، ایمان و عباسی شوازی، ۱۳۹۵: ۱۳۱). دنیای مدرن هرچند دارای محاسنی هست اما درعین حال معایبی هم دارد از نظر گیدنز مدرنیته در بعضی از حوزه‌ها و سبک‌های زندگی خطر را کاهش می‌دهد اما می‌تواند مخاطرات جدید و ناشناخته را نیز وارد این حوزه‌ها کند برای مثال مدرنیته سبب کاهش نشاط و شادمانی شده است. ازجمله عوامل تهدیدکننده نشاط از نظر گیدنز تهدیدهای ناشی از صنعتی شدن جنگ احساس ناامیدی و اضطراب ضعف ریشه‌های اعتماد به نظام‌های انتزاعی است (Giddens, 1383، نقل از فرز علیان، ۱۳۹۷: ۷۷).

از نگاه جامعه‌شناسی نشاط از تعاملات بین اعضای جامعه و بسترسازی ساختارهای اجتماعی حاصل می‌گردد. گام نهادن در مسیر پیشرفت و جامعه‌ای که در آن آرامش و سعادت محقق شود نیازمند مقدماتی همچون شادی است، شادی در فرآیند رابطه فرد و گروه و در جامعه تحقق پیدا می‌کند در غیر این صورت شادی چیزی جز هیجانانگیز و کیفیات روحی فردی نخواهد بود (نیازی، رضوانی، آرنانی، سخایی، ۱۴۰۰: ۹۵).
نشاط و شادمانی پیوند نزدیکی با سبک زندگی دارد و سبک زندگی ازجمله عواملی

است که بر شادمانی تأثیرگذار است. سبک زندگی مجموعه‌ای منسجم از تمامی رفتارها و فعالیت‌های یک فرد در جریان زندگی روزمره است (Giddens, 1378)، به نقل از احمدی، گنجی و محمدی). سبک زندگی نشاط محور گونه‌ای از سبک زندگی است که در آن افراد روشی از زندگی، مصرف، اوقات فراغت و ... را برمی‌گزینند که نشاط و شادمانی را در آن‌ها به وجود آورد. این گونه از سبک زندگی دارای مؤلفه‌هایی خواهد بود که با عرف جامعه و فرهنگ جامعه همخوانی داشته باشد و برای افراد جامعه در دستیابی به آن میسر باشد (فرزعلیان، 1397: 9).

نتیجه موج چهارم پیمایش ارزش‌های جهانیان اینگلهارت^۱ نشان داد که میانگین سطح شادمانی نمونه ایران از میان ۶۹ کشور در رتبه ۶۱ قرار دارد (موسوی، 1399 به نقل از کارگر، ایمان و عباسی شوازی، 1396: 4).

هدف از انجام این پژوهش بررسی عوامل و ابعاد تأثیرگذار در سبک زندگی نشاط محور است تا بتوان با شناخت عوامل و ابعاد مؤثر در سبک زندگی نشاط محور، با اتخاذ راه‌کارهای مناسب میزان شادی را در سبک زندگی بهبود بخشید. با توجه به ضرورت نشاط و شادمانی در زندگی و اهمیت شادکامی در سلامت افراد و توسعه جوامع این سؤال مطرح است که کدام ابعاد و عوامل مؤثر بر سبک زندگی نشاط محور تأثیرگذارند؟

ادبیات پژوهش

سبک زندگی

از نظر گیدنز سبک زندگی در حوزه مصرف و اوقات فراغت نمود بیشتری دارد می‌توان سبک زندگی را شیوه‌های رفتاری در نظر گرفت که گروه‌های منزلتی انتخاب می‌کنند تا بتوانند خود را از دیگران متمایز کنند (فرزعلیان، 1397: 56). از نظر زیمل انسان برای تمایز یابی از دیگران شیوه رفتاری خاصی را برمی‌گزینند و به این وسیله تلاش می‌کند جایگاه خود را در نظام اجتماعی حفظ کند که به آن سبک زندگی می‌گویند (Simmel, 1914)، به نقل از نیازی، آرانی و خداکرمیان، 1398: 57). در نظریه ویبلن^۲ سبک زندگی با مصرف و تظاهر ارتباط عمیقی دارد. ویبلن انگیزش‌های اجتماعی را برای رفتار رقابت‌آمیز و چشم‌وهم‌چشمی را پایه و اساس تبیین پدیده

مصرف مدرن قرار می‌دهد (به نقل از گنجی، احمدی و محمدی، ۱۴۰۰: ۹). وبلن در مفهوم سبک زندگی تأکید زیادی بر مصرف دارد؛ مصرف چشمگیر، تن‌آسایی چشم‌گیر و نمایش چشم‌گیر نمادهای بلندپایگی و سالیلی هستند که انسان‌ها می‌کوشند با آن‌ها خود را برتر نشان داده و با نمایش این سبک زندگی برای خود اعتبار و آبرو کسب کنند (Coser, ۱۳۸۳)، به نقل از گنجی، احمدی و محمدی، ۱۴۰۰: ۱۱).

بورديو^۱ سبک زندگی را بازتاب منزلت اجتماعی در نظر می‌گرفت و به تحلیل انتخاب‌های سبک زندگی پرداخت. او مشخص کرد که چگونه گروه‌های اجتماعی خاص به‌ویژه طبقات خاص اقتصادی و اجتماعی انواع کالاهای مصرفی، روش ارائه خوراک و غذا خوردن لباس پوشیدن، آرایش کردن، مبلمان و تزئین داخلی منزل را بکار می‌گیرند تا روش مجزای زندگی خویش را مشخص کنند (کارگر، ایمان و عباسی شوازی، ۱۳۹۵: ۱۳۹).

نشاط

اولین مطالعات در رابطه با نشاط در طول دهه ۱۹۶۰ و ۱۹۷۰ انجام گرفته است. شادکامی افراد در جامعه تک علتی نیست و عوامل روان‌شناختی، اجتماعی، فرهنگی و دموگرافیکی بر آن تأثیرگذار است (نیازی، صادقی آرانی و خداکریمان، ۱۳۹۸: ۱۰۰).

آلستون و دادلی^۲ (۱۹۸۷) می‌گویند شادی عبارت است از: توانایی لذت بردن از تجربه‌های فردی، همراه با درجه‌ای از هیجان (مهدی‌زاده، گنجی و غیاث‌آبادی، ۱۳۹۳: ۷). نظریه‌های هدف‌نهایی معتقدند که شادکامی زمانی به دست می‌آید که افراد، به اهداف مبتنی بر ارزش‌ها و نیازهای خود جامعه عمل بپوشانند. افرادی که اهدافشان را مهم‌تر و احتمال موفقیت و رسیدن به آن‌ها را بیشتر در نظر می‌گیرند، احساس شادکامی و خوشبختی بیشتری خواهند کرد (شفیع‌آبادی، اسماعیلی فر و احقر، ۱۳۹۰: ۲۸).

داینر شادمانی را دارای سه جزء اساسی می‌داند: ۱. بعد عاطفی؛ ۲. بعد شناختی و ۳. بعد اجتماعی. بعد عاطفی، خلق‌های مثبت و خوشایند افراد است. بعد شناختی برخورداری از تفکری که وقایع را با خوش‌بینی تعبیر و تفسیر می‌کند. بعد اجتماعی که بیانگر گسترش روابط اجتماعی فرد با دیگران و به دنبال آن افزایش حمایت اجتماعی است (زکی، ۱۳۹۹: ۴).

برخی نظریات جامعه‌شناسی، پدیده شادمانی را در ارتباط با نظام‌های چهارگانه،

1. Bourdieu

2. Altson & Dudly

یعنی نظام اقتصادی، نظام فرهنگی، نظام اجتماعی و سیاسی مطرح می‌کنند. چنانچه هر یک از چهار نظام اصلی جامعه، پاسخگوی مؤثر علایق فرد و جامعه باشد، نوعی احساس مثبت ایجاد می‌کند که زمینه‌ساز شادمانی افراد است (عباس‌زاده، علیزاده اقدام، کوهی، علی‌پور، ۱۳۹۱: ۲۱۹).

سبک زندگی نشاط محور

در میان انواع متفاوت سبک زندگی می‌توان به‌گونه‌ای از سبک زندگی با عنوان سبک زندگی نشاط محور اشاره کرد. (فرزعلیان، گنجی و نیازی، ۱۳۹۸: ۴۰۱). سبک زندگی نشاط محور گونه‌ای از سبک زندگی است که مؤلفه‌های آن به‌نوعی تعریف می‌شوند تا موجب دستیابی افراد به نشاط و شادمانی را فراهم شوند. به‌این ترتیب کسانی که از سبک زندگی نشاط محور برخوردارند افرادی هستند که از میزان افسردگی کمتر و بهره‌وری بیشتری برای جامعه برخوردارند و در برخورد با مسائل و مشکلات زندگی، توان مقابله بیشتری دارند دنیای مدرن هرچند دارای محاسنی است (فرزعلیان، ۱۳۹۷: ۷۷). مؤلفه‌های سبک زندگی نشاط محور عبارت‌اند از: مصرف فرهنگی نشاط محور، مدیریت بدن نشاط محور، مصرف نشاط محور، فعالیت‌های اوقات فراغت نشاط محور (فرزعلیان، ۱۳۹۸: ۷۷).

رابطه مدیریت بدن و سبک زندگی نشاط محور:

فدرستون^۱ بر این باور است که مدیریت بدن به فهرست بلندی از اعمالی نظیر تاتو، پیورسینگ، بریدن بخشی از بدن، ژیمناستیک، بدن‌سازی و رژیم گرفتن اطلاق می‌شود. در مورد مصرف مواد غذایی و توجه به سلامت تحقیقات نشان داده‌اند دانشجویانی که هرروز صبحانه می‌خورند و بیش از ۸ واحد میوه و سبزی روزانه مصرف کند فعالیت بدنی کافی همچنین وضعیت اقتصادی - اجتماعی بالاتری دارند و نشاط آنان بالاتر است. اگر به بعد مراقبت بهداشتی بپردازیم متخصصان معتقدند که افرادی که با آب سرد دوش بگیرد بعد از پایان این کار به احساس سرمستی و نشاط رسیده و روحیه خوبی دارند (نوری، ۱۳۸۶ به نقل از نیازی، صادقی آرانی و خداکرمیان، ۱۳۹۸: ۶۰).

رابطه سرمایه اقتصادی و سبک زندگی نشاط محور:

از نظر بورديو سرمایه اقتصادی از پهنه اقتصادی سرچشمه می‌گیرد. همچنین سرمایه اقتصادی یا ثروت مادی در واقع، قدرت پرداخت برای شکلی از سرمایه است

که می‌تواند تبدیل به کالای مادی شود. افراد با داشتن سرمایه اقتصادی می‌توانند، کالای فرهنگی بیشتری را در اختیار داشته باشند و از این طریق سرمایه فرهنگی خود را افزایش دهند (خدایی، ۱۳۸۸: به نقل از نیازی و همکاران، ۱۳۹۸: ۶۰). بدین طریق موقعیت افراد برحسب حجم و نوع سرمایه آنان مشخص می‌شود و جایگاه آنان ابتدا در خانواده و سپس در جامعه مشخص می‌شود (Isaac, 1387). به نقل از نیازی و همکاران، ۱۳۹۸: ۶۱). از جمله نظریه‌پردازان کلاسیک معتقد است وضعیت نشاط افراد جامعه به وسیله‌ای موقعیت مادی تحت تأثیر قرار داده است، کارل مارکس^۱ است. وی می‌گوید که وضعیت عینی و مادی زندگی، رفاه و سعادت را به ارمغان آورده است (نیازی، صادقی آرانی و خداکرمان، ۱۳۹۸: ۶۰).

پیشینه پژوهش

تاکنون پژوهش‌های متعددی در زمینه شادکامی و سبک زندگی صورت پذیرفته است که در این پژوهش‌ها یک یا چند عامل مؤثر بر شادکامی مورد بررسی قرار گرفته است که در ذیل به این تحقیقات اشاره شده است.

الماسی، محمودیانی و جعفری (۱۳۹۳) در پژوهشی با عنوان «عوامل مرتبط با احساس شادکامی سالمندان» دریافتند همبستگی بین عوامل مرتبط سرمایه اجتماعی؛ میزان درآمد و سازگاری با متغیر احساس شادکامی مستقیم و در سطح حداقل ۹۵ درصد معنی دارد. رابطه متغیرهایی از خودبیبگانگی، پرخاشگری و محرومیت نسبی با شادکامی معکوس و ارتباط معنی‌داری بین شادکامی و جهت‌گیری مذهبی مشاهده نشد. نصرتی‌نژاد، سخایی و شریفی (۱۳۹۳) در پژوهشی با عنوان «مطالعه رابطه بین سرمایه اجتماعی جوانان و میزان شادکامی آنان» دریافتند میان سرمایه اجتماعی و ابعاد آن و سرمایه اجتماعی رابطه وجود دارد. مشارکت اجتماعی قوی‌ترین رابطه و بعد از آن اعتماد اجتماعی رابطه قوی با میزان شادکامی دارند.

خادمیان و خان‌محمدی (۱۳۹۳) پژوهشی با عنوان «بررسی تأثیر عدالت اجتماعی بر شادی اجتماعی جوانان شهر تهران» انجام دادند. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که شادمانی اجتماعی و عدالت اجتماعی در سطح متوسط هستند و شادمانی اجتماعی بین گروه‌های مختلف جنسیتی، قومی، تحصیلی، وضعیت تأهل و محل تولد تفاوت معناداری دارد و ارتباط بین دو متغیر عدالت اجتماعی و شادمانی اثبات گردیده است.

خوش فر، جانعلی زاده، اکبری و دهقانی (۱۳۹۳) پژوهشی با عنوان «سرمایه فرهنگی و شادی جوانان» به روش پیمایش انجام داده‌اند. نتایج پژوهش نشان داد متغیر سرمایه فرهنگی و ابعاد آن با شادی جوانان همبستگی مستقیم دارد بین متغیرهای زمینه‌ای (جنسیت سن و وضعیت تأهل) هیچ‌کدام با شادی رابطه نداشتند و تنها متغیرهای تحصیلات و پایگاه اقتصادی اجتماعی با شادی رابطه معنی‌دار داشتند.

صلحی و ایران‌دوست (۱۳۹۴) پژوهشی با عنوان «تحلیل کیفی تجربه دانشجویان از شادکامی» به روش کیفی و پدیدارشناسی انجام دادند نتایج این پژوهش بیانگر آن است که مقولات اصلی شامل تحقق اهداف پیوندهای اجتماعی و نابسامانی‌های زندگی بود مشارکت‌کنندگان شادکامی را در جریان زندگی کسب کردند و در کنار آن تلاش‌های فردی را برای رسیدن به خواسته و شادکامی اساسی می‌دانستند.

شریف‌زاده و همکاران (۱۳۹۶) در پژوهشی با عنوان «عوامل مؤثر بر نشاط اجتماعی در ایران» که با روش فرا تحلیل صورت گرفته است به این نتایج دست یافتند که متغیرهای رضایت از زندگی، عزت‌نفس، دینداری و ارتباط اجتماعی به نسبت سایر متغیرها تأثیر زیادی بر نشاط اجتماعی در ایران دارند.

کارگر، ایمان و عباسی شوازی (۱۳۹۸) پژوهشی با عنوان «تبیین جامعه‌شناختی رابطه سبک زندگی و شادمانی اجتماعی» با روش پیمایش انجام داده‌اند. نتایج پژوهش نشان داد که در بین سازه‌های تحقیق ابعاد سبک زندگی مصرف‌گرا بر شادمانی اجتماعی و شناختی، سبک زندگی ورزشی بر شادمانی کل و سبک ورزشی (بعد سلامت) بر ابعاد شادمانی، مدیریت بدن بر بعد اجتماعی شادمانی تأثیر دارند و در بین متغیرهای جمعیتی رابطه سن، پایه تحصیلی، درآمد خانواده، طبقه اجتماعی با شادمانی معنا دار است.

نیازی صادقی آرانی و خداکریمیان (۱۳۹۸) پژوهشی با عنوان «ارائه مدل ساختاری-تفسیری عوامل مؤثر بر سبک زندگی نشاط محور» به صورت کیفی انجام داده‌اند نتایج پژوهش نشان می‌دهد عوامل سرمایه اقتصادی، سرمایه اجتماعی، دینداری، مصرف فرهنگی، فعالیت‌های اوقات فراغت، حقوق شهروندی، هویت فردی، هویت جمعی و مدیریت بدن از ابعاد و شاخص‌های سبک زندگی نشاط محور به شمار می‌آیند.

زکی (۱۳۹۹) در پژوهش «فرا ترکیب پژوهش نشاط اجتماعی در ایران» به این نتایج دست‌یافت که بیشترین فراوانی عوامل مؤثر فرعی بر نشاط اجتماعی عبارت‌اند از دینداری، سرمایه اجتماعی، اعتماد اجتماعی، امنیت اجتماعی، سرمایه فرهنگی، احساس محرومیت نسبی و طبقه اجتماعی، احساس مقبولیت اجتماعی، آنومی، هوش معنوی

و عزت نفس، کارکردهای نشاط اجتماعی در ایران در شش دسته اصلی طبقه‌بندی شده‌اند. بیشترین فراوانی اثرات فرعی نشاط اجتماعی عبارت‌اند از سلامت عمومی، رضایت زناشویی، موفقیت تحصیلی و رضایت شغلی.

جی لی و بارگاو^۱ (۲۰۰۴) در پژوهشی با عنوان «اوقات فراغت و نشاط اجتماعی» به این نتایج دست یافتند که در میان عامل‌های اجتماعی - جمعیتی درآمد، اشتغال، سن، جنس و نشاط عامل مؤثری در استفاده از اوقات فراغت و نشاط اجتماعی هستند و افراد متأهل اوقات فراغت کمتری نسبت به افراد مجرد دارند.

هیلر و آرگایل^۲ (۲۰۰۵) پژوهشی با عنوان «تجارب مذهبی و موسیقایی و ارتباط آن بانشاط» انجام دادند. یافته‌های پژوهش نشان داد تجارب مذهبی و موسیقایی تا حدودی در ایجاد نشاط مؤثر است یکی از نتایج پژوهش این است که تأثیر مثبت موسیقی و مذهب بر نشاط به واسطه این است که روابط اجتماعی افراد را توسعه می‌دهند.

داینر و لوکاس^۳ (۲۰۰۶) پژوهشی با عنوان «فراتر از ترمیل لذت‌گرا: بازنگری در نظریه سازگاری رفاه» انجام دادند. یافته‌ها نشان داد جوامع بیمار از طریق عدم کارایی در ایجاد امکانات فرهنگی اجتماعی و یا به وجود آوردن استانداردهای نسبی برای افراد جامعه شرایط ناخوشایند را ایجاد می‌کند و جوامع سالم در تلاش‌اند تا شرایط شادی و سرزندگی را ایجاد کنند.

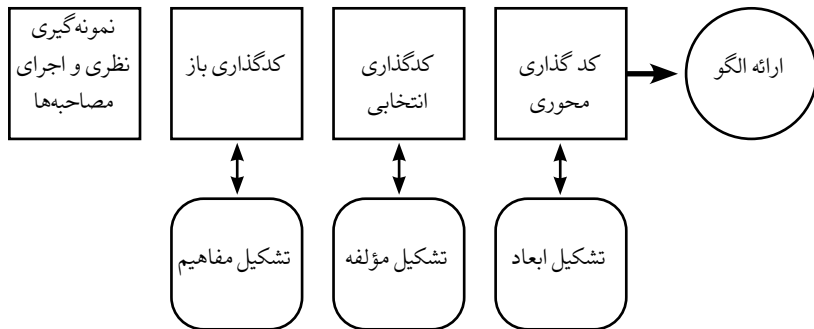
تیان و یانگ^۴ (۲۰۰۸) در پژوهشی با عنوان عوامل درآمدی و غیر درآمدی در ارتقا نشاط چه تفاوتی با یکدیگر دارند؟ نشان دادند که درآمد باعث نشاط می‌شود اما تنها در یک نقطه معین اما هنگامی که سطوح عوامل غیردرآمدی به دست آمد افزایش این نقطه که قبلاً نیز افزایش یافته بود منجر به تخصیص ناکارآمد شده است و نشاط افراد را کاهش می‌دهد.

روش‌شناسی

راهبرد نظریه داده بنیاد، نوعی روش‌شناسی عمومی برای تدوین نظریه‌هاست که ابتدا توسط استراوس و گلاسر^۵ معرفی شد (نوروزی و همکاران، ۱۳۹۱: ۴۳). شاید بتوان این روش پژوهشی را نوعی از روش‌های پژوهش کیفی دانست که به نوعی از لحاظ نظم

1. G.Lee & Bhargava
2. Hills & Argyle
3. Diener & Lucas
4. Tian & yang
5. Strauss & Glasser

و ساختار تحت تأثیر روش‌های پژوهش کمی بوده است. توجه به این نکته که یکی از پدیدآورندگان این نظریه بارنی گلیسر از پرورش یافتگان مکتب کمی دانشگاه کلمبیاست، این نظر را تأیید می‌کند (دانایی فرد و امامی، ۱۳۸۶: ۷۳). راهبرد نظریه داده بنیاد از مهم‌ترین روش‌های کیفی پژوهش است که به نوعی می‌توان گفت مهم‌ترین روش پژوهش کیفی نظام‌مند در مقابل انواع روش‌های کمی مختلف است (نوروزی و همکاران، ۱۳۹۱: ۴۴؛ به نقل از Charmaz 509: 1990). همچنین نظریه داده بنیاد برای تفسیر رفتار فرد و همچنین رفتار گروه قابل استفاده است (Goulding, 2002: 39). این مسئله استفاده از این راهبرد را در مسئله تصمیم‌گیری که گاهی به صورت فردی و گاهی به صورت گروهی اجرا می‌شود توجیه می‌کند. راهبرد نظریه‌پردازی داده بنیاد - طرح نظام‌مند استفاده شده است. در این پژوهش از راهبرد نظریه‌پردازی داده بنیاد - طرح نظام‌مند استفاده شده است. مراحل روش نظام‌مند که در نگاره ۱ نشان داده شده است به‌طور خلاصه شامل اجرای مصاحبه‌ها، کدگذاری باز، کدگذاری محوری، کدگذاری انتخابی و ارائه الگو است.

شکل ۱. مدل پارادایمی کدگذاری محوری

نمونه‌گیری و جامعه آماری

جامعه آماری این پژوهش شامل کلیه پژوهش‌های انجام گرفته در حوزه نشاط و شادکامی است که از طریق سامانه جستجوی کتابخانه‌ها و پژوهشکده‌هایی چون جهاد دانشگاهی^۱، پایگاه نشریات کشور (مگیران) و ایران‌داک، با کلمه عوامل سبک زندگی

نشاط محور و شادکامی در قسمت عنوان و محدود کردن جستجو به زبان فارسی و محدوده سال‌های ۱۳۹۱ تا ۱۴۰۰ جمعاً ۳۳ پژوهش پذیرفته شده، به دست آمد. نمونه‌گیری این پژوهش، نظری است. در نمونه‌گیری نظری، از رویدادها و نه لزوماً از افراد نمونه‌گیری می‌شود و هدف از مراجعه به افراد برای مصاحبه، کاوش رویدادها است. رویدادهایی که مبین مقولات گوناگون مرتبط با پدیده موردبررسی پژوهش هستند (Strauss, 1998: 18 & Corbin). در این پژوهش از ۳۳ مقاله در زمینه نشاط و شادکامی استفاده شده است.

این متدولوژی جهت شفاف‌سازی مفاهیم و الگوها و نتایج در پالایش حالت‌های موجود دانش و ظهور مدل‌های عملیاتی و تئوری‌ها پذیرفته شده است. در طول تجزیه و تحلیل، محقق موضوعات یا تم‌هایی را جستجو می‌کند که در میان مطالعات موجود در فرایند مرور نظام‌مند پدیدار شده‌اند. به طوری که محقق تم‌ها یا موضوعاتی را مشخص می‌کند. به محض اینکه موضوعات شناسایی و مشخص شدند، بررسی‌کننده یک طبقه‌بندی را شکل می‌دهد و طبقه‌بندی‌های مشابه و مربوطه را در موضوعی قرار می‌دهد که آن را به بهترین نحو توصیف می‌کند.

مرحله آماده‌سازی

در پژوهش پیش‌رو، ابتدا تمام عوامل استخراج شده از مطالعات را به عنوان کد در نظر می‌گیریم. سپس با در نظر گرفتن مفهوم هر یک از این کدها، آن‌ها را در یک مفهوم مشابه دسته‌بندی می‌کنیم. به این ترتیب مفاهیم (تم‌ها) تحقیق را شکل می‌دهیم. در جدول ۱، ۲، ۳، ۴ و ۵ این عوامل به طور خلاصه نشان داده شده است. اولین قدم در اجرای تحلیل محتوا تعیین سؤال یا سؤال‌هایی است که پژوهشگر قصد پاسخگویی به آن‌ها را دارد. بنابراین تحلیل محتوا نیز مانند سایر پژوهش‌ها با هدف معین و مسئله‌ای که ذهن پژوهشگر را مشغول کرده است آغاز می‌شود (دلاور، ۱۳۷۴). سپس بایستی مجموعه‌ای از اسناد، مقالات و پیام‌ها را که می‌توان به کمک آن‌ها به این سؤال پاسخ داد را جمع‌آوری کرد (سرمد، ۱۳۸۰). در این تحقیق نیز از طریق تحلیل محتوا قصد پاسخ‌گویی به سؤالات مقابل را داشتیم:

چه عواملی بر سبک زندگی نشاط محور مؤثرند؟ کدام عوامل تأثیر مستقیم (عوامل علی) بر مسئله دارند؟ شرایط زمینه‌ای و عوامل مداخله‌گر مؤثر بر سبک زندگی نشاط محور کدام‌اند؟ راهبردهای مؤثر برای ایجاد سبک زندگی نشاط محور چیست؟ نتایج داشتن سبک زندگی نشاط محور چیست؟

بررسی پیام‌ها

در این مرحله با انجام یک مطالعه مقدماتی، در هر مقوله اجزاء عمومی و مشترک به‌عنوان واحد تجزیه و تحلیل تعیین گردیده است. لازم به ذکر است در تحلیل محتوای صورت گرفته تنها به محتوای آشکار (معنای سطحی) متن توجه نشده است بلکه لایه‌های عمیق‌تر معانی نیز مورد تحلیل قرار گرفته است از طرفی مقوله‌ها و واحدهای تجزیه و تحلیل طوری انتخاب شده‌اند که از یک طرف جامع و فراگیر باشند به نحوی که تمام اجزاء اشاره شده توسط محققان مختلف می‌توانند در مقوله‌های مناسب خود قرار گیرند و از طرف دیگر دارای ویژگی مانع بودن نیز باشند؛ یعنی هر مقوله دربرگیرنده واحدهایی باشد که آن را سایر مقوله‌ها جدا کند (مقدم و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۳۲).

تحلیل داده‌ها

کدگذاری باز سبک زندگی نشاط محور

جدول ۱. کدگذاری باز

پیامد	راهبرد	مداخله‌گر	شرایط زمینه‌ای	شرایط علی
افزایش سلامت جسمی و روانی، افزایش امنیت، بالا رفتن روحیه مشارکتی، افزایش میزان توسعه	ایجاد فرصت‌های فراغتی مناسب برای هر دو جنس، ایجاد فرصت‌هایی در جهت افزایش سرمایه اجتماعی، ایجاد رسانه‌های خصوصی برای بازتاب خواسته‌های مردم از طریق رسانه‌ها، ترویج فرهنگ شادی، مهار تورم و افزایش قدرت خرید مردم، اصلاح باورهای فرهنگی در مورد شادی، فرهنگ‌سازی و آگاهی‌رسانی در مورد مفهوم نشاط، تلاش در جهت کاهش فقر و نابرابری و افزایش عدالت اجتماعی، آموزش حقوق شهروندی، ایجاد فضاهای مناسب تفریحی، فرهنگسرا، کتابخانه و ...	دینداری، کار با اینترنت، مطالعه، گوش دادن به موسیقی، تماشای فیلم و تئاتر، رفتن به سخنرانی و کنفرانس، آشنایی با زبان خارجی، ورزش، تعداد مقالات منتشره، بازی کامپیوتری، مصرف فرهنگی، اوقات فراغت	سن، جنسیت، تحصیلات، قومیت، وضعیت تأهل، وضعیت اشتغال، شهر محل سکونت، عزت نفس، خلق مثبت، احساسات خوشایند، علاقه به دیگران، سازگاری رضایت از زندگی	شرایط اقتصادی، وضعیت رفاهی، مشارکت اجتماعی، انسجام اجتماعی، اعتماد اجتماعی، شبکه روابط، آگاهی، عدالت اجتماعی، امنیت اجتماعی، امید به آینده

کدگذاری انتخابی

جدول ۲. تشکیل دهنده بخش عوامل مؤثر

مؤلفه	مفاهیم
ارتباطات اجتماعی، عضویت در گروه‌ها	مشارکت اجتماعی، انسجام اجتماعی، اعتماد اجتماعی، شبکه روابط، آگاهی، عدالت اجتماعی، امنیت اجتماعی، امید به آینده
گوش دادن به موسیقی، تماشای فیلم و تئاتر، رفتن به سخنرانی و کنفرانس	کار با اینترنت، مطالعه، آشنایی با زبان خارجی، ورزش، تعداد مقالات منتشره، بازی کامپیوتری، مصرف فرهنگی، اوقات فراغت
سن، جنسیت، تحصیلات، قومیت، وضعیت تأهل، وضعیت اشتغال، شهر محل سکونت	عوامل زمینه‌ای
خوش بینی، اعتماد به نفس	عزت نفس، خلق مثبت، احساسات خوشایند، علاقه به دیگران، سازگاری، رضایت از زندگی
ملک‌های تحت مالکیت، ارزش ماشین شخصی	منزل مسکونی، ارزش ماشین شخصی، درآمد، ارزش وضعیت رفاهی
باور دینی، بعد پیامدی، بعد تجربی، رفتارهای دینی، تعهد مذهبی	دینداری

تشکیل دهنده بخش نتایج

جدول ۳. کدگذاری انتخابی نتایج

مؤلفه	مفاهیم
افزایش مشارکت، عضویت در انجمن و گروه‌ها	افزایش امنیت، بالا رفتن روحیه مشارکتی
رضایت از زندگی، امید به آینده، عزت نفس، خلق مثبت، سازگاری	افزایش سلامت روانی
توسعه فرهنگی، سیاسی، اجتماعی، اقتصادی	افزایش توسعه

کدگذاری محوری

در کدگذاری محوری، مفاهیم بر اساس اشتراکات، در کنار هم قرار می‌گیرند، در واقع کدها و دسته‌بندی‌های انجام‌شده در کدگذاری انتخابی ایجاد شده‌اند، مورد مقایسه قرار می‌گیرند و با ادغام کدهایی که از نظر مفهومی با یکدیگر مشابه‌اند، دسته‌هایی که به یکدیگر مربوط می‌شوند، حول محور مشترکی قرار می‌گیرند.

تشکیل دهنده بخش عوامل مؤثر

جدول ۴. کدگذاری محوری عوامل مؤثر

ابعاد	مؤلفه	مفاهیم
عوامل اجتماعی	ارتباطات اجتماعی، عضویت در گروه‌ها	مشارکت اجتماعی، انسجام اجتماعی، اعتماد اجتماعی، شبکه روابط، آگاهی، عدالت اجتماعی، امنیت اجتماعی، امید به آینده
عوامل فرهنگی	گوش دادن به موسیقی، تماشای فیلم و تئاتر، رفتن به سخنرانی و کنفرانس	کار با اینترنت، مطالعه، آشنایی با زبان خارجی، ورزش، تعداد مقالات منتشره، بازی کامپیوتری، مصرف فرهنگی، اوقات فراغت
عوامل جمعیت شناختی	مدرک تحصیلی، شاغل بودن	سن، جنسیت، تحصیلات، قومیت، وضعیت تأهل، وضعیت اشتغال، شهر محل سکونت
عوامل روان شناختی		عزت نفس، خلق مثبت، احساسات خوشایند، علاقه به دیگران، سازگاری، رضایت از زندگی
عوامل اقتصادی	ملک‌های تحت مالکیت، ارزش ماشین شخصی، پایگاه اقتصادی	منزل مسکونی، ارزش ماشین شخصی، درآمد، ارزش وضعیت رفاهی
دینداری	باور دینی، بعد پیامدی، بعد تجربی، رفتارهای دینی، تعهد مذهبی	دینداری

تشکیل دهنده بخش نتایج

جدول ۵. کدگذاری محوری نتایج

ابعاد	مؤلفه	مفاهیم
سرمایه اجتماعی	افزایش مشارکت	افزایش امنیت، بالا رفتن روحیه مشارکتی
روان شناختی	رضایت از زندگی، امید به آینده، عزت نفس، خلق مثبت، سازگاری	افزایش سلامت روانی
توسعه انسانی	توسعه فرهنگی، سیاسی، اجتماعی، اقتصادی	افزایش توسعه

در این پژوهش سبک زندگی نشاط محور مقوله محوری در نظر گرفته شده است. با توجه به تحلیل داده‌ها در دستیابی به هدف پژوهش عوامل اجتماعی، عوامل فرهنگی، جمعیت شناختی، روان شناختی، اقتصادی و دینداری شناسایی شد.

شرایط علّی: شرایط علّی مجموعه‌ای از وقایع و شرایط است که بر مقوله محوری، اثرگذارند. دو مقوله عوامل اجتماعی و اقتصادی به‌عنوان شرایط علّی اثرگذار بر پدیده محوری شناسایی گردیدند.

عوامل اجتماعی: عوامل اجتماعی مقوله‌ای علّی است که بر سبک زندگی نشاط محور اثر می‌گذارد. عوامل اجتماعی دربرگیرنده مشارکت اجتماعی، انسجام اجتماعی، اعتماد اجتماعی، شبکه روابط، آگاهی، عدالت اجتماعی، امنیت اجتماعی، امید به آینده است. انسجام اجتماعی و یکپارچگی و همدلی از دیگر عوامل زمینه‌ساز شادی است. همبستگی و وحدت و اعتمادسازی زمینه‌ساز شادی است و تقویت نقاط اشتراک و هویت ملی نیز زمینه‌ساز شادی در افراد است (عباس‌زاده و همکاران، ۱۳۹۰: ۲۴۱). کاهش سطح تعاملات اجتماعی افراد را دچار انزوای اجتماعی می‌کند و احساس انزوا و احساس تنهایی در سطح جامعه گسترش می‌باید و سبب تقویت احساس منفی در فرد می‌شود و سلامت روانی آنان را کاهش می‌باید که درنهایت تأثیر چشمگیری در کاهش شادمانی افراد جامعه به همراه خواهد داشت (عباس‌زاده و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۶۳).

عوامل اقتصادی: یکی دیگر از شرایط علّی اثرگذار بر سبک زندگی نشاط محور عوامل اقتصادی است. منزل مسکونی، ارزش ماشین شخصی، درآمد، وضعیت رفاهی از عوامل اقتصادی تأثیرگذار بر سبک زندگی نشاط محور است. وضعیت رفاهی و درآمد فرد با دسترسی به امکاناتی همچون وسایل ارتباطی، رفتن به کنسرت و تئاتر و... که از عوامل فرهنگی مداخله‌گر هستند ارتباط مستقیم دارد. می‌توان گفت شاغل بودن فرد نسبت به بیکار بودن وی تأثیر مستقیم بر نشاط اجتماعی وی دارد؛ اما بعد از اشتغال، نکته تأثیرگذار، رضایت فرد از شغلی است که به آن مشغول است (هزارجریبی، ۱۳۹۹: ۵۰۸).

عوامل زمینه‌ای: مجموعه‌ای از شرایط خاص هستند که در یک‌زمان و مکان خاص جمع می‌آیند تا مجموعه مسائلی را پدیدآورند که اشخاص با تعامل به آن‌ها پاسخ دهند. سن، جنسیت، تحصیلات، قومیت، وضعیت تأهل، وضعیت اشتغال، شهر محل سکونت، عزت‌نفس، خلق مثبت، احساسات خوشایند، علاقه به دیگران، سازگاری، رضایت از زندگی. عوامل فردی و روان‌شناختی از عوامل زمینه‌ای در سبک زندگی نشاط محور هستند.

عوامل مداخله‌گر: مجموعه‌ای از وقایع و شرایط هستند که پس از شروع مطالعه و در حین انجام پژوهش رخ می‌دهند. در این پژوهش، شرایط مداخله‌گر عواملی هستند

که در فرایند اجرای راهبردی بهبود قابلیت‌های کارآفرینانه، رخ می‌دهند. دینداری، کار با اینترنت، مطالعه، گوش دادن به موسیقی، تماشای فیلم و تئاتر، رفتن به سخنرانی و کنفرانس، آشنایی با زبان خارجی، ورزش، تعداد مقالات منتشره، بازی کامپیوتری، مصرف فرهنگی، اوقات فراغت از عوامل مداخله‌گر شناسایی شده هستند.

راهبردها: اقداماتی هستند که توسط افراد در مواجهه با مسائل به کار می‌رود و در نهایت هر جا انجام یا عدم انجام عمل معینی در پاسخ به مسئله از سوی فرد انتخاب شود پیامدهایی پدید می‌آید (استرس و کوربین ۱۳۹۰ به نقل از باب الحوائجی، ۱۳۹۳: ۴۵۷). راهبردها یا کنش‌ها، اقدامات هدفمندی هستند که راه‌حل‌هایی برای پدیده موردنظر فراهم می‌سازند و منجر به ایجاد پیامدها و نتایجی می‌شوند (مقدم و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۳۹). سرمایه‌گذاری اجتماعی و فرهنگی و همچنین بهبود شرایط اقتصادی از راهبردهای پدیده موردنظر هستند.

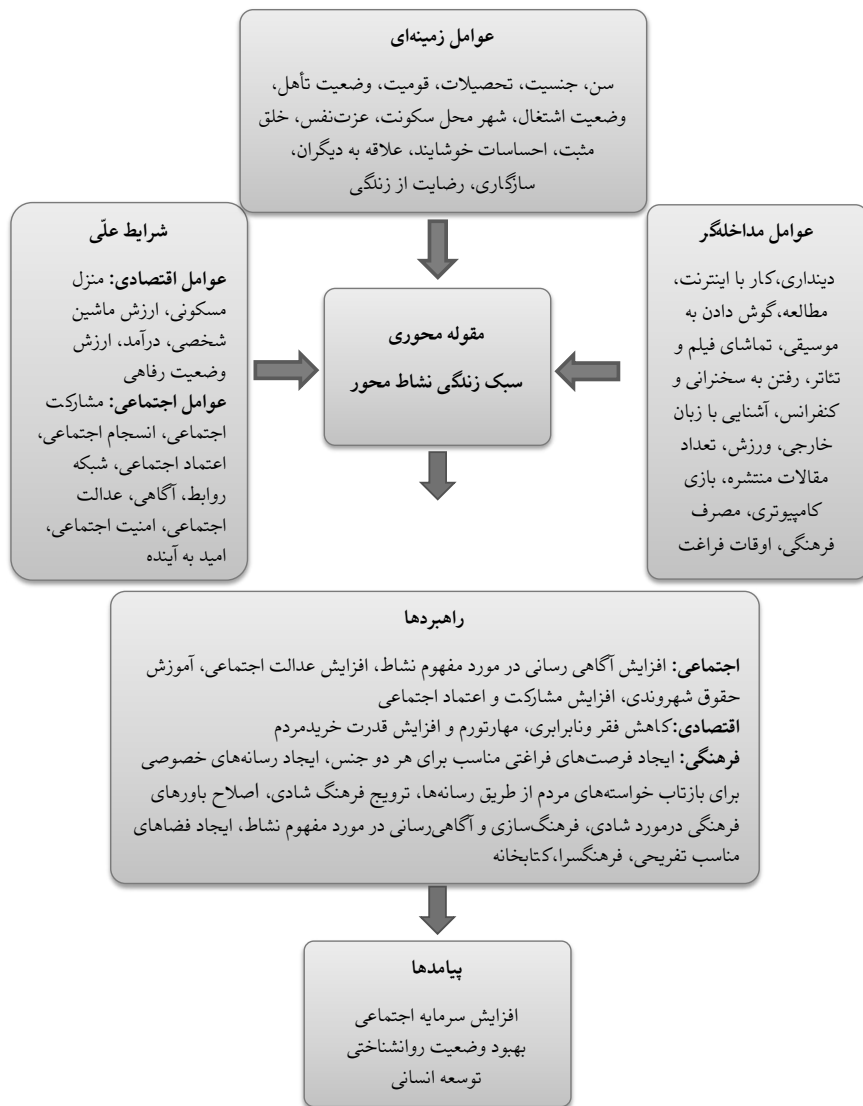
سرمایه‌گذاری فرهنگی: یکی از راهبردها است که شامل مفاهیم ایجاد فرصت‌های فراغتی مناسب برای هر دو جنس، ایجاد رسانه‌های خصوصی برای بازتاب خواسته‌های مردم از طریق رسانه‌ها، ترویج فرهنگ شادی، اصلاح باورهای فرهنگی در مورد شادی، فرهنگ‌سازی و آگاهی‌رسانی در مورد مفهوم نشاط، ایجاد فضاهای مناسب تفریحی، فرهنگسرا، کتابخانه و ...

سرمایه‌گذاری اجتماعی ایجاد فرصت‌هایی در جهت افزایش آگاهی‌رسانی در مورد مفهوم نشاط، افزایش عدالت اجتماعی، آموزش حقوق شهروندی، افزایش مشارکت و اعتماد اجتماعی است.

بهبود شرایط اقتصادی: شامل مفاهیم تلاش در جهت کاهش فقر و نابرابری، مهار تورم و افزایش قدرت خرید مردم است.

پیامدها: پیامدها نتایجی هستند که از راهبردها و کنش‌های مربوط به مقوله محوری حاصل می‌شوند. افزایش سرمایه اجتماعی، بهبود وضعیت روان‌شناختی و توسعه انسانی از پیامدهای سبک زندگی نشاط محور است. رضایت از زندگی، امید به آینده، عزت نفس، خلق مثبت، سازگاری از مؤلفه‌های مفهوم سلامت روانی است که از پیامدهای سبک زندگی نشاط محور است.

مطالعات ایرانی تاکنون به روش سیستماتیک داده بنیاد به بررسی شادکامی پرداخته‌اند. همچنین در این مقاله مجموعه عوامل، راهبردها و پیامدهای اساسی شادکامی به صورت توأمان موردبررسی قرار گرفته‌اند و به صورت مدل ارائه شده است.

شکل ۲. مفهومی پژوهش (محقق ساخته)

نتیجه گیری:

شادی و نشاط به عنوان یکی از احساسات مثبت انسانی، دارای ابعاد و تجلیات مختلف است و نقش تعیین کننده‌ای در تأمین سلامت فرد و جامعه دارد. تمدن بشری از آغاز تاکنون، هدف و غایت زندگی را رسیدن به شادمانی دانسته و همواره به دنبال شاد زندگی کردن بوده؛ باین وجود درک بیشتر از نشاط، متفاوت بوده است.

در این پژوهش سعی بر این بوده است که سهم عوامل تعیین کننده سبک زندگی نشاط محور مورد بررسی و تبیین قرار گیرد. جامعه‌ای که می‌خواهد پیشرفت کند و به توسعه اقتصادی و اجتماعی دست یابد، داشتن جامعه‌ای شاداب برای سیاست‌گذاران در حوزه‌های مختلف سیاسی، اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و ... فرصتی مغتم شمرده می‌شود که می‌تواند آن‌ها را در رسیدن به اهدافشان یاری نماید (عزیزی و همایونی، ۱۳۹۸: ۱۵۶). عوامل تأثیرگذار بر سبک زندگی نشاط محور به عوامل زمینه‌ای و ساختاری تقسیم شده است. بر اساس یافته‌های این پژوهش عوامل تأثیرگذار به شرایط علی، شرایط مداخله‌گر، شرایط زمینه‌ای تقسیم‌بندی شده‌اند. شرایط علی شامل عوامل اقتصادی و عوامل اجتماعی است. عوامل اجتماعی همچون امنیت اجتماعی، امید به آینده، مشارکت اجتماعی، شبکه روابط اجتماعی، انسجام اجتماعی و ... از عواملی هستند که تأثیر مستقیم بر مقوله محوری یعنی سبک زندگی نشاط محور دارند. بر اساس یافته‌های پژوهش، شادکامی ارتباط مثبت و معناداری با امید به آینده در میان جوانان دارد. لیوبومیرسکی و لائوس (۲۰۱۳) امید به آینده را یکی از زمینه‌های اصلی و مهم در احساس شادی معرفی می‌کنند. افزایش سطح تعاملات اجتماعی و شبکه روابط اجتماعی تأثیر مستقیم بر میزان شادی در افراد دارد. یافته‌های این پژوهش با یافته‌های پژوهش عباس‌زاده و همکاران (۱۳۹۵)، افشانی (۱۴۰۰) مطابقت دارد.

عوامل اقتصادی همچون میزان درآمد و رفاه نیز از عواملی است که تأثیر مستقیم بر مقوله محوری دارد. نتیجه پژوهش‌هایی که میزان درآمد خانواده و فرد را مورد سؤال قرار داده‌اند، نشان می‌دهد میزان درآمد ماهیانه خانواده با نشاط اجتماعی رابطه مستقیم و معنادار دارد. تیانگ و یانگ (۲۰۰۸)، نیازی و همکاران (۱۳۹۸)، خادمیان و فرجی (۱۳۹۲)؛ الماسی و همکاران (۱۳۹۳). بین میزان درآمد و نشاط اجتماعی در شهر، رابطه مستقیم و معنادار وجود دارد؛ اما در روستا رابطه معناداری وجود ندارد امنیت اقتصادی و امنیت شغلی نیز در همه پژوهش‌ها رابطه معناداری با نشاط اجتماعی دارد (هزارجریبی، ۱۳۹۹: ۵۰۹ و ۵۱۴). عوامل زمینه‌ای می‌توانند بر سبک زندگی نشاط

محور تأثیرگذار باشند. متغیرهای زمینه‌ای جنسیت، سن، تأهل، تحصیلات و محل سکونت، به‌تنهایی رابطه معناداری بانشاط اجتماعی ندارند و در موارد معنادار بودن این رابطه، به‌واسطه حضور عوامل دیگر بوده است (هزارجریبی، ۱۳۹۹: ۵۱۳). تورم اقتصادی و مشکلات ناشی از آن فشار زیادی را به افراد متأهل (در مقایسه با افراد مجرد) وارد کرده است و به کاهش نشاط آن‌ها منجر شده است (افشانی، ۱۴۰۰: ۱۸). این یافته‌ها با نتایج تحقیقات هزارجریبی (۱۳۹۹)، نصرتی نژاد و همکاران (۱۳۹۳، افشانی (۱۴۰۰) مطابقت دارد. دینداری و شرایط فرهنگی از عوامل مداخله‌گر بر سبک زندگی نشاط محور هستند که با پژوهش هیلر و آرگایل (۲۰۰۵)، شریف‌زاده و همکاران (۱۳۹۶) و زکی (۱۳۹۹) همسو است. دارا بودن امکانات فرهنگی بیشتر از داشتن مدارک تحصیلی و فرهنگی و مهارت فرهنگی بر میزان شادی افراد اثرگذار است. داشتن تحصیلات و مدارک بالاتر امکان در اختیار دادن مشاغل پردرآمد را افزایش می‌دهد و سبب تغییر پایگاه اقتصادی- اجتماعی فرد می‌گردد و دسترسی افراد به امکانات فرهنگی نیز بیشتر می‌شود در نتیجه مجموعه این عوامل سبب افزایش شادی و نشاط خواهد شد (خوش فر و همکاران، ۱۳۹۳: ۱۱۵). این یافته با پژوهش نیازی و همکاران (۱۳۹۸)، داینر و لوکاس (۲۰۰۶) و زکی (۱۳۹۹) مطابقت دارد. داشتن تحصیلات و مدارک بالاتر امکان در اختیار دادن مشاغل پردرآمد را افزایش می‌دهد و سبب تغییر پایگاه اقتصادی- اجتماعی فرد می‌گردد و دسترسی افراد به امکانات فرهنگی نیز بیشتر می‌شود در نتیجه مجموعه این عوامل سبب افزایش شادی و نشاط خواهد شد (خوش فر و همکاران، ۱۳۹۳: ۱۱۵).

پیشنادهای پژوهش

فضای جامعه جهت بیان خواسته‌های اجتماعی باز شود و حقوق شهروندی به افراد جامعه آموزش داده شود که در نتیجه آن به حقوق مردم تعرض نشود. فرصت‌های افزایش سرمایه اجتماعی به‌عنوان یکی از شرایط علی افزایش باید. با کاهش یافتن قیمت کافی شاپ‌ها و رستوران‌ها و یا تعریف کافی شاپ‌هایی با هزینه پایین‌تر توسط نهادهای دولتی می‌توان میزان ارتباطات اجتماعی را افزایش داد. همان‌طور که می‌دانیم کافی شاپ‌ها به‌عنوان مکان‌هایی تقریباً خصوصی جهت دور همی‌های دوستانه و بحث و تبادل نظر و افزایش سرمایه اجتماعی در همه‌جای دنیا باقیمت مناسب در دسترس همگان قرار دارد اما در ایران هزینه این مکان‌ها به‌قدری بالاست که تبدیل به مکان‌هایی لوکس برای افرادی خاص شده‌اند. از عوامل دیگر در جهت افزایش

سرمایه اجتماعی می‌توان به تقویت NGOها اشاره کرد. این مسئله هم می‌تواند افزایش اعتماد و مشارکت اجتماعی منجر شود و از سوی دیگر می‌تواند فرصت‌های دوست‌یابی را در اختیار افراد قرار دهد.

منابع و مأخذ

احمدی، یعقوب، گنجی، محمد و محمدی، محمدسعید (۱۳۹۹). فراتحلیل مطالعات سبک زندگی در پژوهش‌های ایرانی. جامعه‌شناسی و مدیریت سبک زندگی، ۱۶، ۱-۳۷.

افشانی، علیرضا (۱۳۹۲). بررسی میزان نشاط اجتماعی در بین جوانان یزدی و عوامل مرتبط با آن. مجله تحلیل اجتماعی، ۴(۶۹)، ۱-۲۷.

الماسی، مسعود، محمودیانی، سراج‌الدین و جعفری، مرتضی (۱۳۹۳). عوامل مرتبط با احساس شادکامی سالمندان مرکز تحقیقات مراقبت‌های پرستاری دانشگاه علوم پزشکی ایران. نشریه پرستاری ایران، ۲۷(۹۲)، ۲۳-۳۲.

خادمیان، طلحیه و خان‌محمدی، افسانه (۱۳۹۳). بررسی تأثیر عدالت اجتماعی بر شادمانی اجتماعی جوانان شهر تهران. مطالعات جامعه‌شناسی، ۴(۱۴)، ۱۰۹-۱۲۵.

خوش‌فر، غلامرضا، جانعلی‌زاده، حیدر، اکبرزاده، فاطمه و دهقانی، حمید (۱۳۹۳). سرمایه فرهنگی و شادی جوانان. فصلنامه انجمن ایرانی مطالعات فرهنگی و ارتباطات، ۱۱(۳۸)، ۸۹-۱۲۰.

دانایی‌فر، حسن و امامی، سیدمجتبی (۱۳۸۶). استراتژی‌های پژوهش کیفی: تأملی بر نظریه‌پردازی داده بنیاد. اندیشه مدیریت راهبردی، ۲(۲)، ۶۹-۸۹.

زکی، محمدعلی (۱۳۹۹). فراترکیب پژوهش نشاط اجتماعی در ایران. فصلنامه علمی تخصصی مطالعات کاربردی در علوم اجتماعی و جامعه‌شناسی، ۳(۳)، ۱-۲۴.

شریف‌زاده، حکیمه‌السادات، میرمحمدتبار، سیداحمد و عدلی‌پور، صمد (۱۳۹۶). بررسی عوامل مؤثر بر نشاط اجتماعی در ایران. فصلنامه راهبرد فرهنگ، ۱۰(۴۰)، ۱۵۹-۱۸۰.

شفیع‌آبادی، عبدالله، اسماعیلی‌فر، ندا و احقر، قدسی (۱۳۹۰). سهم خودکارآمدی در پیش‌بینی شادکامی. اندیشه و رفتار در روانشناسی بالینی (اندیشه و رفتار)، ۵(۱۹)، ۲۷-۳۴.

صنعتی‌شرقی، نادر، بخارایی، احمد، رستمی، شاه‌بختی و شربتیان، محمدحسن (۱۳۹۷). مطالعه نشاط اجتماعی با تأکید بر محور سلامت اجتماعی پژوهشی ترکیبی در بین شهروندان شهر مشهد. پژوهشنامه مددکاری اجتماعی، ۳(۱۰)، ۱۴۷-۲۰۳.

طالب‌زاده شوشتری، لیلی و مزگی‌نژاد، سمیه (۱۴۰۰). بررسی نشاط اجتماعی و عوامل مؤثر بر آن (مورد مطالعه: شهر بیرجند). فصلنامه مطالعات فرهنگی- اجتماعی خراسان، ۱۶(۱)، ۳۳-۶۰.

عباس‌زاده، محمد، علیزاده‌ا قدم، محمدباقر، کوهی، کمال و علی‌پور، پروین (۱۳۹۰). انواع سرمایه‌ها، حلقه مفقوده در تبیین شادکامی و دانشجویان (دانشجویان دانشگاه تبریز). فصلنامه علمی- پژوهشی رفاه اجتماعی، ۱۳(۵۱)، ۲۱۵-۲۴۴.

عباس‌زاده، محمد، قاسم‌زاده، داود و صالح، نوشین (۱۳۹۵). بررسی ارتباط بین اشکال سرمایه و شادی در بین

حاشیه‌نشینان و غیر حاشیه‌نشینان شهر تبریز. فصلنامه برنامه‌ریزی رفاه و توسعه اجتماعی، ۸(۲۹)، ۱۵۷-۱۸۴.
 عزیزی، زهرا، میرحسینی، زهرا و همایونی، فاطمه السادات (۱۳۹۸). تاثیر سرمایه اجتماعی و عوامل اقتصادی بر شادی زنان (تحلیل اقتصادسنجی درباره زنان شهر تهران). فصلنامه زن در توسعه و سیاست (پژوهش زنان)، ۱۷(۴)، ۵۵۷-۵۸۰.

فرزعلیان، الهه (۱۳۹۷). تبیین سبک زندگی نشاط محور در بین شهروندان تهرانی، پایان‌نامه دکتری، دانشگاه کاشان.

فرزعلیان، الهه، گنجی، محمد و نیازی، محسن (۱۳۹۸). بررسی نقش سرمایه های اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی در گرایش شهروندان به سبک زندگی نشاط محور. مطالعات و تحقیقات اجتماعی در ایران، ۲۸(۲)، ۳۷۹-۴۱۰.

کارگر، سعید، ایمان، محمدتقی و عباسی شوازی، محمدتقی (۱۳۹۶). تبیین جامعه‌شناختی رابطه سبک زندگی و شادمانی اجتماعی (مورد مطالعه دانش آموزان دبیرستانی شهر جهرم). فصلنامه علمی- پژوهشی علوم اجتماعی دانشگاه آزاد اسلامی واحد شوشتر، ۱۱(۲)، ۱۲۹-۱۶۴.

کلانتری، عبدالحسین، کشاورز، ام‌الله و مومنی، حسن (۱۳۹۷). رابطه بین سرمایه اجتماعی و نشاط اجتماعی جوانان شهرستان دهلران. پژوهشنامه مددکاری اجتماعی، ۳(۱۰)، ۴۱-۷۲.

مقدم، ابوالفضل، کمالیان، امیرضا، اورعی یزدانی، بدرالدین، کرد، باقر و روشن، سید علیقلی (۱۳۹۵). تبیین و طراحی الگوی مدیریت منابع انسانی کارآفرینانه: رویکرد داده بنیاد. نشریه علمی - پژوهشی بهبود مدیریت، ۴(۱۵۷)، ۱۲۳-۱۵۷.

مهدی‌زاده، شراره، گنجی، محمد و زارع غیاث‌آبادی، فاطمه (۱۳۹۳). مطالعه رابطه بین شادی و سرمایه اجتماعی در بین جوانان. مطالعات راهبردی ورزش و جوانان، ۱۱(۲۶)، ۸۵-۱۰۸.

نصرتی‌نژاد، فرهاد، سخایی، ایوب و شریفی، حجت (۱۳۹۳). مطالعه رابطه بین سرمایه ی اجتماعی جوانان و میزان شادکامی آنان. فصلنامه مطالعات توسعه اجتماعی- فرهنگی، ۴(۲)، ۱۴۳-۱۶۷.

نوروزی، خلیل، باقری‌کنی، مصباح الهدی، آزادی احمدآبادی، جواد و نوروزی، محمد (۱۳۹۱). ارتقای قابلیت های پویا در دانشکده‌های مدیریت جمهوری اسلامی ایران (مورد مطالعه: دانشکده معارف اسلامی و مدیریت دانشگاه امام صادق (ع)). دو فصلنامه مدیریت در دانشگاه اسلامی، ۱(۳)، ۴۲۳-۴۴۶.

نیازی، محسن، صادقی آرانی، زهرا و خداکرمیان، ندا (۱۳۹۳). ارائه مدل ساختاری- تفسیری عوامل مؤثر بر سبک زندگی نشاط محور. دو فصلنامه علمی پژوهشی پژوهشنامه سبک زندگی، ۵(۹)، ۵۵-۸۲.

هزارجریبی، جعفر و مرادی، سجاد (۱۳۹۲). نشاط اجتماعی و عوامل مرتبط با آن (مطالعه در بین دانشجویان دانشگاه علامه طباطبائی)، فصلنامه مطالعات ملی، ۱۵(۴)، ۳-۲۶.

هزارجریبی، جعفر (۱۳۹۹). بررسی میزان نشاط اجتماعی بر مبنای پژوهش‌های دانشگاهی. فصلنامه فرهنگ در دانشگاه اسلامی، ۱۰(۴)، ۵۱۸-۵۰۱.

Abbaszadeh, Mohammad, Alizadeh Aghdam, Mohammad Bagher, Kohi, Kamal and Alipour, Parveen (2018). Types of funds, the missing link in explaining happiness and students (students of Tabriz University). Scientific-Research Quarterly of Social Welfare, 13(51), 215-244. [In Persian]

- Abbaszadeh, Mohammad, Qasimzadeh, Daoud and Saleh, Noushin (2015). Examining the relationship between forms of capital and happiness among the marginal and non-marginal residents of Tabriz city. *Welfare and Social Development Planning Quarterly*, 8(29), 157-184. [In Persian]
- Afshani, Alireza (2012). Investigating the level of social vitality among Yazdi youth and related factors. *Journal of Social Analysis*, 4(69), 1-27. [In Persian]
- Ahmadi, Yaqub, Ganji, Mohammad and Mohammadi, Mohammad Saeed (2019). Meta-analysis of lifestyle studies in Iranian research. *Sociology and lifestyle management*, 16, 1-37. [In Persian]
- Almasi, Masoud, Mahmoudiani, Sirajuddin and Jafari, Morteza (2013). Factors related to the sense of happiness of the elderly in the Nursing Care Research Center of Iran University of Medical Sciences. *Iranian Journal of Nursing*, 27(92), 23-32. [In Persian]
- Azizi, Zahra, Mir Hosseini, Zahra and Homayoni, Fatemeh Al Sadat (2018). The impact of social capital and economic factors on women's happiness (econometric analysis of Tehran women). *Women in Development and Politics Quarterly (Women's Studies)*, 17(4), 557-580. [In Persian]
- Charmaz, C (1990). «Discovering Chronic Illness: Using Grounded Theory», *Social Science and Medicine*, 30.
- Danaifar, Hassan and Emami, Seid Mojatba (1386). Qualitative research strategies: a reflection on foundational data theorizing. *Strategic Management Thought*, (2), 69-89. [In Persian]
- Diener, E. & M. Seligman. (2002). *Very Happy People*. American Psychological Society. 13(1)
- Diener, E. Lucas, R. E. & Scollon, C. N. (2006). Beyond the hedonic treadmill: Revising the adaptation theory of well-being. *American Psychologist*, 61(4), 305-314.
- Eastern Industry, Nader, Bokharai, Ahmad, Rostami, Shah Bakhti and Sharbatian, Mohammad Hassan (2017). The study of social vitality with an emphasis on the social health axis of a combined research among the citizens of Mashhad. *Research Journal of Social Work*, 3(10), 203-147. [In Persian]
- Farzalian, Elaheh (2017). Explaining the vitality-oriented lifestyle among Tehrani citizens, PhD thesis, Kashan University. [In Persian]
- Farzalian, Elaheh, Ganji, Mohammad and Niazi, Mohsen (2018). Examining the role of social, cultural and economic capitals in the tendency of citizens to live a life-oriented lifestyle. *Social Studies and Research in Iran*, 8(2), 379-410. [In Persian]
- G. Lee, Yoon and Bhargava, Vibha (2004). *Leisure Time: Do Married and Single*

- Individuals Spend It Differently?. Family and Consumer Sciences Research Journal, Vol.32:254-174.
- Goulding, Christina (2002), Grounded Theory a Practical Guide for Management, Business and Market Researchers, London: SAGE Publications.
- Hazarjaribi, Jafar (2019). Investigating the level of social vitality based on academic research. Quarterly Journal of Culture in Islamic University, 10(4), 501-518.
- Hazarjaribi, Jafar and Moradi, Sajjad (2012). Social vitality and factors related to it (a study among students of Allameh Tabatabai University). National Studies Quarterly, 15(4), 3-26.
- Hills, P. & M. Argyle. (2001). Happiness, Introversion-Extroversion and Happy Introverts. Personality and Individual Differences. No. 30.
- Kalantari, Abdul Hossein, Keshavarz, Amrullah and Momeni, Hassan (2017). The relationship between social capital and social vitality of the youth of Dehhran city. Research Journal of Social Work, 3(10), 41-72. [In Persian]
- Kargar, Saeed, Iman, Mohammad Taghi and Abbasi Shawazi, Mohammad Taghi (2016). Sociological explanation of the relationship between lifestyle and social happiness (case study of Jahrom high school students). Scientific-Research Quarterly of Social Sciences, Islamic Azad University, Shushtar Branch, 11(2), 129-164. [In Persian]
- Khademian, Talaiyeh and Khanmohammadi, Afsana (2013). Investigating the effect of social justice on the social happiness of young people in Tehran. Sociological Studies, 4(14), 109-125. [In Persian]
- Khoshfar, Gholamreza, Janalizadeh, Haider, Akbarzadeh, Fatemeh and Dehghani, Hamid (2014). Cultural capital and youth happiness. The Quarterly Journal of the Iranian Association for Cultural and Communication Studies, 11(38), 89-120. [In Persian]
- Mahdizadeh, Sharare, Ganji, Mohammad and Zare Ghiyathabadi, Fatemeh (2013). Studying the relationship between happiness and social capital among young people. Strategic studies of sport and youth, 1(26), 85-108. [In Persian]
- Moghadam, Abolfazl, Kamalian, Amirza, Urei Yazdani, Badreddin, Kurd, Baqer and Roshan, Seyyed Aliqli (2015). Explanation and design of entrepreneurial human resource management model: Foundation's data approach. Scientific-Research Journal of Management Improvement, 4(157), 123-157. [In Persian]
- Niazi, Mohsen, Sadeghi Arani, Zahra and Khodakarmian, Neda (2013). Presenting a structural-interpretive model of factors affecting the vitality-oriented lifestyle. Two quarterly scientific research journals, Lifestyle Research Journal, 5(9), 55-82.
- Nowrozi, Khalil, Bagheri Kenny, Misbah Al-Hadi, Azadi Ahmadabadi, Javad and Nowrozi, Mohammad (2011). Promotion of dynamic capabilities in management

faculties of the Islamic Republic of Iran (case study: Faculty of Islamic Studies and Management of Imam Sadegh University (AS)). Two Quarterly Journals of Management in Islamic University, 1(3), 423-446. [In Persian]

Nusratinejad, Farhad, Sakhai, Ayoub and Sharifi, Hojjat (2013). Studying the relationship between the social capital of young people and their level of happiness. Socio-Cultural Development Studies Quarterly, 4(2), 143-167. [In Persian]

Shafiabadi, Abdullah, Esmaili Far, Nada and Akhr, Qudsi (2010). The contribution of self-efficacy in predicting happiness. Thought and Behavior in Clinical Psychology (Thought and Behavior), 5(19), 27-34. [In Persian]

Sharifzadeh, Hakimeh Elsadat, Mir Mohammad tabar, Seyedahmad and Adlipour, Samad (2016). Investigating factors affecting social vitality in Iran. Culture Strategy Quarterly, 10(40), 159-180. [In Persian]

Strauss, A. and Corbin, J. (1998). Basics of qualitative research. Newbury Park: sage.

Talebzadeh Shoushtri, Leila and Mazghinejad, Samiyeh (1400). Investigating social vitality and factors affecting it (case study: Birjand city). Khorasan Cultural-Social Studies Quarterly, 16(1), 33-60. [In Persian]

Zaki, Mohammad Ali (2019). The synthesis of research on social vitality in Iran. Specialized Scientific Quarterly of Applied Studies in Social Sciences and Sociology, 3(3), 1-24. [In Persian]

The Policy of Researching The Social Vitality Of Elementary Teachers (Case Study: Mammollan City)

Vali Bahrami, Department of Social Science Education, Farhangian University, Tehran, Iran. (Corresponding Author)

Taha Ashayeri, Assistant Professor, Department of History and Sociology, Faculty of Social Sciences, University of Mohagheh Ardabili, Ardabil, Iran

Mohammad Aghighi, Assistant Professor of Business Administration, Non-Profit University of Alameh Faiz Kashani Kashan, Iran.

Abstract

According to many experts and specialists, the most important factor in the ineffectiveness of Iran's education policy is the incompatibility of policies and decisions in this field with scientific, theoretical and research supports. The purpose of this research is to study the social vitality of elementary school teachers based on the ranking of factors affecting social vitality. Since political research is a process, in the preparation stage, gathering information was reviewed in the conceptualization stage, semi-structured interviews with a number of participants were conducted to obtain preliminary information, and the theories of Seligman, Tau and Diener, Shaw and Giddens were used. In the technical analysis phase, factors that may be the cause of the problem were examined. Therefore, in this research, the Analytical Hierarchy Process (AHP) method was used to determine the factors affecting the social vitality of teachers. The total number of statistical population is 110 elementary school teachers of Mammollan city, 30 of whom were selected by random sampling method. The method used in this research is the Analytical Hierarchy Process (AHP) in which pairwise comparisons of criteria and options are discussed. Construct validity was used to identify the five effective criteria on social vitality. In this research, the first ranked factor affecting teachers' social vitality is hope for the future. Religiosity, socio-economic base, level of education and social acceptance were ranked next. Also, the results of the pairwise comparison of primary school teachers' social vitality criteria based on gender showed that women considered socio-economic base and social acceptance more than men, and men considered hope for the future, level of education and religiosity more effective than women on their social vitality. After analyzing the policy recommendations and findings, solutions regarding the followings are presented strengthen the socio-economic base of teachers, pay attention to the application of academic degrees in the ranking of teachers, the development of community-oriented, civic and voluntary activities for women and the formation of a data bank related to the vitality and happiness of teachers.

Key word

Social vitality , teachers , policy Research , social acceptance , hope for the future

سیاست پژوهی نشاط اجتماعی معلمان ابتدایی

(مورد مطالعه: شهرستان معمولان)

ولی بهرامی^۱، طاها عشایری^۲، محمد عقیقی^۳

چکیده

از نظر بسیاری از متخصصان و صاحب نظران، مهم ترین عامل ناکارآمدی سیاست گذاری آموزش و پرورش ایران، منطبق نبودن سیاست ها و تصمیم های این حوزه با پشتوانه های علمی، نظری و پژوهشی است. هدف از این پژوهش سیاست پژوهی نشاط اجتماعی معلمان مقطع ابتدایی بر اساس رتبه بندی عوامل مؤثر بر نشاط اجتماعی است. از آنجا که سیاست پژوهی یک فرآیند است؛ لذا در مرحله آماده سازی به گردآوری اطلاعات، در مرحله مفهوم سازی برای کسب اطلاعات مقدماتی به مصاحبه نیمه ساختاریافته با تعدادی از مشارکت کنندگان پرداخته شد و از نظریه های سلیگمن، تاو و داینر، شو و گیدنز استفاده شد؛ در مرحله تحلیل تکنیکی به بررسی عواملی که ممکن است علت مسئله باشند، پرداخته شد. در این پژوهش از روش تحلیل سلسله مراتبی (AHP) برای تعیین عوامل مؤثر بر نشاط اجتماعی معلمان استفاده شد. تعداد کل جامعه آماری ۱۱۰ نفر از معلمان ابتدایی شهرستان معمولان است که با روش نمونه گیری تصادفی ۳۰ نفر از آن ها انتخاب شد. روش مورد استفاده در این پژوهش فرایند تحلیل سلسله مراتبی (AHP) است که در آن به مقایسه زوجی معیارها و گزینه ها پرداخته شد. برای شناسایی معیارهای پنج گانه مؤثر بر نشاط اجتماعی از اعتبار سازه استفاده شد. در این پژوهش اولین عامل رتبه بندی شده مؤثر بر نشاط اجتماعی معلمان، امید به آینده است. دینداری، پایگاه اقتصادی- اجتماعی، سطح تحصیلات و پذیرش اجتماعی به ترتیب در مراتب بعدی قرار گرفتند. همچنین نتایج مقایسه زوجی معیارهای نشاط اجتماعی معلمان بر اساس جنسیت نشان داد که زنان

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۷/۱۶ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۹/۰۱

Bahrami1171@cfu.ac.ir

۱. گروه آموزش علوم اجتماعی، دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران، (نویسنده مسئول).

t.ashayeri@uma.ac.ir

۲. عضو هیات علمی گروه تاریخ و جامعه شناسی، دانشگاه محقق اردبیلی.

aghighi@ut.ac.ir

۳. استادیار مدیریت بازرگانی، دانشگاه غیرانتفاعی علامه فیض کاشانی، کاشان، ایران.

پایگاه اقتصادی - اجتماعی و پذیرش اجتماعی را بیش از مردان و مردان امید به آینده، سطح تحصیلات و دینداری را بیش از زنان بر نشاط اجتماعی خود مؤثر می‌دانند. پس از تحلیل توصیه‌های سیاستی و یافته‌ها راهکارهای تقویت پایگاه اقتصادی - اجتماعی معلمان، توجه به اعمال مدرک تحصیلی در رتبه‌بندی معلمان، توسعه فعالیت‌های اجتماع‌محور، مدنی و داوطلبانه برای زنان و تشکیل بانک داده‌های مربوط به نشاط و شاد زیستی معلمان ارائه می‌شود.

واژگان کلیدی

نشاط اجتماعی، معلمان، سیاست پژوهی، پذیرش اجتماعی، امید به آینده.

مقدمه

نشاط اجتماعی یکی از شاخص‌های مهم رفاه اجتماعی به شمار می‌رود که با پیدایش نظریه‌های جدید توسعه انسانی با محوریت سلامت و کیفیت زندگی به‌عنوان یک مقوله مهم در سیاست‌گذاری اجتماعی در جوامع توسعه‌یافته مطرح شده است. در نظریه‌های نوین توسعه، پیشرفت و توسعه هر جامعه‌ای منوط بر نیروی انسانی سالم، کارا و متعهد است و تا زمانی زمینه و بستر رشد و تعالی انسان فراهم نشود، توسعه هم محقق نخواهد شد. یکی از مؤلفه‌های که می‌تواند در سلامت اجتماعی و فردی انسان بسیار مؤثر باشد، نشاط و شادی انسان است. شادی مترادف با بشاش و مسرور بودن است که در رفتار اجتماعی خود را نمایان می‌سازد (Seligman & Danner, 2002: 80) و حالتی مثبت که تعادل عاطفی و رضایت از زندگی را در افراد ایجاد می‌کند (Carr, 2004: 79). شادی در ادبیات علمی، سه جزء مهم خوشی، رضایت اجتماعی از زندگی و فقدان عواطف منفی درباره خود و دیگران است (بختیار نصرآبادی و پهلوان صادق، ۱۳۹۱: ۲۴). سه بعد این شادی عبارتند از:

۱. جزء هیجانی (احساسی) که فرد شادکام از نظر خلقی، شاد و خوشحال است؛
۲. جزء شناختی که باعث می‌شود فرد شادکام اطلاعات را به روش خاصی پردازش و تعبیر و تفسیر کند که در نهایت، باعث احساس شادی و خوشبینی در وی می‌شود؛
۳. جزء اجتماعی که فرد شادکام دارای روابط اجتماعی مناسبی با دیگران است (Argyle & Lu, 1990). از آثار نشاط اجتماعی، می‌توان به گسترش و توسعه مشارکت مدنی؛ تحرک اجتماعی - فیزیکی؛ شکوفایی ظرفیت اجتماعی؛ هدفمندی زندگی و کاهش احساس انومی؛ افزایش تعاملات اجتماعی و تقویت

سرمایه اجتماعی؛ تعلق اجتماعی، همبستگی اجتماعی، مسئولیت‌پذیری اجتماعی، افزایش رضایت از زندگی یا رضایت شغلی- کاری، ارتقای کیفیت زیست جمعی و امید اجتماعی، پویایی فرهنگی- اجتماعی؛ از آثار نشاط اجتماعی در جامعه است. جامعه بانشاط، خرسند و شاد، دارای توسعه اجتماعی- اقتصادی بهتری خواهد بود و به‌راحتی ضمن احساس امنیت اجتماعی فراگیر، در برابر بحران‌های اجتماعی (انسانی) و غیراجتماعی (طبیعی) توان مدیریت، بردباری و تحمل را خواهد داشت. نشاط اجتماعی؛ کنشی اجتماعی- فرهنگی است که با فرهنگ، ساختار قومی، سرمایه اجتماعی، فضای اجتماعی، سطح توسعه و هنجارهای اجتماعی- قومی ارتباط دارد (عشایری و جهان‌پرور، ۱۴۰۲: ۳۲).

در جامعه خوشحال و خرسند، تولید بهتر، اشتغال بیشتر و اقتصاد، سالم‌تر است. بدون شک در چنین محیطی امنیت اجتماعی و فردی راحت‌تر به دست می‌آید. در محیط شاد، ذهن انسان پویا، زبانش گویا و استعدادش شکوفا می‌شود. شاد بودن جامعه یکی از عوامل بسیار مؤثر در توسعه اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی و سیاسی است و موجب کاهش نابسامانی‌های خانوادگی از قبیل؛ طلاق، افزایش میزان میل و رغبت تحصیلی و دل به کار دادن و افزایش تولید می‌شود. سطح پایین نشاط اجتماعی به همراه نبود رضایت از زندگی و احساس خوشبختی به گرایش‌های منفی در کل جامعه می‌انجامد که دوره‌های طولانی برآورده نشدن نیازها و آرزوها در کنار نبود نشاط اجتماعی، موجب ظهور نگرش‌های منفی و بدبینانه از نسلی به نسل دیگر خواهد شد (اینگلهارت، ۱۳۸۹: ۲۵). علاوه بر این نبود نشاط در جامعه سبب فرسایش استعداد انسانی و نیروهای اجتماعی خواهد شد و ملال و اضطراب در شرایط نابهنجار اجتماعی برای انسان در جامعه بدون نشاط، اثر ویرانگری بر توسعه و تعالی او خواهد داشت. بر همین مبناست که در جوامع پیشرفته صنعتی که دولت از جمله اهداف خود را ارتقاء کیفیت زندگی مردم و فراهم آوردن زمینه‌های به‌روزی مردم می‌خواند، تحقیقات شادکامی لازمه ارزیابی دولت از عملکرد خود و وقوف بر عوامل نارضیاتی مردم و تلاش برای زدودن یا کاهش آن‌هاست. نتایج چنین تحقیقاتی در سیاست‌گذاری‌ها و برنامه‌ریزی‌های اجتماعی کاربرد فراوانی دارد و اعتقاد بر این است که اگر منابع مادی فراوانی در جامعه باشد؛ ولی مردم جامعه احساس شادکامی نداشته باشند، نوعی انفعال در مردم به وجود می‌آید که این خود امری ضد توسعه است (هزارجریبی و صفری شالی، ۱۳۸۹: ۳۶). لذا در سند چشم‌انداز ۲۰ ساله جمهوری اسلامی نیز، با درک اهمیت این موضوع، بر لزوم توجه به نیروی انسانی سالم

و فراهم کردن زمینه‌های رشد و تعالی استعداد‌های انسانی و پرورش انسان سالم، کارا، متعهد و بانشاط تأکید شده است.

طبق نتایج تحقیقات عوامل مختلفی از قبیل احساس محرومیت نسبی (رضادوست و همکاران، ۱۳۹۳)؛ درآمد (Basu & Thomas, 2019)؛ اعتماد اجتماعی (ارجمندسیاپوس و همکاران، ۱۳۹۷)؛ محیط اجتماعی مطلوب، مطلوبیت و مقبولیت اجتماعی، بهداشت روانی و ارتقای میزان برخورداری، بهزیستی اجتماعی و داشتن همبستگی اجتماعی (حیدری ساریان و یاری حصار، ۱۳۹۶)؛ فشار همسالان، فشارهای اجتماعی (Tanner-Smith, 2019)؛ امنیت اجتماعی (Chang, 2009)؛ حمایت اجتماعی (Sharma & Malhotra, 2010)؛ معنویت و دینداری (سجادیان و همکاران، ۱۳۹۹) بر نشاط اجتماعی اقشار مختلف جامعه اثرگذارند. در کشور ایران نیز متغیرهای رضایت از زندگی، عزت نفس، دینداری و ارتباط اجتماعی (شریف‌زاده و همکاران، ۱۳۹۶)؛ اشتغال، درآمد، احساس امنیت، احساس برابری (عنبری، ۱۳۹۲)؛ بیکاری و تورم (خورسندی و علی‌بابایی، ۱۳۹۵)؛ اعتماد اجتماعی (عارف و همکاران، ۱۳۹۸)؛ مقبولیت اجتماعی، شبکه خویشاوندی، سرمایه فرهنگی، بی‌عدالتی اجتماعی (عشایری و جهان‌پرور، ۱۴۰۲) بر نشاط اجتماعی در مؤثر هستند. رتبه جوامع نشان می‌دهد که کشور ایران، از بین ۱۴۶ کشور دنیا رتبه ۱۱۰ را در نشاط اجتماعی کسب کرده است (Jan-Emmanuel & et al, 2022). گزارش جهانی طی ۹ دوره ۲۰۱۲-۲۰۲۱ نشان می‌دهد که میزان نشاط و شادی در جامعه ایرانی طی سال‌های اخیر روندی کاهشی را تجربه کرده و همواره مقدار آن در حدود متوسط مانده است (حسینی‌زاده، ۱۴۰۰: ۲۶). وضعیت نشاط اجتماعی ایرانیان مطابق آخرین گزارش ایسپا (مهرماه ۱۳۹۹) نشان می‌دهد که ۴۰ درصد مردم خود را فردی بانشاط می‌دانند. از سوی دیگر ۲۲ درصد افراد وضعیت نشاطشان را در سطح کم ارزیابی کرده‌اند. ۳۸ درصد پاسخگویان نیز تا حدودی خود را فردی بانشاط ارزیابی کرده‌اند (ایسپا، ۱۳۹۹). بر این اساس مطابق نتایج جهانی (۲۰۰۶-۲۰۱۹) و مطالعات داخلی (۱۳۸۶ الی ۱۳۹۹) وضعیت نشاط اجتماعی ایران تغییرات محسوسی را تجربه نکرده و در سال‌های ۲۰۱۷، ۲۰۱۸، ۲۰۱۹ و ۲۰۲۰ رتبه آن در منطقه و جهان اندکی با کاهش مواجه شده است (عشایری و همکاران، ۱۴۰۲: ۳۴). از آموزش و بهداشت به‌عنوان دو بال اصلی توسعه جوامع یاد شده است و اهمیت این دو حوزه بر هیچ کس پوشیده نیست (عارف و همکاران، ۱۴۰۱: ۱۱۵)، اگر بخواهیم به بخش آموزش متمرکز شویم به نقش و

اهمیت معلمان خواهیم رسید. در ایران نیز آمارها و ارقام متفاوت و بعضاً متناقضی از وضعیت نشاط معلمان منتشر شده است که تشخیص درست بودن آن‌ها با توجه به فقر داده‌ها و اطلاعات در این زمینه کار دشواری است. بر طبق یونسکو (۲۰۲۱) شادی در مدرسه شامل سه عنصر: شادی یادگیرندگان، شادی کلاس و محیط شاد است که این سه عنصر بر شادی معلمان تأثیر دارد. معلمانی که در مدارس شاد هستند می‌توانند روابط بهتری با دانش‌آموزان و خانواده‌های آن‌ها برقرار کنند. همچنین می‌توان گفت که ایجاد روابط مثبت با دانش‌آموزان به افزایش سطح شادی معلمان منجر خواهد شد (Ayyıldız & Kahveci, 2022). اگر معلمان کار خود را در محیطی آرام و راحت انجام دهند، آن‌ها به مدرسه‌ای که برای آن کار می‌کنند کمک بیشتری خواهند کرد. شادی از جنبه مهم فردی و سازمانی است و همین امر موجب می‌شود که به شادی معلمانی توجه کنیم چراکه آنان تربیت‌کننده جوانانی هستند که آینده جوامع را به دست می‌گیرند (Arslan, ۲۰۱۸). مشاهدات و شواهد در نظام آموزشی ایران نیز نشان می‌دهد که عده‌ای از معلمان خصوصاً معلمان مقطع ابتدایی در ایفای نقش خود دچار دل‌زدگی و فاصله‌گیری از نقش‌اند و تمایل و رغبت چندانی برای ایفای نقش معلمی خود ندارند. وجود افسردگی، اعتیاد، خشونت و پرخاشگری، افزایش طلاق طی سال‌های اخیر در میان معلمان استان لرستان و به‌خصوص در شهرستان معموران، واقعیت‌های انکارناپذیری هستند که نشان می‌دهد، گویا شادی از میان معلمان رخت بر بسته است. فقدان رویکرد سیاست‌پژوهی نشاط محور در نظام آموزشی موجب بی‌انگیزگی معلمان به‌عنوان مهم‌ترین رکن نظام آموزشی خواهد شد. سیاست پژوهی کمک می‌کند مسائل عمومی معلمان از قبیل نشاط اجتماعی آن‌ها ادراک شود و در فضای علمی موردبررسی قرار گیرد و ارائه عملی و توصیه‌های معطوف به عمل به سیاست‌گذاران انجام شود. معلمان بانشاط، نیروی محرکه توسعه در نظام آموزش هستند، توجه به مسئله نشاط معلمان و عوامل مؤثر بر آن در چشم‌انداز سند تحول بنیادین، برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری نظام آموزشی برای این قشر که مسئولیت تربیت آینده‌سازان جامعه را بر عهده‌دارند، سبب تسهیل در امر توسعه آموزش و پرورش و توسعه همه‌جانبه خواهد شد؛ بنابراین پژوهش حاضر با رویکرد سیاست پژوهی و از طریق رتبه‌بندی عوامل مؤثر بر نشاط اجتماعی معلمان با استفاده از روش AHP انجام گرفته است. همچنین به این سؤال از نگاه معلمان مقطع ابتدایی که کدام عامل بر نشاط اجتماعی معلمان تأثیر بیشتری دارد، پاسخ خواهد داد؟

پیشینه پژوهش

بررسی مطالعات صورت گرفته نشان می‌دهد که عوامل زیادی بر نشاط اجتماعی مؤثرند که می‌توان آن‌ها را به پنج دسته ویژگی‌های روان‌شناختی (شخصیت، عزت‌نفس، برون‌گرایی و خلاقیت)؛ جمعیت‌شناختی (جنسیت، وضعیت تأهل و تحصیلات)؛ اقتصادی (درآمد، اشتغال، وضعیت مسکن)؛ فرهنگی (سرمایه فرهنگی، اعتقادات مذهبی، اوقات فراغت) و اجتماعی (شبکه تعاملات اجتماعی، اعتماد اجتماعی و مشارکت اجتماعی) تقسیم‌بندی کرد.

سمعی اصفهانی و همکاران (۱۳۹۷) به بررسی عوامل اجتماعی مؤثر بر نشاط اجتماعی معلمان شهر تهران پرداخته‌اند. روش تحقیق پیمایش و ابزار جمع‌آوری داده‌های موردنیاز پرسشنامه بود. یافته‌ها نشان داد که متغیرهای از خودبیگانگی، میزان درآمد، دینداری، ابعاد سرمایه اجتماعی، رضایت زندگی، رضایت شغلی، پایگاه اقتصادی - اجتماعی رابطه معنادار با نشاط اجتماعی افراد مورد مطالعه دارند.

بارخدا (۱۳۹۵) پنج مؤلفه مهم تأثیرگذار بر نشاط اجتماعی معلمان مدارس مریوان را رضایت از زندگی، آراستگی ظاهری، تعامل اجتماعی، کارایی فردی و کمک به دیگران می‌داند. در مجموع میزان شادکامی افراد مورد مطالعه کمتر از حد مورد انتظار بوده و مناسب و رضایت‌کننده نمی‌باشد. همچنین در این بین بعد تعامل اجتماعی با میانگین رتبه‌ای ۴٫۲۶ دارای بیشترین میزان و بعد کمک کردن به دیگران با میانگین ۱٫۷۵ دارای کمترین میزان تأثیر در شادکامی افراد مورد مطالعه را داشته‌اند.

نتایج پژوهش احمدی (۱۳۹۳) بر روی دانشجویان دانشگاه پیرانشهر نشان می‌دهد که تفاوت معناداری بین نشاط دختران و پسران وجود ندارد. در این پژوهش، رابطه معناداری بین نشاط و احساس محرومیت نسبی و امید به آینده و همچنین تفاوت معناداری بین وضعیت تأهل (متأهل یا مجرد بودن) و پایگاه اقتصادی - اجتماعی وجود دارد.

نتایج پژوهش خادمیان و فرجی (۱۳۹۲) بر میزان نشاط اجتماعی دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی واحد شرق تهران نشان داد که میزان نشاط دانشجویان در حد متوسط و پایین است. همچنین بین متغیرهای تأهل، پایگاه اقتصادی - اجتماعی، درآمد ماهیانه خانوار، اعتماد اجتماعی، امید به آینده، خودپنداره مثبت و میزان احساس نشاط رابطه معنادار مثبت و بین متغیرهای احساس محرومیت نسبی و احساس بیگانگی اجتماعی با احساس نشاط رابطه معنادار و معکوسی وجود دارد. در این پژوهش بین جنسیت و

میزان نشاط اجتماعی ارتباط معنی داری وجود ندارد.

نتایج تحقیق هزارجریبی و آستین افشان (۱۳۸۸) در شهر تهران نشان می‌دهد که بین نشاط اجتماعی و عدالت اجتماعی رابطه معناداری وجود دارد. وقتی عدالت اجتماعی کاهش می‌یابد، نشاط اجتماعی کاهش خواهد یافت. همچنین بین احساس محرومیت نسبی بانشاط اجتماعی رابطه معناداری وجود دارد، به این صورت که وقتی احساس محرومیت نسبی افزایش می‌یابد، نشاط اجتماعی کاهش می‌یابد. همچنین متغیر پایگاه اقتصادی- اجتماعی با نشاط ارتباط معناداری را نشان می‌دهد و افرادی با پایگاه اقتصادی- اجتماعی بالاتر نسبت به سایرین نشاط اجتماعی بیشتری دارند. آگان^۱ و همکاران (۲۰۱۶) در تحقیقی، اثر متغیرهای اصلی اقتصادی کلان مانند بیکاری، تورم و درآمد سرانه را بر شادی مورد بررسی قرار دادند. در این مطالعه از متوسط شادی محاسبه شده برای مردم ۵۷ کشور طی دوره ۲۰۰۸-۲۰۰۵ به عنوان متغیر وابسته استفاده شده است. نتایج نشان می‌دهد، بیکاری و تورم باعث کاهش شادی در سطح کلان شده و درآمد سرانه اثر مثبتی بر شادی دارد.

اوشی و کوو^۲ (۲۰۰۸) در پژوهشی دریافتند که احساس عمومی بر اساس بهزیستی و نشاط در فرهنگ‌های متفاوت با یکدیگر تغییر می‌کند. آن‌ها دریافتند که در بین امریکایی‌های اروپایی درک خود در اثر تعاملات اجتماعی و در آمریکایی‌های آسیایی درک عمیق از خود جمعی بر نشاط اجتماعی خیلی اهمیت دارد. در نتیجه، تعاملات اجتماعی یک فاکتور کلیدی در نشاط اجتماعی است.

اسنوپ^۳ (۲۰۰۸) در تحقیقی با استفاده از داده‌های پیمایش ارزش‌های جهانی رابطه بین دینداری و نشاط اجتماعی را در سه کشور ایالات متحده، دانمارک و هلند بررسی کرده است. به‌طور کلی بین دینداری و نشاط رابطه مثبت وجود دارد. این رابطه در ایالات متحده قوی‌تر از دانمارک و هلند است؛ وی نتیجه می‌گیرد که در کشورهایی که کلیسا دارای کارکردهای اجتماعی و اقتصادی بیشتری است (ایالات متحده) و اکثریت مردم مؤمن (معتقد) هستند، رابطه بین دینداری و نشاط قوی‌تر است تا در کشورهایی که کلیسا کارکردهای خود را از دست داده و مؤمنان در اقلیت هستند (دانمارک و هلند). مایرز^۴ (۲۰۰۲)، در پژوهشی دریافت که خصوصیات شخصیتی، ایمان مذهبی،

ازدواج و حمایت اجتماعی مهم‌ترین عوامل مؤثر بر نشاط می‌باشند. تحقیقات زیادی نشان می‌دهند که بر اساس فرهنگ، مفاهیم و عوامل مؤثر بر نشاط متغیرند (Oishi & Gilbert, 2016). همچنین تحقیقات نشان می‌دهد که ارتباط آشکاری بین نشاط و مذهب وجود دارد (Argyle, 2002).

در مجموع عمده تحقیقاتی که در زمینه شادی و نشاط در ایران صورت گرفته غالباً در میان دانش‌آموزان یا دانشجویان بوده و کمتر به نشاط اجتماعی معلمان پرداخته‌اند. همچنین برخی از این پژوهش‌ها نشاط را از بعد روان‌شناختی و برخی آن را از نگاه جامعه‌شناختی مورد مطالعه قرار داده‌اند. روش پژوهشی مورداستفاده در این تحقیقات بیشتر کمی و از نوع پیمایش است. در اکثر این تحقیقات فراتر از بررسی روابط آماری بین متغیرها تحلیل دیگری از وضعیت نشاط اجتماعی در ایران ارائه نشده است. آنچه که در این پژوهش‌ها دیده نمی‌شود و نیاز به توجه بیشتری دارد، ترتیب اهمیت و اولویت مؤلفه‌های مؤثر بر نشاط اجتماعی است. آنچه پژوهش حاضر را از سایر پژوهش‌ها متمایز می‌کند و به نوعی خلاقیت و نوآوری می‌باشد، آن است که پژوهش حاضر تنها در پی کشف، توصیف و تبیین نیست؛ بلکه با توجه به رویکرد سیاست پژوهی، می‌کوشد تا به شناخت، تحلیل مسئله و ارائه راه‌حل‌ها در مواجهه با مسئله باشد. لذا در این پژوهش به اولویت‌بندی مؤلفه‌های مهم تأثیرگذار بر نشاط اجتماعی معلمان که می‌تواند در سیاست‌گذاری نشاط محور این قشر مفید باشد نیز توجه شده است.

ملاحظات نظری

امروزه اهمیت نشاط و رضایتمندی اجتماعی در زندگی انسان به اندازه‌ای قوت یافته است که در شاخص‌های متأخر توسعه در دنیا، تقریباً همسنگ و هم‌وزن متغیرهای مادی و اقتصادی انگاشته می‌شود. در این سال‌ها در ادبیات توسعه، از واژگان بدیل و جدید مانند «توسعه به‌مثابه شادی»، «شادزیستی ناخالص ملی» و «اقتصاد شادکامی» و غیره استفاده می‌شود؛ به طوری که تأثیر ضرورت شادی و نشاط علاوه بر بعد فردی، یک بعد اجتماعی نیز دارد و در این بعد باعث رشد و توسعه جامعه می‌شود، در همین راستا از سال ۲۰۰۰ میلادی به بعد برای تعیین سطح توسعه‌یافتگی کشورها متغیرهای نشاط اجتماعی، امید به آینده و رضایتمندی اجتماعی در میان شهروندان نیز به عنوان شاخص‌هایی کلیدی مورد محاسبه قرار گرفته‌است (Rasouli, 2017: 20). در دهه‌های اخیر عمده کشورهای دنیا موضوع خوب زیستی عمومی و ذهنی را کانون توجه و

برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری خود قرار داده‌اند (Anbari, 2012). به طوری که در بلژیک دیوان برنامه‌ریزی فدرال این کشور در سال ۲۰۰۵ میلادی، برای بهبود شاخص خوب زیستی ذهنی، بر منابع انسانی، محیطی و اقتصادی به عنوان عوامل مکمل تأکید کرده است. برای این امر، این کشور سه سرمایه انسانی، محیطی و اقتصادی را مهمترین عناصر تقویت خوب زیستی اجتماعی ذکر کرده است (Hoom, 2008: 220).

زیمل

زیمل از اولین جامعه‌شناسانی است که به مسئله شادی توجه داشته است. از نظر زیمل، شادی یک حالت کلی ذهن است که به توصیف شخصیت عاطفی انسان می‌پردازد. زیمل شادی را انعکاس حرکت مستمر زندگی فرد توصیف می‌کند که در ورطه زندگی می‌افتد (Zingerle, 2000: 466). موضع زیمل در مورد شادی موضعی دوگانه است. از سویی نشاط را به عنوان یک هدف می‌نگرد که فرد به دنبال آن است، از سویی دیگر شادی را کیفیت عمل و حالتی از ذهن می‌بیند که فرد در ارتباط با خودش دارد.

گیدنز

در اندیشه گیدنز، اعتماد همراه با احتیاط نسبت به نظام‌های انتزاعی، اعتماد و سپردن امور زندگی به دست نظام‌های تخصصی، دگرذیسی صمیمیت و شکل‌گیری رابطه ناب از جمله مهم‌ترین عوامل تأمین‌کننده نشاط و شادمانی هستند؛ اما آن بعد از اندیشه گیدنز که در اینجا بیشتر مدنظر قرار دارد، دیدگاه‌های وی در خصوص اعتماد و امنیت هستی‌شناختی است. در توضیح این مسئله می‌توان گفت که گیدنز، جامعه را به مثابه کردارهایی در نظر می‌گیرد که در طول زمان و مکان رخ می‌دهند. از دید وی بسیاری از کنش‌ها و کنش‌های متقابلی که کردارهای اجتماعی را می‌سازند، به واسطه روابط اعتماد باهم پیوند می‌خورند (Kaspersen, 2000: 98). از نظر گیدنز، گذار جوامع از سنت به مدرنیته منجر به دگرگونی خاصیت اعتماد شده است. در جوامع سنتی، چهار زمینه محلی اعتماد وجود داشت که موجب تقویت امنیت هستی‌شناختی و جلوگیری از هراس می‌شدند که عبارت‌اند از: روابط خویشاوندی، اجتماع محلی، کیهان‌شناسی مذهبی و سنت (گیدنز، ۱۳۸۰)؛ اما با پیدایش جامعه مدرن این محیط‌ها به نحوی اساسی دگرگون شده‌اند، چراکه ساختار اساسی سرمایه‌داری، از چندین نظام انتزاعی تشکیل شده است که لازمه عملکرد و کارایی آن‌ها اعتماد عاملان است. در جوامع

سنتی، روابط اعتماد مستقیم و بی‌واسطه‌اند، یعنی اعتماد به افراد و دیگرانی است که در حضور فرد قرار دارند. اطمینان فرد از استمرار روال عادی همین روابط رو در رو (مثلاً عدم خیانت نزدیکان) امنیت هستی‌شناختی فرد را حفظ و نگهداری می‌کند؛ اما در مدرنیته این اعتماد به نظام‌های انتزاعی است. فرد تنها در صورتی می‌تواند امنیت وجودی خود را حفظ کند، یعنی از ادامه روال عادی زندگی اطمینان حاصل کند که احساس کند نظام‌های انتزاعی دخیل در زندگی او روال عادی خود را طی خواهند کرد (Kaspersen, 2000: 96). حفظ امنیت هستی‌شناختی، از جنبه‌ای دیگر، مستلزم پاسخ دادن به پرسش‌های وجودی است. امنیت هستی‌شناختی، از این منظر، منوط به آن است که فرد در سطح ناخودآگاه و خودآگاه عملی، برای بعضی از بنیادی‌ترین پرسش‌های وجودی پاسخی در اختیار داشته باشد. این پرسش‌های بنیادین چهار دسته‌اند: پرسش‌های مربوط به هستی (و جامعه‌بخشی از این هستی است)، پرسش‌های مربوط به فناپذیری (متناهی بودن آدمی در قیاس با نامتناهی بودن زمان)، پرسش‌های مربوط به دیگران (تعاملات اجتماعی و اعتماد) و پرسش‌های مربوط به خود (self) یعنی مسائل مربوط به هویت شخصی، بازندیشی و بدن (گیدنز، ۱۳۸۷). در صورتی که فرد (کنشگر) پاسخی منسجم و قانع‌کننده برای این پرسش‌ها نداشته باشد، با اضطراب و ناامنی روبرو شده و امنیت هستی‌شناختی وی متزلزل می‌شود. این ناامنی پیامدهای متعددی به دنبال دارد، از جمله این که کنشگر از دستیابی به استنباطی پایدار از زنده‌بودن خود عاجز می‌ماند، در هاله‌ای از نگرانی فراموش‌شدن و اضطراب از یاد رفتن به سر خواهد برد و نهایتاً این که ترس از مشکلات داشته و هراس آن را دارد که زیر فشار رویدادهای خاص درهم شکند. نتیجه این مسئله می‌تواند اندوه، هراس و اضطراب جانکاهی باشد که فرد را در خود غرق کرده و با سلب آرامش و اطمینان خاطر وی، زمینه‌های شادمانی و نشاط را از بین می‌برد. پس می‌توان گفت که از دید گیدنز، مسئله‌ای که بیش از هر چیزی با نشاط اجتماعی ارتباط دارد و می‌تواند موجب افزایش یا کاهش آن شود، امنیت هستی‌شناختی است.

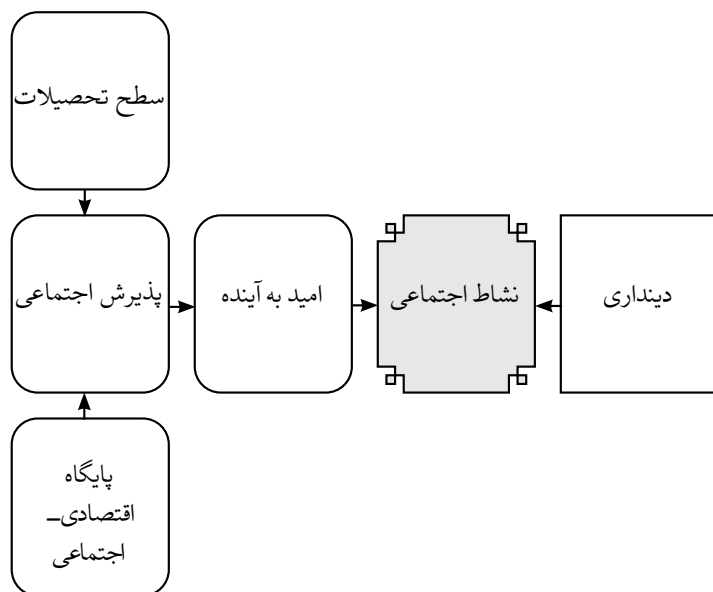
در نهایت تدگر^۱ (۱۹۷۰)، به هنگام بحث از محرومیت نسبی در کتاب خود به نام «چرا انسان‌ها شورش می‌کنند؟» بیان می‌کند: نارضایتی‌های اجتماعی همیشه در نتیجه بروز این احساس و حالت روانی به انسان‌ها دست می‌دهد. به اعتقاد وی شرایط بروز احساس محرومیت، یگانه و همانند نیست، بلکه می‌توان انواع گوناگون و شرایط متعدد

بروز آن را از یکدیگر تفکیک کرد. او خود سه نوع محرومیت را از یکدیگر متمایز کرده است: اول، محرومیت ناشی از کاهش امکانات که در آن توقعات ثابت باقی می‌مانند؛ دوم، محرومیت ناشی از افزایش سطح توقعات که در آن امکانات نسبتاً ثابت هستند؛ سوم، محرومیت فزاینده که در آن توقعات افزایش و امکانات کاهش می‌یابد. از نظر او تئوری محرومیت نسبی، ریشه در فرضیه ناکامی پرخاشگری دارد و از نظر دیگر احساس محرومیت، خود نتیجه فزاینده مقایسه است. به طور کلی بر اساس دیدگاه محرومیت نسبی، فرد به مقایسه خود با افراد دیگر و گروه مرجع دست می‌زند و دوست دارد که شرایط مشابه با آن‌ها را داشته باشد و اگر در نتیجه مقایسه برای فرد چنین پنداشتی بروز نماید که بر اساس میزان سرمایه‌گذاری و تلاش، پاداش و نتیجه‌ای که عایدش شده در مقایسه با دیگران عادلانه و منصفانه نیست، در نتیجه دچار احساس محرومیت نسبی می‌گردد و این امر باعث بروز نارضایتی و احساس کسالت (عدم نشاط) در دو سطح فردی و اجتماعی می‌شود (هزارجریبی و آستین فشان، ۱۳۸۹: ۱۴۶-۱۱۹).

سلیگمن^۱ به نقش مذهب در نشاط اجتماعی اشاره می‌کند؛ به اعتقاد او دینداری دست‌کم به سه طریق در افزایش سطح نشاط اجتماعی مؤثر است: نخست اینکه دینداری ارائه‌دهنده یک نظام منسجم اعتقادی است که به انسان این امکان را می‌دهد تا برای زندگی به جست‌وجوی معنا بپردازد و برای آینده امید بیابد؛ دوم اینکه نظام‌های اعتقادی دینداری کمک می‌کند تا فرد دلایل قابل قبول و دست‌کم آرامش‌بخشی را برای توجیه ناکامی‌ها، شکست‌ها و مصائب زندگی خود بیابد؛ سوم این که افرادی که واقعاً دیندار هستند و عنصر مذهب در اعتقادات آن‌ها نیرومند است، گرایش کمتری نسبت به انحرافات دارند و رفتارهای نیکو، جامعه‌پسند و انسان‌دوستانه بیشتری انجام می‌دهند (شهیدی، ۱۳۸۸: ۶۵). تاو و داینر معتقدند که همیاری و اعتماد، دارای تأثیرات کوتاه‌مدت و بلندمدت بر نشاط اجتماعی هستند. تعاملات تعاونی به واسطه تحریک عواطف و نگرش مثبت دارای تأثیرات کوتاه‌مدت بر نشاط است. زمانی که مشارکت‌کنندگان در یک فعالیت تعاونی ساخت یافته با عضو یک گروه اجتماعی «داغ‌خورده» درگیر می‌شوند، نسبت به زمانی که به صورت فردی کار می‌کنند، بیشتر به توسعه نگرش‌های مثبت گروه می‌پردازند؛ سپس تاو و داینر به بررسی تأثیرات طولانی‌مدت همیاری و اعتماد بر نشاط اجتماعی می‌پردازند. کارهای دسته‌جمعی در مقایسه با تلاش‌های فردی

به‌طور مؤثرتری حمایت اجتماعی را افزایش می‌دهند. چنین کارهای دسته‌جمعی ممکن است باعث افزایش روابط مثبت با دیگران در راستای اهداف مشترک شوند و به افراد در کسب منابع اجتماعی که از نیرومندترین همبسته‌های بهزیستی ذهنی هستند، کمک کنند. اعتماد و همیاری، با تسهیل توسعه روابط اجتماعی می‌تواند بر نشاط اجتماعی مؤثر باشند. (Tov & Diener, 2007)

شوا' از جمله نظریه‌پردازانی است که نظریه امید خود و اهمیت آن را در نشاط اجتماعی مطرح می‌کند. یکی از زمینه‌های اصلی و مهم در به وجود آمدن احساس نشاط و شادی، وجود امید نسبت به خود، زندگی و آینده است. احساس اضطراب یا نگرانی با عدم امید به آینده رابطه مستقیم دارد. امید به آینده دست یافتن به هدف یا انتظار دستیابی به هدف می‌باشد، به‌گونه‌ای که شو تئوری امید را تئوری انگیزش نامیده است (Kampel, 1981). با توجه به نظریات مطرح شده می‌توان مدل زیر را برای نشاط اجتماعی معلمان ترسیم کرد.

نمودار ۱. مدل نظری پژوهش

روش پژوهش

پژوهش حاضر تنها در پی کشف، توصیف و تبیین نیست؛ بلکه با توجه به رویکرد سیاست پژوهی، می‌کوشد تا در پی شناخت، تحلیل مسائل و ارائه راه‌حل‌ها در مواجهه با مسئله باشد. سیاست پژوهی فرآیندی است که پیامد آن ارائه دانش مستند درباره یک مسئله و ارائه توصیه‌های عقلانی معطوف به عمل به منظور حل آن مسئله است (Majchrzak & Markus, 2014). جامعه‌آماري تحقیق شامل ۱۱۰ نفر از معلمان شاغل در مقطع ابتدایی شهرستان معمولان است که ۳۰ نفر از آنان به صورت تصادفی به عنوان نمونه انتخاب شدند. سیاست پژوهی فرآیندی شامل پنج مرحله عمده آماده‌سازی، مفهوم‌سازی، تحلیل تکنیک، تحلیل توصیه‌های تحقیق و انتقال نتایج است (موسوی، ۱۳۹۶: ۴). در آماده‌سازی به گردآوری اطلاعات در مورد مسئله نشاط اجتماعی معلمان؛ در مفهوم‌سازی برای کسب اطلاعات مقدماتی به مصاحبه با تعدادی از این معلمان؛ در تحلیل تکنیکی به بررسی عواملی که ممکن است علت مسأله اجتماعی باشند پرداخته شد؛ لذا از روش تحلیل سلسله مراتبی (AHP) برای تعیین عوامل مؤثر بر نشاط اجتماعی معلمان استفاده شد. در این پژوهش با استناد به نظرات متخصصان و مدرسین دانشگاه اعتبار پرسشنامه تأیید شد. برای شناسایی معیارهای پنج‌گانه مؤثر بر نشاط اجتماعی معلمان از اعتبار سازه استفاده شد. در این شیوه ارزیابی سنجه برحسب مطابقت آن با انتظارات نظری صورت می‌گیرد (De Vaus, 2013: 64). معیارهای پنج‌گانه عبارت‌اند از: پایگاه اقتصادی- اجتماعی، امید به آینده، پذیرش اجتماعی، سطح تحصیلات و دینداری است. هرکدام از این معیارها با پنج سؤال (یا وسیله اندازه‌گیری) سنجیده شده‌اند. اعتبار نظری پنج‌گویه به عنوان وسیله اندازه‌گیری معیار پایگاه اقتصادی- اجتماعی برابر با $0/683$ ؛ برای پنج‌گویه امید به آینده برابر با $0/712$ ؛ برای پنج‌گویه پذیرش اجتماعی برابر با $0/618$ ؛ برای پنج‌گویه سطح تحصیلات برابر با $0/728$ و برای پنج‌گویه دینداری برابر با $0/632$ است.

تعریف مفهومی متغیرها

سیاست پژوهی: سیاست پژوهی فرآیند انجام تحقیق درباره مسئله اجتماعی یا تحلیل آن به منظور ارائه توصیه‌های عملی به سیاست‌گذاران است (Majchrzak, 2014).
نشاط اجتماعی: یک وضعیت روانی مثبت که توأم با خشنودی و رضایت‌مندی است. به عبارتی، شادی را می‌توان رضایت‌مندی اجتماعی، روانی و جسمانی یا رضایت‌مندی از جریان زندگی تعریف کرد (Lu, 2001).
محرومیت نسبی: رانسیمن محرومیت نسبی را این‌گونه تعریف می‌کند: فردی به

محرومیت نسبی دچار می‌شود که: ۱. آنچه را که بقیه افراد دارند، ندارد؛ ۲. فرد این تفاوت بین خود و دیگری یا دیگران (تفاوت بین شرایط موجود خود و شرایط دلخواه دیگران) را به‌عنوان محرومیت تلقی کند؛ بنابراین میزان احساس محرومیت به میزان تفاوت بین شرایط کنونی و شرایط دلخواه فرد بستگی دارد (Runciman, 1966).

پذیرش اجتماعی: پذیرش اجتماعی بیانگر ارزش، احترام و منزلتی است که برای یک فرد از سوی خانواده و جامعه در نظر گرفته می‌شود (Alerd & Smith, 1989). امید به آینده: امید به آینده عبارت است از تمایلی که با انتظار وقوع مثبت همراه است یا به‌عبارت دیگر ارزیابی مثبت از آنچه را که فرد متمایل است و می‌خواهد که به وقوع بپیوندد (Jeniya & shaw, 1991: 170).

دینداری: دینداری به رفتار دینی در قبال باورها و اعتقادات اشاره دارد. این مفهوم بیانگر کیفیت رفتاری است که شخص دین‌دار با آن تعریف می‌شود (غلامزاده بهبهانی، ۳۷: ۱۳۸۵؛ سراج‌زاده، ۱۳۸۴: ۶۳). دینداری به تبعیت از مدل گلارک و استارک که شناخته‌شده‌ترین سنجه دینداری است، به چهار بعد: اعتقادی، تجربی، مناسکی و پیامدی تقسیم شده است.

یافته‌های پژوهش

الف) یافته‌های توصیفی

جدول ۱. مشخصات زمینه‌ای پاسخگویان

متغیرهای جمعیت‌شناسی	فراوانی	درصد
جنسیت	زن	۴۳/۳۳
	مرد	۵۶/۶۷
مدرک تحصیلی	کاردانی	۱۶/۶۷
	کارشناسی	۵۰
	کارشناسی ارشد	۳۳/۳۳
سابقه خدمت	۱ تا ۱۰	۴۰
	۱۰ تا ۲۰	۳۳/۳۳
	۲۰ تا ۳۰	۲۶/۶۷

همان‌طور که جدول فوق نشان می‌دهد، از پاسخگویان مورد مطالعه ۱۳ نفر زن و

۱۷ نفر مرد می‌باشند که به ترتیب ۴۳/۳۳ درصد و ۵۶/۶۷ از کل نمونه را به خود اختصاص دادند. وضعیت مدرک تحصیلی پاسخگویان نشان می‌دهد که ۵ نفر با مدرک کاردانی، ۱۵ نفر با مدرک کارشناسی و ۱۰ نفر با مدرک کارشناسی ارشد که به ترتیب ۱۶/۶۷، ۵۰ و ۳۳/۳۳ درصد از کل نمونه می‌باشند. از نظر وضعیت سابقه خدمت ۱۲ نفر بین ۱ تا ۱۰ سال، ۱۰ نفر بین ۱۰ تا ۲۰ سال و ۸ نفر ۲۰ تا ۳۰ سال سابقه خدمتی دارند که این اعداد به ترتیب شامل ۴۰، ۳۳/۳۳، ۲۶/۶۷ درصد از کل نمونه آماری است.

ب) یافته‌های استنباطی

فرآیند تحلیل سلسله مراتبی (AHP) برای حل مسئله تخصیص منابع کمیاب و نیازهای برنامه‌ریزی شده و به‌عنوان یک روش تصمیم‌گیری چند معیاره برای حل مسائل ساختار نیافته و مدل‌سازی در حوزه‌های مختلف نیازها و علایق انسانی مانند علوم اقتصادی، اجتماعی، سیاسی، مدیریت و علوم تربیتی بر پایه مقایسه زوجی به کار می‌رود. این روش را اولین بار توماس آل. ساعتی در دهه ۱۹۷۰ ابداع کرد و در ابتدا برای تصمیم‌گیری‌های انفرادی در محیطی متلاطم و فازی به کار رفت (Saaty, 1977: 234). سپس در دهه هشتاد به چگونگی استفاده از آن در تصمیم‌گیری‌های گروهی پرداخته شد. استفاده از روش تحلیل سلسله مراتبی در تصمیم‌گیری‌های گروهی موجب خواهد شد که نه تنها مزایای روش تصمیم‌گیری گروهی حفظ شود، بلکه معیار آن‌ها (همانند سرعت، هزینه و تک فکری) برطرف شود. این روش به ما کمک می‌کند تا بتوانیم تصمیمات مناسب برای موضوعات پیچیده را با ساده کردن و هدایت مراحل تصمیم‌گیری اتخاذ کنیم. توماس ساعتی چهار اصل شرط معکوس^۱، همگنی^۲، وابستگی^۳ و انتظارات^۴ را اصول روش تحلیل سلسله مراتبی دانسته و تمام محاسبات، قوانین و مقررات را بر این اصول بنانده است (Saaty, 1980: 426). روش فرآیند تحلیل سلسله مراتبی، مستلزم شکستن مسئله تصمیم‌گیری به چندین شاخص و سلسله مراتبی از سطوح است که جهت تحقق آن از درخت تصمیم استفاده می‌شود. برای گرفتن یک تصمیم نیازمند شناخت مسئله، نیازها، اهداف تصمیم، معیارهای تصمیم، ذینفعان و گروه‌های تحت تأثیر و اقدامات جایگزینی هستیم. یکی از بهترین روش‌های که در این فرایند به ما کمک

1. Reciprocal Condition
2. Homogeneity
3. Dependency
4. Expectations

می‌کند، فرایند تحلیل سلسله مراتبی است. AHP در زمینه‌های مختلف تصمیم‌گیری استفاده می‌شود. این تصمیم‌گیری شامل بسیاری از معیارها و غیرمعیارها می‌باشد (Saaty, 2008: 84-95). اولین گام در روش تحلیل سلسله مراتبی، ایجاد ساختار سلسله مراتبی است. سلسله مراتبی نمایشی گرافیکی از مسئله پیچیده واقعی است که در رأس آن هدف کلی مسئله و در سطوح بعدی معیار، شاخص‌ها و گزینه‌های تصمیم قرار دارند. سپس برای رتبه‌بندی عوامل مؤثر بر نشاط اجتماعی معلمان بر اساس تحلیل سلسله مراتبی مراحل زیر طی شد:

الف) نرمال کردن ماتریس زوجی؛

ب) به دست آوردن میانگین هندسی هر سطر ماتریس بهنجار شده مقایسه زوجی؛

ج) ضرب وزن نسبی (WC) شاخص‌ها در میانگین هندسی گزینه‌ها؛

د) رتبه‌بندی کردن معیارها؛ سپس اهمیت نسبی مشخصه‌ها (معیارها و گزینه‌ها) توسط معلمان مقطع ابتدایی منطقه معمولان، مورد مقایسه قرار گرفتند. معلمان طبق جدول شماره (۱) به پرسشنامه پاسخ دادند. دامنه سؤال از ۱ تا ۹ است.

جدول ۲. ارجحیت نسبی معیارها و گزینه‌ها در مقایسه زوجی

درجه ارجحیت	توصیف
۹	بسیار مهم‌تر
۷	مهم‌تر
۵	کمی مهم‌تر
۳	اهمیتی ندارد
۱	اهمیت یکسان
۲، ۴، ۶، ۸	ارزش‌های بینابین

ساختار کلی AHP از سه قسمت گزینه‌ها، معیارها و هدف تشکیل می‌شود و قضاوت‌ها با مقادیر کمی از طریق مقیاس زوجی انجام می‌گیرد. ابتدا اهمیت معیارها نسبت به هدف و سپس اولویت‌بندی گزینه‌ها نسبت به هر یک از معیارها در ماتریس‌های مقیاس زوجی انجام می‌شود. در نهایت وزن معیارها و گزینه‌ها مشخص می‌شود. از مزایای این روش نسبت به سایر روش‌ها می‌توان به سادگی و قابل‌درک بودن آن، امکان محاسبه ناسازگاری قضاوت‌ها، ساختار سلسله مراتبی فرایند و امکان در نظر گرفتن معیارهای کمی و کیفی اشاره کرد (Ghodsipour, 2016: 25-30). بدین ترتیب

ما از فرایند تحلیل سلسله‌مراتبی AHP استفاده کرده‌ایم. به صورت کلی می‌توان ماتریس مقایسه زوجی را به صورت زیر نشان داد:

$$A = [a_{ij}] \text{ یا } \begin{bmatrix} a_{11} & a_{12} & \dots & a_{1n} \\ a_{21} & a_{22} & \dots & a_{2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ a_{n1} & a_{n2} & \dots & a_{nn} \end{bmatrix}$$

$i, j = 1, 2, \dots, n$

که در a_{ij} میزان ترجیح حاصل از مقایسه دو جایگزین i و j است. حال از طریق ماتریس مقایسه زوجی می‌توان وزن راهکارهای اصلی و فرعی را به دست آورد.

محاسبه وزن‌ها

برای به دست آوردن وزن هر یک از معیارها، ابتدا عناصر ماتریس مقایسه زوجی نرمال شد.

$$r_{ij} = \frac{a_{ij}}{\sum_{i=1}^n a_{ij}}$$

که در آن r_{ij} میزان ترجیح نرمال شده دو جایگزین i و j و $\sum_{j=1}^n a_{ij}$ جمع عناصر در هر ستون ماتریس است. از این رو، ماتریس مقایسه زوجی، از تقسیم هر عنصر در جمع ستون خودش نرمال می‌شود. سپس، میانگین عناصر در هر سطر از ماتریس نرمال، محاسبه می‌شود که همان وزن معیارها را نشان می‌دهد.

$$W_i = \frac{1}{n} \left[\sum_{j=1}^n r_{ij} \right]$$

در رابطه فوق، W_i وزن معیار i و n تعداد عناصر مورد مقایسه در هر سطر است. ذکر این نکته لازم است که در تصمیم‌گیری‌های گروهی برای انجام ماتریس گروه‌ها از میانگین هندسی پاسخ‌های پرسش‌شوندگان به عنوان ماتریس استفاده می‌شود.

$$\bar{a}_{ij} = \left(\prod_{k=1}^p a_{ij}^{(k)} \right)^{\frac{1}{p}}$$

که در آن میانگین هندسی میزان ترجیحات دو جایگزین i ، j و k کد مربوط به فرد پرسش شونده و p تعداد افرادی است پرسشنامه توسط آن‌ها تکمیل گردید. ارزیابی پرسشنامه توسط محققان نشان داد که نظرات کارشناسان و همچنین پاسخگویان در خصوص عوامل و معیارهای تأثیرگذار از روند مشابهی برخوردار بوده است؛ بنابراین در این مطالعه محاسبه میانگین هندسی به جای میانگین وزنی هندسی مناسب تشخیص داده شد. تمامی مراحل ذکر شده فوق (ترسیم درخت تصمیم گیری، محاسبه وزن معیارها، زیر معیارها و ماتریس مقایسه زوجی) از طریق نرم افزار Exel و به روش AHP انجام شد. گام نهایی نیز بررسی سازگاری ماتریس‌های مقایسه زوجی است. روش تحلیل سلسله مراتبی، ناسازگاری کلی قضاوت‌ها را با استفاده از نرخ سازگاری محاسبه می‌کند. مقدار سازگاری محاسبه شده باید ۱۰ درصد یا کمتر باشد. اگر این مقدار ۱۰ درصد بیشتر باشد، ممکن است قضاوت‌ها به صورت متضاد باشد و باید در آن‌ها تجدیدنظر کرد.

محاسبه معیارها

برای محاسبه معیارها، ابتدا وزن هر کدام از معیارها به صورت نمرات خام محاسبه شده است.

جدول ۳. محاسبه میانگین نمرات معیارهای پنج گانه نشاط اجتماعی معلمان ابتدایی

معیارها	پایگاه اقتصادی- اجتماعی	پذیرش اجتماعی	امید به آینده	دینداری	سطح تحصیلات
پایگاه اقتصادی- اجتماعی	۱	۲/۸۳۶۸۳	۳/۰۵۲۶۹۸	۲/۹۲۶۳۵	۳/۲۹۳۵۴۵
پذیرش اجتماعی	۳/۲۸۸۰۴	۱	۴/۳۹۲۱	۲/۸۵۶۵	۲/۷۱۲۸
امید به آینده	۲/۶۴۷۱	۱/۶۵۲۶۹	۱	۴/۲۸۵۰۸	۴/۶۶۸۳۶
دینداری	۳/۳۰۹۸۴	۳/۵۱۱۷۵	۲/۱۶۵۲۹۱	۱	۳/۳۲۵۲۹۱
سطح تحصیلات	۳/۱۸۷۹۴	۳/۷۸۶۲۴	۱/۸۲۴۷۶۲	۳/۰۵۰۱۶	۱

سپس با استفاده از جدول نمرات خام وزن هرکدام از معیارهای پنج‌گانه مؤثر بر نشاط اجتماعی معلمان را به نمره نرمال شده تبدیل شد. تجزیه و تحلیل این جدول نشان می‌دهد که در بین ابعاد نشاط اجتماعی، امید به آینده اولویت نخست را به خود اختصاص داده است. به عبارت دیگر بیشترین عامل مؤثر بر نشاط اجتماعی معلمان ابتدایی، بعد امید به آینده است. دینداری، پایگاه اقتصادی- اجتماعی، سطح تحصیلات و پذیرش اجتماعی به ترتیب در مراتب بعدی قرار گرفتند. همچنین از آنجایی که نرخ سازگاری (۰/۰۹۱) کمتر از ۱/۰ به دست آمده است، وزن‌های تخصیص یافته قابل قبول بوده‌اند و نیازی به رفع ناسازگاری نمی‌باشد.

جدول ۴. محاسبه نمره نرمال شده معیارهای پنج‌گانه نشاط اجتماعی معلمان ابتدایی

میانگین هنجاری	سطح تخصیلات	دینداری	امید به آینده	پذیرش اجتماعی	پایگاه اقتصادی- اجتماعی	NDM
۰/۱۷۹۱۶۶	۰/۲۱۹۵۷	۰/۲۰۷۲۸	۰/۲۴۵۴۹۵۳	۰/۲۲۱۸۴	۰/۰۷۶۲۸	پایگاه اقتصادی- اجتماعی
۰/۱۴۱۳	۰/۱۸۰۸۵۳	۰/۲۰۲۳۳	۰/۰۸۰۴۱۹۱	۰/۰۷۸۲	۰/۲۴۴۷۷	پذیرش اجتماعی
۰/۱۸۰۸۵	۰/۳۱۱۲۲۴	۰/۳۰۳۵۲	۰/۰۸۰۴۱۹۱	۰/۱۲۹۲۴	۰/۱۹۷۰۶	امید به آینده
۰/۱۷۹۲۲۴۴	۰/۲۲۱۶۸۶	۰/۰۷۰۸۳	۰/۱۷۴۱۳۰۸	۰/۲۷۴۶۲	۰/۲۴۶۴	دینداری
۰/۱۷۱۵۳۷	۰/۰۶۶۶۶۷	۰/۲۱۶۰۵	۰/۱۶۶۷۴۵۸	۰/۲۶۹۰۹	۰/۲۳۷۳۲	سطح تحصیلات
		۰/۰۹۱				نرخ سازگاری

مقایسه گزینه‌های جنسیت (زن و مرد)

در ادامه هر کدام از معیارهای نشاط اجتماعی معلمان مقطع ابتدایی را با توجه به دوگزینه مرد و زن (جنسیت) مقایسه زوجی کرده‌ایم. سپس هر کدام از معیارها را در گزینه‌ها نرمال کرده و میانگین هندسی محاسبه شد. جدول شماره ۶ نشان می‌دهد که زن‌ها ۴۴ درصد معیار پایگاه اقتصادی- اجتماعی و مردها ۳۸ درصد آن را بر نشاط اجتماعی خود مؤثر می‌دانند. از آنجایی که نرخ سازگاری (۰/۰۹۳) کمتر از ۰/۱ به دست آمده است، وزن‌های تخصیص یافته قابل قبول بوده و نیازی به رفع ناسازگاری نمی‌باشد.

جدول ۵. محاسبه نمرات خام و نرمال شده معیار پایگاه اقتصادی- اجتماعی بر اساس جنسیت

میانگین هندسی	زن	مرد	NDM	زن	مرد	پایگاه اقتصادی- اجتماعی
۰/۳۸۰۶۸	۰/۷۶۵۶۲	۰/۱۸۹۲۳	مرد	۳/۲۶۶۵	۱	مرد
۰/۴۳۵۹۱	۰/۲۳۴۳۸	۰/۸۱۰۷۲	زن	۱	۴/۲۸۳۲	زن
	۰/۰۹۳		نرخ سازگاری			

جدول ۷ نشان می‌دهد که زنان و مردان تقریباً به نسبتی برابر، پذیرش اجتماعی را بر نشاط اجتماعی خود مؤثر می‌دانند. به این صورت که زنان، ۴۵ درصد و مردان ۴۳ درصد پذیرش اجتماعی را بر نشاط اجتماعی خود مؤثر دانستند. از آنجایی که نرخ سازگاری (۰/۰۹۸) کمتر از ۰/۱ به دست آمده است، وزن‌های تخصیص یافته قابل قبول بوده‌اند و نیازی به رفع ناسازگاری نمی‌باشد.

جدول ۶. محاسبه نمرات خام و نرمال شده معیار پذیرش اجتماعی بر اساس جنسیت

میانگین هندسی	زن	مرد	پذیرش اجتماعی	زن	مرد	پذیرش اجتماعی
۰/۴۲۵۴۸	۰/۷۲۶۳۵	۰/۲۴۹۲۳	مرد	۲/۶۵۴۳	۱	مرد
۰/۴۵۳۲۶	۰/۲۷۳۶۵	۰/۷۵۰۷۷	زن	۱	۳/۰۱۲۳	زن
	۰/۰۹۸		نرخ سازگاری			

با توجه به جدول شماره ۸، مردان ۴۵ درصد و زنان ۴۲ درصد بعد امید به آینده را بر نشاط اجتماعی خود مؤثر می‌دانند. از آنجایی که نرخ سازگاری (۰/۰۹۳) کمتر

از ۰/۱ به دست آمده است، وزن‌های تخصیص یافته قابل قبول‌اند و نیازی به رفع ناسازگاری نداریم.

جدول ۷. محاسبه نمرات خام و نرمال شده معیار امید به آینده براساس جنسیت

میانگین هندسی	زن	مرد	امید به آینده	زن	مرد	امید به آینده
۰/۴۵۳۳	۰/۷۵۵۲۲	۰/۲۷۲۰۹	مرد	۳/۰۸۵۳	۱	مرد
۰/۴۲۲۱۱	۰/۲۴۴۷۸	۰/۷۲۷۹۱	زن	۱	۲/۶۷۵۳	زن
	۰/۰۹۳	نرخ سازگاری				

تجزیه و تحلیل جدول شماره ۹، نشان می‌دهد که زنان و مردان به طور برابر، بعد دینداری را بر نشاط اجتماعی خود مؤثر می‌دانند. مردان و زنان به ترتیب، ۴۱ و ۴۰ درصد بعد دینداری را بر نشاط اجتماعی خود مؤثر می‌دانند. از آنجایی که نرخ سازگاری (۰/۰۹۴) کمتر از ۰/۱ به دست آمده است، وزن‌های تخصیص یافته قابل قبول‌اند و نیازی به رفع ناسازگاری نداریم.

جدول ۸. محاسبه نمرات خام و نرمال شده معیار دینداری براساس جنسیت

میانگین هندسی	زن	مرد	دینداری	زن	مرد	دینداری
۰/۴۰۵۱۷	۰/۸۰۰۴۹	۰/۲۰۵۰۷	مرد	۴/۰۱۲۳۲	۱	مرد
۰/۳۹۸۲۴	۰/۱۹۹۵۱	۰/۷۹۴۹۳	زن	۱	۳/۸۷۶۳	زن
	۰/۰۹۴	نرخ سازگاری				

جدول شماره ۱۰، نشان می‌دهد که مردان بیش از زنان سطح تحصیلات را بر نشاط اجتماعی خود مؤثر می‌دانند، به این صورت که مردان ۴۶ درصد و زنان ۴۱ درصد سطح تحصیلات را بر نشاط اجتماعی خود مؤثر می‌دانند. باتوجه به نرخ سازگاری (۰/۰۹۴) کمتر از ۰/۱، وزن‌های تخصیص یافته، قابل قبول بوده و نیازی به رفع ناسازگاری نیست.

جدول ۹. محاسبه نمرات خام و نرمال شده معیار سطح تحصیلات براساس جنسیت

سطح تحصیلات	مرد	زن	سطح تحصیلات	مرد	زن	میانگین هندسی
مرد	۱	۳/۳۲۱۴	مرد	۰/۲۸۰۶۵	۰/۷۶۸۵۹	۰/۴۶۴۴۴
زن	۲/۵۶۳۲	۱	زن	۰/۷۱۹۳۵	۰/۲۳۱۴۱	۰/۴۰۸
			نرخ سازگاری	۰/۰۹۴		

در مرحله نهایی با دستور SUMPRODUCT مجموع نمرات نرمال شده گزینه‌ها در مجموع نمرات نرمال شده معیارها، ضرب و حاصل آن به عنوان نمره نهایی ماتریس تصمیم محاسبه گردید. جدول شماره ۱۱ نشان می‌دهد که در کل سهم معلمان زنان و مرد در نشاط اجتماعی به ترتیب ۰/۴۸ و ۰/۵۲ درصد است. از آنجایی که نرخ سازگاری (۰/۰۹۱) کمتر از ۰/۱ به دست آمده است، وزن‌های تخصیص یافته قابل قبول بوده و نیازی به رفع ناسازگاری نمی‌باشد.

جدول ۱۰. محاسبه نمرات نرمال شده معیارها براساس جنسیت

نمره نهایی	سطح تحصیلات	دینداری	امید به آینده	پذیرش اجتماعی	پایگاه اقتصادی-اجتماعی	NDM
۰/۵۲	۰/۴۶۴۴۴	۰/۴۰۵۱۷	۰/۴۵۳۳	۰/۴۲۵۴۸	۰/۳۸۰۶۸	زن و مرد
۰/۴۸	۰/۴۰۸	۰/۳۹۸۲۴	۰/۴۲۲۱۱	۰/۴۵۳۲۶	۰/۴۳۵۹۱	زن و زن
	۰/۱۷۱۵۳۷	۰/۱۷۹۲۴۲	۰/۱۸۰۸۵۱	۰/۱۴۱۳	۰/۱۷۹۱۴۷	وزن معیارها
			۰/۰۹۱			نرخ سازگاری

بحث و نتیجه‌گیری

با توجه به مباحث نظری و پیشینه تحقیقات بررسی شده، نشاط اجتماعی در هر سازمان و نهادی مسئله مهمی تلقی می‌شود. نقش معلمان و رسالت خطیر آنان در توسعه انسانی مهم و داشتن معلمان با نشاط یکی از اهداف مهم سیاست‌گذاران اجتماعی و کارگزاران نظام آموزشی است. پژوهش حاضر به سیاست‌پژوهی نشاط اجتماعی معلمان مقطع ابتدایی براساس رتبه‌بندی عوامل مؤثر بر نشاط اجتماعی است با روش (AHP) پرداخته است. نتایج رتبه‌بندی نشان می‌دهد که امید به آینده مهم‌ترین عامل تأثیرگذار بر نشاط اجتماعی معلمان مقطع ابتدایی به شمار می‌رود. نتایج پژوهش همسو با نتایج

پژوهش پناهی و دهقانی (۲۰۱۱)، احمدی (۲۰۱۳)، خادمیان و فرجی (۱۳۹۲) است. معلمان وقتی به ارزیابی وضعیت موجود خود در اجتماع می‌پردازند و انتظار دستیابی به اهداف مورد نظر خود را در آینده دارند، انگیزه و میل چندانی برای تلاش و ارتقای طبقه شغلی و اجتماعی خود در آینده ندارند و امید به آینده کمتری دارند. آن‌ها نتیجه ۳۰ سال کار در آموزش و پرورش را رسیدن به حداقل‌های زندگی می‌دانند که بیشتر کارکنان دیگر وضعیت بهتری در شاخص‌های رفاهی و مادی مورد نظر دارند و به معلمان بازنشسته‌ای که اکنون برای تأمین معیشت خود به شغل‌های کاذب روی آورده‌اند؛ اشاره می‌کنند. مشاهدات و مصاحبه‌ها و توجه به حرف‌ها، رفتارها و افکار معلمان نشان می‌دهد که آنها بر اساس وجدان، نگرش شخصی خود، ارزش‌های موجود در نظام آموزش و پرورش و جامعه را معنا و بازتعریف می‌کنند. آن‌ها وقتی وضعیت موجود خود را با کارمندان سایر نهادها، همسالان و دوستان دیرینه خود مقایسه می‌کنند و می‌سنجند، احساس منفی و احساس محرومیت در آنان به وجود می‌آورد. در بعضی مواقع احساس می‌کنند که از زندگی عقب افتاده‌اند و کاش شغل دیگری را انتخاب می‌کردند؛ بنابراین آنها در میان انبوهی از این ارزش‌ها و اهداف دست به انتخاب می‌زنند و در هاله‌ای از قضاوت‌های ارزشی ناشی از دیگران، سایر نهادها و جامعه قرار دارند که نگاه آنها نسبت به این معلمان ارزش‌ها و باورها را به طور موقت دستخوش تغییر و دگرگونی قرار می‌دهد. نتیجه برهم کنش این عوامل چیزی جز کاهش امید به آینده در بین معلمان نخواهد بود. در رتبه‌بندی عوامل مؤثر بر نشاط اجتماعی معلمان، پایگاه اقتصادی - اجتماعی و دینداری به نسبتی تقریباً برابر دومین عامل مؤثر بر نشاط اجتماعی معلمان شناخته شد. نتایج پژوهش همسو با پژوهش مایرز (۲۰۰۲)، اسنوپ (۲۰۰۸)، سمیعی اصفهانی و همکاران (۱۳۹۷) است. پایگاه اقتصادی - اجتماعی به عنوان یکی از منابع تأمین امنیت فکری موجب حضور و مشارکت بیشتر معلمان در عرصه اجتماع می‌شود و از طریق تقویت سرمایه اجتماعی موجب افزایش نشاط اجتماعی معلمان می‌شود. نتیجه این بعد پژوهشی با نتایج پژوهش هزارجریبی و آستین افشین (۲۰۰۹)، آگان و همکاران (۲۰۱۶) همسو است. می‌توان گفت پایگاه اقتصادی - اجتماعی معلمان منشأ بروز احساس سلامت، رفاه مادی، رضایت شغلی و در مجموع احساس بهبودی، آسایش و شادمانی است. ارتقای پایگاه اقتصادی - اجتماعی معلمان نیز می‌تواند در عدالت اجتماعی و کاهش احساس تبعیض نسبت به سایر نهادها و سازمان‌ها مؤثر باشد و فرصت آزادی و اختیار بیشتری برای آنان فراهم سازد؛ همچنین پایگاه اقتصادی - اجتماعی پایین معلمان سبب شده که در خانواده و جامعه احساس خودکم‌بینی و حقارت کنند و

دغدغه بیشتری برای تأمین معیشت زندگی داشته باشند و این موجب روی آوردن به سمت شغل‌های کاذب که در تضاد به شان و منزلت حرفه معلمی است نیز می‌شود؛ و همین کاهش پایگاه اقتصادی - اجتماعی معلمان مرد موجب شده که نتوانند جایگاه مناسبی در خانواده و اجتماع داشته باشند و مقایسه پایگاه اجتماعی خود با مشاغل دیگر باعث ایجاد احساس محرومیت شدید معلمان نسبت به دیگر مشاغل شده است. محرومیت نسبی و این نو ناهمگونی منزلتی (تفاوت بین منزلتی که خود انتظار آن را دارد و آنچه دیگران برای آنها قائل هستند) باعث شده که این سنخ از معلمان یا دچار اختلالات روحی - روانی شده یا گرفتار آسیب‌های اجتماعی مانند اعتیاد و طلاق شوند و این امر موجب کاهش شادی معلمان می‌شود. دینداری در این پژوهش خصوصاً برای مردان اهمیت ویژه‌ای در نشاط اجتماعی معلمان دارد. نتایج این پژوهش با نتایج پژوهش‌های اسنوپ (۲۰۰۸)، آرگایل (۲۰۰۲) و کوینگ و همکاران، (۲۰۱۲) همسو است. در واقع اولویت مؤلفه دینداری از دو بعد فردی و اجتماعی قابل تبیین است. دینداری در بعد فردی از طریق امیدآفرینی و ایمان و آرامش روانی؛ فرد را از بیگانگی، آنومی و احساس سردرگمی نجات داده و به ایجاد نشاط ذهنی معلمان کمک می‌کند و در بعد اجتماعی خصوصاً مناسک جمعی مذهبی به واسطه ایجاد شبکه‌های اجتماعی غیررسمی و فرصتی برای فراغت جمعی و تقویت همبستگی اجتماعی در ایجاد نشاط اجتماعی معلمان مؤثر است. سطح تحصیلات در مجموع به عنوان سومین متغیر تأثیرگذار بر نشاط اجتماعی معلمان شناخته شد. این متغیر ناهمسو با نتایج پژوهش هزار جریبی و آستین افشین (۲۰۰۹) است. بررسی اسناد فرادستی، بخشنامه‌ها و پژوهش‌های موجود در نظام آموزش و پرورش ایران نشان می‌دهد که در رتبه‌بندی معلمان طی سال‌های اخیر، سطح تحصیلات معلمان در نظام رتبه‌بندی شغلی آنان کمتر مورد توجه قرار گرفته است و تفاوت فاحش شغلی بیان معلمانی که سطح تحصیلات تکمیلی دارند با معلمانی که سطح تحصیلات مبتدی دارند، وجود ندارد و حتی در طی سال‌های اخیر با وجود بخشنامه‌های وزارتی مانع ادامه تحصیل معلمان خصوصاً در مقاطع ابتدایی می‌شوند. علاوه بر این تمام وقت بودن کار معلمان ابتدایی در طول هفته سبب شده که از ورود به دانشگاه‌های دولتی محروم شوند و به دانشگاه‌های آزاد و غیر دولتی راه پیدا کنند که هزینه‌های مالی برای آنها خواهد داشت و این معلمان معتقدند که ادامه تحصیل نه تنها در میزان افزایش حقوق تأثیر چندانی ندارد، بلکه سبب افزایش سطح انتظارات و توقعات از نظام آموزشی خواهد شد که نتیجه آن کاهش نشاط آنها خواهد بود. آخرین عامل مؤثر بر نشاط اجتماعی معلمان مقطع ابتدایی پذیرش اجتماعی است. به نظر می‌رسد پذیرش

اجتماعی نتیجه و معلول علل فوق است. در واقع معتقدیم که اگر امید به آینده و پایگاه اقتصادی - اجتماعی و سایر عوامل مؤثر بر نشاط اجتماعی معلمان تقویت شود، پذیرش اجتماعی خود به خود برای معلمان در جامعه محقق خواهد شد. در این صورت پذیرش اجتماعی سبب افزایش خودکارآمدی، عزت نفس، احساس هویت جمعی و همبستگی اجتماعی (حوزه اجتماع) معلمان خواهد شد و از این طرق بر میزان رضایتمندی و نشاط اجتماعی آن‌ها مؤثر است. همچنین نتایج مقایسه زوجی معیارهای نشاط اجتماعی معلمان مقطع ابتدایی بر اساس جنسیت نشان می‌دهد که زنان پایگاه اقتصادی - اجتماعی و پذیرش اجتماعی را بیش از مردان و مردان امید به آینده، سطح تحصیلات و دینداری را بیش از زنان بر نشاط اجتماعی خود مؤثر می‌دانند. می‌توان گفت زنان بیشتر به دنبال اولویت‌ها و ارزش‌های اجتماعی هستند تا اولویت‌های فردی؛ به این معنا که هنوز زنان در جامعه ما از حداقل‌های حقوق اجتماعی بهره‌مند نشده و برای آنها پذیرش اجتماعی از اهمیت و اولویت بیشتری برخوردار است. در حالیکه مردان با توجه به پیشینه و خاستگاه اجتماعی خود مسئله پذیرش اجتماعی را پشت سر نهاده و به دنبال موفقیت‌های فردی هستند. به عنوان مثال حضور و مشارکت معلمان زن در فعالیت‌های اجتماعی داوطلبانه در مدارس به مراتب بیشتر از مردان مشاهده می‌شود. در تبیین اهمیت امید به آینده به عنوان یکی از اولویت‌های مهم مردان می‌توان به بار مسئولیت مستقیم مردان در قبال خانواده اشاره کرد که در آن مردان مجبورند در هر شرایطی نیازهای خانواده را تأمین کنند و زنان در این مورد نقش ثانویه‌تری برعهده دارند. امید به آینده را می‌توان به عنوان یک متغیر میانجی معنادار در ارتباط با سرزندگی و شادی در نظر گرفت و بعد ذهنی شادی با امید به آینده رابطه مستقیم دارد (Mine Myan & Orkide, 2022). همچنین در توضیح چرایی مهم بودن و اولویت سطح تحصیلات برای معلمان مرد می‌توان به نقش سطح تحصیلات در دسترسی به منابع قدرت، ثروت و منزلت اشاره کرد. در واقع سطح تحصیلات به تقویت سرمایه فرهنگی نهادینه‌شده و تجسم‌یافته معلمان کمک می‌کند (عشایری و همکاران، ۱۴۰۲)؛ لذا معلمانی که احساس منزلت فرهنگی و پایگاه فرهنگی - اجتماعی بیشتری دارند به تبع نشاط بیشتری را تجربه خواهند کرد.

پیشنهادها و راهکارها

- زمینه‌سازی برای توسعه فعالیت‌های اجتماع‌محور، مدنی و داوطلبانه برای زنان معلم که در آن بتوانند اولویت‌هایی مانند پذیرش اجتماعی را در این زمینه محقق

- ساخته و به نوعی از رضایت نسبی زندگی دست یابند.
- برای تقویت پایگاه اقتصادی- اجتماعی معلمان باید هم جایگاه و منزلت اجتماعی - اقتصادی معلمان بالا رود و هم دستمزد و مزایای معلمان به اندازه سایر مشاغل برای پاسخگویی به نیازهایش کافی باشد؛ همچنین منزلت اجتماعی معلمان را باید از طریق راهکاری مختلف در سطح اجتماع ارتقاء داد.
- باتوجه به اینکه معلمان مرد تحصیلات را در بعد ابزاری آن وسیله‌ای جهت کسب جایگاه مادی آن در نظر دارند؛ پیشنهاد می‌شود که در رتبه‌بندی معلمان و در بحث دستمزد و پاداش اهمیت بیشتری به اعمال مدرک تحصیلی معلمان، صلاحیت‌های تخصصی و علمی آنها داده شود.
- طبق نتایج این پژوهش برگزاری مناسک مذهبی دینی در ایجاد روحیه شادی و نشاط معلمان مؤثر است. لذا پیشنهاد می‌گردد که این مراسم مذهبی به صورت داوطلبانه و از طریق نهادهای مدنی به صورت خودجوش برگزار شود. این امر می‌توان طیف وسیعی تری از معلمان را جذب نموده و کارکرد اجتماعی و فراغتی این نوع مناسک مذهبی می‌تواند از طریق ایجاد همبستگی اجتماعی به نشاط اجتماعی معلمان کمک کند.
- تشکیل بانک داده‌های نشاط و شادزیستی معلمان، شاخص‌سازی و طراحی مقیاس‌های بومی نشاط اجتماعی معلمان.

منابع و مأخذ

- ارجمندسیاه‌پوش، اسحاق، رضایپور، داریوش و حسن‌پور، خدیجه افرینه (۱۳۹۷). بررسی میزان نشاط اجتماعی نوجوانان تحت پوشش کمیته امداد خمینی شهرستان پلدختر و عوامل اجتماعی مؤثر بر آن، فصلنامه توسعه اجتماعی (توسعه انسانی سابق)، ۱۳ (۲)، ۱۴۷-۱۶۲. <https://doi.org/10.22055/qjdsd.2019.14192>.
- اینکلهارت، رونالدو کریستین، ولزل (۱۳۸۹). *نوسازی، تغییر فرهنگی و دموکراسی*، ترجمه یعقوب احمدی، تهران: کویر.
- بارخدا، سیدجمال (۱۳۹۵). بررسی تحلیلی نشاط و شادکامی و عوامل مؤثر بر آن و میزان تأثیر مهم‌ترین عوامل در بین معلمان مدارس، فصلنامه پژوهش‌های جدید در مدیریت و حسابداری، ۴ (۲)، ۴۱-۵۵.
- بختیار نصرآبادی، حسنعلی و اعظم پهلوان، صادق (۱۳۹۱). تأثیر سطح تحصیلات آموزش برنامه شادی فوردایس بر افزایش نشاط، مطالعات روانشناسی تربیتی، ۹ (۱۵)، ۲۱-۴۰.
- چلبی، مسعود و موسوی، سیدمحسن (۱۳۸۷). بررسی جامعه‌شناختی عوامل مؤثر بر شادمانی در سطوح خرد و کلان، مجله انجمن جامعه‌شناسی ایران، ۲ (۹): ۳۴-۵۷.
- حسینی‌زاده، سیدسعید (۱۴۰۰). وضعیت نشاط اجتماعی در ایران، تهران: پژوهشگاه فرهنگ هنر و ارتباطات مرکز رصد فرهنگی کشور.

- حیدری ساریان، وکیل و یاری حصار، ارسطو (۱۳۹۶). عوامل مؤثر در بهبود نشاط اجتماعی از دیدگاه روستاییان، مطالعه موردی: شهرستان اردبیل، فصلنامه برنامه ریزی منطقه‌ای، ۷(۲۵)، ۴۱-۵۴.
- خورسندی، مرتضی، علی بابایی، نسترن (۱۳۹۵). بیکاری بدتر است یا تورم، مقایسه اثر بیکاری و تورم بر شادی، فصلنامه پژوهشنامه اقتصادی، ۱۶(۶۳)، ۱-۲۴.
- خورشیدی، رضا (۱۳۹۳). درآمدی بر راههای ارتقاء نشاط اجتماعی، مجله رشد آموزش علوم اجتماعی، ۱۶(۳): ۲۱-۴۰. دواس، دی. ای (۱۳۹۳). پیمایش در تحقیقات اجتماعی، ترجمه هوشنگ ناییب، تهران: نشر نی.
- رضادوست، کریم، فاضلی، عبدالله و مقتدایی، فاطمه (۱۳۹۳). بررسی عوامل اجتماعی مؤثر بر میزان نشاط در استان خوزستان، فصلنامه توسعه اجتماعی (توسعه انسانی سابق)، ۸(۴)، ۲۶-۴۹.
- ساعتی، توماس. آل (۱۳۹۷). نظریه و کاربردهای فرآیند تحلیل شبکه‌ای، ترجمه مجید عزیزی، امید حسین‌زاده و مرضیه حجازیان، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- سجادیان، ناهید، نعمتی، مرتضی و دامن باغ، صفیه (۱۳۹۹). شناسایی و اولویت‌بندی عوامل مؤثر بر نشاط اجتماعی در اهواز، پژوهش‌های راهبردی مسائل اجتماعی ایران، ۱(۹)، ۷۹-۱۱۲.
<https://doi.org/10.22108/srsp.2020.119936.1464>
- سراج‌زاده، سیدحسین (۱۳۸۴). چالش‌های دین و مدرنیته، مباحثی جامعه شناختی در دینداری و سکولار شدن، تهران: انتشارات طرح نو.
- سمیعی اصفهانی، علیرضا، پوردانش، سامر و دانش، حسین (۱۳۹۷). عوامل اجتماعی مؤثر بر نشاط اجتماعی معلمان (مطالعه موردی)، جامعه‌شناسی آموزش و پرورش، ۱۱(۶)، ۱۸۶-۲۰۰.
- شریف‌زاده، حکیمه السادات، میرمحمدتبار، سیداحمد و عدلی‌پور، صفر (۱۳۹۶). بررسی عوامل مؤثر بر نشاط اجتماعی در ایران، نشریه راهبرد فرهنگ، ۱۷(۱۰)، ۱۵۹-۱۸۰.
- شهیدی، شهریار (۱۳۸۸). روانشناسی شادی: آشنایی با آخرین نظریه‌ها و پژوهش‌های علمی، تهران: نشر قطره.
- عارف، ابریشم، ساروخانی، باقر و کاشانی، مجید (۱۴۰۱). تأثیر اعتماد اجتماعی خانواده بر نشاط اجتماعی معلمان متأهل دبیرستان‌های شهر تهران در سال ۱۳۹۸، فصلنامه مطالعات فرهنگی و ارتباطات، ۱۸(۲)، ۱۱۳-۱۳۷.
<https://doi.org/10.22034/jcsc.2022.524213.2337>
- عشایری، طاهما و جهان‌پرور، طاهره (۱۴۰۱). عوامل مؤثر بر نشاط اجتماعی: فراتحلیل پژوهش‌ها، راهبرد اجتماعی فرهنگی، ۱۲(۱)، ۳۱-۶۶.
<https://doi.org/10.22034/scs.2022.155479>
- عنبری، موسی و شادمانه، ستایش (۱۳۹۲). الگوی مؤثر شادزیستی مردم در ایران، مجله انسان‌شناسی، ۱۱(۱۸)، ۱۰۱-۱۲۹.
- غلام‌زاده بهبهانی، شیرین (۱۳۸۵). دینداری موازی: مطالعه دلیل جامعه‌شناسانه پیدایش آن، پایان‌نامه کارشناسی ارشد جامعه‌شناسی دانشگاه الزهراء.
- فرجی، طوبی و خادمیان، طلیعه (۱۳۹۲). بررسی نقش رضایت از زندگی بر میزان نشاط اجتماعی، فصلنامه مطالعات جامعه‌شناختی جوانان، ۱۰(۴)، ۸۷-۱۰۲.
- گار، تدرابرت (۱۹۷۰). چرا انسان‌ها شورش می‌کنند؟ ترجمه علی مرشدی‌زاده، تهران: نشر پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- گیدنز، آنتونی (۱۳۸۰). پیامدهای مدرنیته، ترجمه محسن ثلاثی، نشر مرکز.

- گیدنز، آنتونی (۱۳۸۷). تجدد و تشخیص، جامعه و هویت شخصی در دوران معاصر، ترجمه ناصر موفقیان، نشر نی.
- موسوی، سیدمحسن (۱۳۹۶). تلخیص کتاب پژوهش و سیاستگذاری آن ماژرزاک، ترجمه هوشنگ نایی.
- هزار جریبی، جعفر و آستین فشان، پروانه (۱۳۸۸). بررسی عوامل مؤثر بر نشاط اجتماعی (با تاکید بر استان تهران)، مجله جامعه‌شناسی کاربردی، ۳۳(۱)، ۱۱۹-۱۳۶.
- هزار جریبی، جعفر و صفری شالی، رضا (۱۳۸۹). بررسی مفهوم شادکامی و عوامل مؤثر بر آن (مطالعه موردی در استان مرکزی)، فصلنامه برنامه‌ریزی رفاه و توسعه اجتماعی، ۳(۲)، ۳۱-۷۲.
- یسپا (۱۳۹۹). گزارش نظرسنجی دیدگاه مردم در خصوص کرونا (مطالعه کشوری) موج سوم، تهران: دفتر طرح‌های ملی پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات.

Anbari, Musa. (2012). Study of the fields and strategies to promote social vitality in Iran , Secretariat of the Supreme Council of the Cultural Revolution. (In Persian)

Agan, Y., Sevinc, E., & Orhan, M. (2016). Impact of Main Macroeconomic Indicators on Happiness. *European Journal of Economic and Political Studies*, 2(2), 13-21.

Ahmadi, H. (2013). sociological study of social happiness and the relevant factors under study among the Piranshahr youth Master thesis in sociology, Islamic Azad University of Tabriz. (In Persian)

Alavi, S. (2009). Studying the relationship between feeling of happiness and the behavior of university students in Kerman, *Islamic Education*, 9(4), 95-132. (in persian)

Argyle, M., & Lu, L. (1990). The happiness of extraverts, personality and Individual Difference. to evaluative threat. *Journal of Personality and Social Psychology*, 11 (56), 257-226.

Arslan, Y. (2018). Ogretmenlerin farkliliklerinin yönetimi yaklaşımlarına ilişkin algileri orgutsel mutluluk algileri arasındaki ilişki (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Koc.

Ayyıldız, S., Kahveci, G. (2022). İikogretim okulu öğretmenlerinin algilerinin gore orgutsel dislanma ile orgutsel.

Basu, R., & Thomas, M.D. (2019). what Makes College Students Happy? A Day Reconstruction Study. In: *Perspectives on Happiness*, 3(2), 29-40.
doi/10.1163/9789004395794_006

Borgonovi, F. (2008). Doing Well by Doing Good: The Relationship between Formal Volunteering and Self-Reported Health and Happiness. *Social Science and Medicine*, (66), 2321-2334.

Carr, A. (2004). Positive Psychology, Hove and New York: BrunnerRoutledge, China. *Social Science & Medicine*, (64), 35-49.

Chang, W.C. (2009). Social capital and subjective happiness in Taiwan. *International Journal of Social Economics*, 36(8):91-179.

DOI: 10.1108/03068290910967118

Davis, James A. (1984). New Money, and Old Man/Lady and 'Two's Company': Subjective Welfafre in the Norc General Social Surveys, 1972-1982. *Social Indi*

- cators Research*,(15), 319-350.
- De Vaus, D. A. (2012). Surveys in social research (H. Nayebi, Trans). Tehran: Nashreney Easterlin Richard A. Is reported happiness five years ago comparable to present happiness? A cautionary note. *Journal of Happiness Studies*,(3),98-193.
- Direkvand, A., Delpisheh, A. (2014). Effect of infertility on the quality of life, a cross- sectional study. *J Clin Diagn Res*,8(10), 13-15
- Elmi, M. (2014). Analyzing the explaining factors of social happiness among Islamic Azad University students in Tabriz: Due to sense of distributive justice, social relative deprivation and Social alienation . 1973 to 2004.” *Social Psychology Quarterly* ,71(2),257-280. (In Persian)
- Fromm, E. (1981). *Healthy community*, Translation: Akbar. Tabrizi, Behjat Press.
- Ghodsipour, H. (2016). *Analytical Hierarchy Process (AHP)*. Tehran: Amirkabir University of Technology. (In Persian)
- Hezarjaribi, J., & Safari Shali, R. (2010). Exploring the concept of social happiness and its effective factors (a case study in Markazi Province), *Planning, Welfare and Social Development Journal*, 3(2), 31-72. (In Persian)
- Hezarjaribi, J. (2011). Evaluation of social justice and its influencing factors (case study of Tehran), *Applied Sociology*, 23(3), 41- 62. (In Persian)
- Hoom, A. (2008). *A Short Introduction To Subjective Well-being: Its Measurment, Correlates And Policy Uses*, University of Rome ‘Tor Vergata’. OECD Pub.
- Kaspersen, L. (2000). Anthony Giddens, an introduction in a social theorist, Blackwell publishers Lyubomirsky S, Sheldon K, Schkade D. Pursuing happiness: The architecture of sustainable change. *Rev General Psych*. 2005,9(2), 31-111.
- Majchrzak, A. (2014). Methods for policy research: Taking socially responsible action. published by sage
- Mine Myan, Y., & Orkide, B. (2022). Hope as a Mediator of the Link between Subjective Vitality and Subjective Happiness in University Students in Turkey. *The Journal Of psychology*,12(9), 241-255. <https://doi.org/10.1080/00223980.2022.2028712>
- Myers, D. (2002). Happy & Healthy. [http:// abclocal. G. com/68- wls/ news/0128902- hs- happy healthy. Html](http://abclocal.G.com/68-wls/news/0128902-hs-happy-healthy.Html). mutluluk arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Euroasia Journal of Social Sciences & Humanities*, 9(29), 15-31.
- Nanthamongkolchai S, Tuntichaivanit C, Munsawaengsub C, Charupoonphol P. Factors influencing life happiness among elderly female in Rayong Province, Thailand. *J Med Assoc Thai*. 2009;92(7), 8-12. [PubMed]
- Oishi, SH.&Koo, M. (2008). Culture, Interpersonal, and Happiness in Social Interactions, *Pers Soc PsycholBull*. 34(3), 307-320.
- Panahi, M. & Dehghani, H. (2012). Studying the factors affecting on the students’ happiness with an emphasis on Period -Cohort Analysis. *American Sociological*

- Review 72, 204-226. (In Persian)
- Peterson, C. (2000). The Future of optimism, *American psychologist*, 55(1):44-55.
- Pressman, S. & Cohen, S. (2005). Does positive affect influence health? *Psychol Bull.*; 131(6), 925-971.
- Rasouli, Moslem, (2017). Study of the level of social vitality (happiness) among the citizens of Javanrood and the factors affecting it , Master Thesis, Payame Noor University, Central Tehran. (In Persian)
- Saaty, T. L. (2008). Decision making with the analytic hierarchy process. *Int. J. Services Sciences*, (1), 83-98.
- Schnittker, J. (2008). Diagnosing Our National Disease: Trends in Income and Happiness, social participation, *Journal of Iran Sociology*, the 23rd year, 23(3), 1-18.
- Seligman, E. & Danner, M. (2002). Very Happy People”. *Psychological Science* (13), 4-81.
- Sharma, A. & Malhotra, D. (2010). Social-Psychological Correlates of Happiness in Adolescents: *European Journal of Social Sciences*, 12(4), 651-662.
- Snoep, L. (2008). Religious and happiness in three nation: a research note’, *J Happiness stud*, (9), 207-211.
- Stephoe A, Wardle J, Marmot M. Positive affect and health-related neuroendocrine, cardiovascular, and inflammatory processes. *Proc Natl Acad Sci U S A*. 2005;102(18):6508-12. [PMC free article] [PubMed]
- Stevenson, Betsey and Justin Wolfers. 2008. “Happiness Inequality in the United States. *Journal of Legal Studies* ,(37), 533-579.
- Tanner-Smith, E, Finch, A.J. Hennessy; E. A. & Moberg, D. P. (2019). Effects of recovery high school attendance on students mental health symptoms”. *International Journal of Mental Health and Addiction*, 17(2), 181-190.
<https://doi.org/10.1007%2Fs11469-017-9863-7>
- Tov, William, Diener, Ed. (2009). The well-being of Nations: Linking Together Trust , Cooperation and Democracy. *Social Indicators Research Series* ,(37), 155-173. http://dx.doi.org/10.1007/978-90-481-2350-6_7.
- UNESCO, (2021). Happy Schools guide and toolkit: a resource for happiness, learners’ well-being and social and emotional learning. Bangkok :UNESCO Office Bangkok .<https://healtheducationresources.unesco.org>
- Veenhoven, R. (1993). *Data book of happiness*, New York: Reidel publishing company.
- Yang, Yang. (2008). Social Inequalities in Happiness in the United States, 1972 to 2004: An Age-period – Cohort Analysis, *American Sociological Review*, 73(2), 204-226. <https://doi.org/10.1177/000312240807300202>.
- Zingerle, A. (2000). Simmel on happiness, *journal of happiness studies*, 1(4), 465-477.

Identifying the effective factors in the development of health tourism in Mazandaran province using McKuda software

Rahim Yaghoubzadeh, PhD student of University of Tehran (Responsible Author)

Mohammad Mireei, Associate Professor-university of Tehran

Abstract

Health tourism as one of the types of tourism has attracted the attention of many countries especially in recent years. There are many places in Mazandaran province where tourists go to relax and treat skin disorders. Mazandaran benefits from the attractions of all three types of health tourism, i.e., treatment, wellness and medical. There are effective factors in health tourism that can be a key success factor in the health tourism industry, and pioneer countries are the ones who meet the needs of these tourists by identifying these effective factors. In this research, it is intended to investigate the factors affecting health tourism in Mazandaran province. It seems that conducting this research and its results can open the way for the promotion of health tourism in the country, including in Mazandaran, and increase the number of health tourists. The current research is theoretical and practical for the use of relevant centers and companies. According to the nature of the subject of this research, it is causal. For this purpose, by using documentary studies and libraries and through interviews with 16 experts and experts in the field of health tourism, the main components of the investigated phenomenon were determined. In this method, the effective and basic factors were first identified and then the effective factors were ranked using MACQDA software. The results show Cultural and social dimension is the most important factor with 42.4%, followed by economic dimension with 23%. After that, the service dimension is in the third place with 21.8% and the political and administrative dimension is in the last place with 12.7%.

Keyword

Health Tourism, Medical Tourism, Therapeutic Tourism, Wellness Tourism, Effective Factors, MACQDA, Mazandaran Province

شناسایی عوامل مؤثر در توسعه گردشگری سلامت

در استان مازندران با استفاده از نرم افزار مکس کیودی

رحیم یعقوبزاده^۱، محمد میره‌ای^۲

چکیده

گردشگری سلامت به عنوان یکی از انواع گردشگری به ویژه در سال‌های اخیر مورد توجه بسیاری از کشورها قرار گرفته است. در استان مازندران مکان‌های زیادی وجود دارد که گردشگران برای به دست آوردن آرامش و درمان نارسایی‌های پوستی به آنجا مراجعه می‌کنند. مازندران از جاذبه‌های هر سه قسم گردشگری سلامت یعنی درمانی، تندرستی و پزشکی بهره‌مند است. عواملی در گردشگری سلامت مؤثرند که می‌توانند فاکتور محوری موفقیت در صنعت گردشگری سلامت باشند. در این پژوهش در نظر است عوامل مؤثر بر گردشگری سلامت در استان مازندران مورد بررسی قرار گیرد. به نظر می‌رسد انجام این تحقیق و نتایج آن می‌تواند راهگشا برای ارتقای گردشگری سلامت در کشور و از جمله در مازندران و افزایش تعداد گردشگران سلامت شود. پژوهش پیش‌رو نظری است و به جهت استفاده مراکز و بنگاه‌های مربوط کاربردی است. بنا به ماهیت موضوع این پژوهش از نوع علی است. برای این منظور، با استفاده از مطالعات اسنادی و کتابخانه‌ای و نیز از طریق مصاحبه با ۱۶ نفر از کارشناسان و صاحب‌نظران در زمینه گردشگری سلامت به تعیین مؤلفه‌های اصلی پدیده مورد بررسی پرداخته شد. در این روش ابتدا به شناسایی عوامل مؤثر و اساسی پرداخته و سپس با استفاده از نرم‌افزار MAXQDA، عوامل مؤثر رتبه‌بندی شده است. نتایج نشان می‌دهد؛ به ترتیب بعد فرهنگی و اجتماعی با ۴۲/۴ درصد به عنوان مهم‌ترین عامل و پس از آن بعد اقتصادی با ۲۳ درصد در رتبه دوم قرار دارد. پس از آن بعد خدمات با ۲۱/۸ درصد در رده سوم و در آخر بعد سیاسی و اداری با ۱۲/۷ درصد قرار دارد.

واژه‌گان کلیدی

گردشگری سلامت، گردشگری پزشکی، گردشگری درمانی، گردشگری تندرستی، عوامل مؤثر، MAXQDA، استان مازندران.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۸/۱۴ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۹/۲۰

۱. دانشجوی دکتری گردشگری دانشگاه تهران (نویسنده مسئول).

۲. استادیار جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه تهران.

R_yaghoubzadeh@yahoo.com

mirehei@ut.ac.ir

مقدمه

کشور ایران با تاریخ و پیشینه‌ای کهن، تمدنی باستانی و برخوردار از مواهب بی‌شمار طبیعی، توانایی بالایی برای توسعه انواع گردشگری دارد که بی‌گمان نیازمند توجه بیشتر و برنامه‌ریزی منسجم‌تر است. هریک از انواع گردشگری درحالی که به درک و شناخت ما از گردشگر می‌افزاید، با تحلیل و بررسی آن‌ها به وضوح درمی‌یابیم که کمک شایانی به شناخت عمیق گردشگر می‌کند. انواع گردشگری بر مبنای ماهیت، انگیزه سفر و فعالیت‌هایی که در حین گردشگری صورت می‌پذیرد شکل گرفته است؛ گردشگری سلامت به عنوان یکی از انواع گردشگری به ویژه در سال‌های اخیر مورد توجه بسیاری از کشورها قرار گرفته است، از جمله در کشورمان به گردشگری سلامت در قالب سخنرانی مسئولان مربوط و برگزاری سمینارهایی در این زمینه تأکید ویژه شده است و متولیان امر معتقدند ایران به دلیل برخوردار از امکانات طبیعی و طبیعت متنوع و بکر در بعضی مناطق می‌تواند سهم بیشتری از گردشگرانی که با قصد معالجه و تقویت سلامتی سفر می‌کنند را به خود اختصاص دهد (پایگاه اینترنتی وزارت میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی). توانمندی‌های بالقوه وسیع کشورمان در انواع مختلف گردشگری سلامت موجب شده است تا وزارت میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری بهره‌برداری از این بازار روبه‌رشد و رقابتی را با تشکیل کمیته گردشگری سلامت و حمایت‌های ویژه از آن در دستور کار خود قرار دهد. استان مازندران از جاذبه‌های هر سه قسم گردشگری سلامت یعنی درمانی، تندرستی و پزشکی بهره‌مند است؛ و می‌تواند تأثیر بسزایی در حداکثر کردن ارزش بسته خدمتی ارائه‌شده به گردشگران داشته باشد. ماده ۸۷ قانون برنامه چهارم توسعه کشور دستیابی به وضعیت مطلوب کشور در زمینه خدمات بین‌المللی در زمینه گردشگری پزشکی را بر عهده وزارت بهداشت گذاشته است. از سوی دیگر همین ماده قانون برنامه توسعه در بحث گردشگری وظیفه اصلی را به بخش دولتی محول نکرده است و طبق قانون، باید از ظرفیت‌های مازاد بیمارستان‌ها برای گردشگری درمانی استفاده شود.

متأسفانه امکانات گردشگری سلامت در استان مازندران خوب مدیریت نشده و به‌رغم وجود دانش خوب پزشکی، درمانی و چشم‌اندازهای متنوع هنوز برنامه‌ریزی دقیق و یکپارچه‌ای برای توسعه این نوع گردشگری وجود ندارد. در استان مازندران مکان‌های زیادی وجود دارد که گردشگران جهت به‌دست‌آوردن آرامش و درمان

نارسایی‌های پوستی به آنجا مراجعه می‌کنند. مازندران با دارا بودن کوهستان‌ها، دریا، چشمه‌های آب گرم معدنی و آبشارهای فراوان دارای توانایی‌های بالقوه‌ای در این زمینه است (پایگاه اینترنتی وزارت میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی، ۱۴۰۱). برای بهره‌برداری از قابلیت‌های استان مازندران در این زمینه با چالش‌های اساسی روبه‌روست؛ بنابراین در کنار لزوم برنامه‌ریزی‌های کلان برای سرمایه‌گذاری بر روی گردشگری سلامت، برنامه‌ریزی و داشتن استراتژی‌های مشخص برای پیشبرد اهداف و اقدامات عملی موجب ارتقای گردشگری سلامت می‌شود.

گردشگری سلامت و عوامل مؤثر بر آن و نیز جذب گردشگران در این حوزه و توسعه آن می‌تواند دچار مسائل و مشکلات و اختلالاتی گردد که مانع حرکتش به سوی تعالی باشد. در این راستا جهت شناسایی ابعاد، عوامل و شاخص‌های مرتبط با گردشگری سلامت، شناخت وضعیت موجود و همچنین آگاهی از عوامل مؤثر در گردشگری سلامت از الزامات ضروری است. در واقع یکی از مهم‌ترین ابزارهایی که سازمان‌ها برای حصول موفقیت در آینده برای یک صنعت یا مجموعه فعالیت می‌توانند از آن بهره‌گیرند «شناسایی عوامل مؤثر» خواهد بود؛ بنابراین، انجام مطالعات و تحقیقات در این زمینه مزایای قابل توجهی برای آن به بار خواهد آورد و هرگونه مطالعه‌ای درباره‌ی موضوع گردشگری سلامت با هدف شناسایی عوامل مؤثر دارای اهمیت است. لذا انجام این تحقیق با هدف شناسایی و تحلیل عوامل مؤثر در گردشگری سلامت در مازندران بیش از پیش ضروری است. شناخت این عوامل می‌تواند فاکتور محوری موفقیت در صنعت گردشگری سلامت باشند و کشورهای پیشگام همان کسانی هستند که با شناسایی و تحلیل این عوامل مؤثر نیازهای این گردشگران را رفع می‌کنند. در واقع توجه به عوامل دخیل و مؤثر در گردشگری سلامت برای پیدا کردن مسیر است. نظر به اهمیت گردشگری سلامت در استان مازندران ضروری است تا پژوهش‌های متعددی در این زمینه صورت گیرد که این پژوهش در همین راستا سعی دارد به شناسایی عوامل مؤثر در توسعه گردشگری سلامت در مازندران بپردازد تا با توجه به این شناخت، در نهایت گام مؤثری در رونق و افزایش سهم استان مازندران از این حوزه برداشته شود. شد. در این تحقیق تلاش خواهد شد به این پرسش اصلی پاسخ داده شود؛ عوامل مؤثر و مؤلفه‌های توسعه گردشگری سلامت در استان مازندران کدامند؟ و نیز رتبه‌بندی این عوامل چگونه است؟

مبانی نظری پژوهش

امروزه گردشگری سلامت در بسیاری از کشورها اهمیت بسیاری پیدا کرده است. به همین دلیل سازمان‌های دست‌اندرکار در کشورهای علاقه‌مند به توسعه گردشگری توجه خود را به این بخش از صنعت گردشگری جلب و برای آن برنامه‌ریزی می‌کنند. اغلب سازمان‌ها و نهادهای، انواع و اشکال صنعت گردشگری را با ملاک‌های اندازه، مقیاس، ظرفیت پذیرش^۱ و ماهیت جذابیت‌های گردشگری طبقه‌بندی می‌کنند (Goeldner, 2003: 246). هریک از این گونه‌شناسی‌ها درحالی‌که به درک و شناخت ما از گردشگر می‌افزاید، با تحلیل و بررسی آن‌ها به وضوح درمی‌یابیم که کمک شایانی به شناخت عمیق گردشگر می‌کند. گردشگر می‌تواند مقصد خود را به دلایل متعدد یا حتی یک دلیل انتخاب کرده باشد. حتی ممکن است به معنای دقیق کلمه مقصدی را انتخاب نکند (برنز، ۱۳۸۵: ۷۵). بر این اساس تاکنون صاحب‌نظران و سازمان‌های بین‌المللی با توجه به معیارهای مختلف، دسته‌بندی‌های متعددی از گردشگری، ارائه کرده‌اند.

وهاب^۲ یک طبقه‌بندی کلی ارائه نموده که عبارت است از: گردشگری تفریحی، گردشگری فرهنگی، گردشگری سلامت، گردشگری ورزشی و گردشگری علمی. امتیاز این طبقه‌بندی در این است که صرفاً بر آنچه عامه مردم آن را گردشگری می‌دانند، تأکید و توجه ندارد. همچنین یکی از مهم‌ترین و رایج‌ترین ملاک‌ها، معیار هدف از مسافرت و گردشگری است که در این بخش، گردشگران بر مبنای اهداف مسافرتی خود تقسیم‌بندی می‌شوند. سازمان جهانی گردشگری نیز افرادی را که وارد یک کشور می‌شوند، با توجه به قصد یا هدفی که از سفر دارند در سه گروه قرار داده است:

■ کسانی که به قصد تفریح، گردش و گذراندن روزهای تعطیل به سفر می‌روند؛

■ کسانی که در پی اهداف تجاری، بازرگانی و کارهای حرفه‌ای هستند؛

■ دیگران (world tourism Organization, 1997)

از سال ۱۳۸۳ به بعد گردشگری سلامت به‌طور مستقل در ایران مورد توجه بیشتری قرار گرفت که متأسفانه هنوز هم رشد چشمگیری نداشته است. مطالعات مشابه، مهم‌ترین انگیزه سفر درمانی را پایین بودن هزینه درمان در کشور مقصد شناسایی کرده‌اند و برای تصمیم‌گیری در خصوص مقصد نیز به شرایط سیاسی، اقتصادی،

1. Carrying Capacity

2. Wahab

قوانین و استانداردها، همچنین اعتبار مراکز درمانی به عنوان عوامل اثرگذار اشاره شده است. در اینجا در خصوص برخی مفاهیم و تعاریف مرتبط با تحقیق توضیحاتی ارائه خواهد شد؛

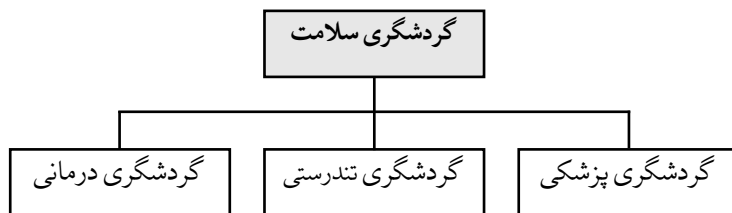
گردشگری، بسیاری از صاحب‌نظران، پژوهشگران و مجامع علمی - تحقیقاتی بین‌المللی، تعریف سازمان جهانی گردشگری را پذیرفته و آن را به رسمیت شناخته‌اند: «تمام مسافرت‌هایی که منجر به اقامت حداقل یک‌شبه در مقصد شود اما مدت‌زمان دور بودن از منزل نباید بیش از یک سال متوالی باشد» (world tourism Organization, 1995). **گردشگر**، فردی که برای مدت‌زمانی، دست‌کم یک شب و کمتر از یک سال متوالی، به کشوری غیر از وطن یا محل سکونت معمولی خود مسافرت می‌کند و هدف او کار کردن و کسب درآمد نیست (world tourism Organization, 1995).

گردشگری سلامت، براساس تعریف سازمان جهانی گردشگری، یکی از اهدافی که سبب ایجاد انگیزه مسافرت در گردشگر می‌شود، سفر به منظور کسب سلامتی است. گردشگری سلامت نوعی از گردشگری است که به منظور حفظ، بهبود و حصول مجدد سلامت جسمی و ذهنی فرد به مدتی بیش از ۲۴ ساعت و کمتر از یک سال صورت می‌گیرد (حسین‌پور و ریاحی، ۱۳۹۷).

بازار گردشگری سلامت به‌عنوان یکی از صنایع درآمدزا و رقابتی در دنیا مطرح می‌باشد و یکی از حوزه‌های نوین گردشگری پیشرفته است. در سطح کلان، دولت‌ها علاقمند به بهره‌مندی از مزایای اقتصادی ناشی از این صنعت هستند و رقابت فزاینده‌ای میان کشورهای مختلف به ویژه کشورهای درحال توسعه آسیایی برای جلب گردشگران سلامت آغاز شده است. امروزه کشورهایی چون امارات احداث یک شهرک بیمارستانی ویژه گردشگری درمانی را در برنامه دارد و کشورهای مالزی، هند، سنگاپور، اردن، ترکیه، آذربایجان و برخی از کشورهای آسیای مرکزی و قفقاز و روسیه سفید از رقبای ایران در بحث گردشگری سلامت محسوب می‌شوند.

گردشگری سلامت در بسیاری از کشورها، نیروی اصلی بهبود و رشد اقتصادی کشور محسوب می‌شود. به رغم تلاش‌های صورت گرفته در سال‌های اخیر، گردشگری سلامت هنوز در ساختار نهادی کشور و مقررات موجود، جایگاه مناسبی نداشته و با هدف تبیین شده در سند چشم‌انداز که جایگاه نخست گردشگری سلامت ایران در میان کشورهای منطقه را ترسیم کرده است فاصله دارد (واعظی و همکاران، ۱۳۹۷: ۲).

به طور کلی گردشگری سلامت را می توان به گردشگری پزشکی^۱، گردشگری تندرستی^۲ و گردشگری درمانی^۳ تقسیم بندی نمود (نمودار شماره ۱).

نمودار ۱. گونه شناسی گردشگری سلامت

(یعقوب زاده، ۱۴۰۰: ۱۷۵).

در ادامه در خصوص سه شاخه از گردشگری سلامت (گردشگری تندرستی، گردشگری درمانی و گردشگری پزشکی) توضیحاتی ارائه می شود:

گردشگری تندرستی^۴

مسافرت به دهکده های سلامت و مناطق دارای چشمه های آب معدنی و آب گرم برای رهایی از تنش های زندگی روزمره و تجدید قوا بدون مداخله و نظارت پزشکی، در مواردی که گردشگر بیماری جسمی نداشته باشد را گردشگری تندرستی گویند. در این نوع گردشگری، افراد برای استفاده از امکانات طبیعی موجود در مقصد، اقدام به مسافرت می کنند. این امکانات که شامل آب و هوای مطلوب، چشمه های آب گرم و مجموعه های لجن درمانی و محیط های برای آرامش و استراحت است، در اختیار افراد قرار می گیرد تا آن ها تمدد اعصاب یابند. در واقع استفاده از این امکانات هم از لحاظ روحی - روانی و هم از نظر فیزیکی سبب بازیابی توان فرد شده و انرژی لازم را برای ادامه فعالیت عادی وی فراهم می کند (یعقوب زاده، ۱۴۰۰: ۷۴).

گردشگری درمانی

مسافرت به منظور استفاده از منابع درمانی طبیعی (آب های معدنی، نمک، لجن و غیره) به منظور درمان برخی بیماری ها یا گذران دوران نقاهت تحت نظارت و مداخله پزشکی را گردشگری درمانی گویند (رضوانی، ۱۳۸۶: ۱۹). در این نوع از گردشگری نیز، از امکانات طبیعت استفاده می شود اما تفاوت اساسی در این جاست که متقاضیان دارای بیماری یا

1. Medical Tourism
2. Wellness Tourism
3. Curative Tourism
4. Wellness Tourism

مشکلات خاصی هستند و برای برگشت به حالت طبیعی و خروج از وضعیت بیماری جسمی یا روحی به این اماکن مراجعه می‌کنند. بیماران پوستی، تنفسی، روماتولوژی و عضله‌ای معمولاً مراجعه‌کنندگان اصلی این گونه خدمات هستند. همچنین بیمارانی که اعمال جراحی خود را پشت سر گذاشته و دوره نقاهت خود را می‌گذرانند نیز با استفاده از آب‌های گرم، دریاچه نمک، لجن درمانی، آفتاب و ماسه و شن و زیر نظر پزشک و در یک برنامه درمانی و مراقبت بهداشتی، فرایند بهبود خود را تسریع می‌بخشند (رضوانی، ۱۳۸۶). در جدول زیر استان‌های مستعد گردشگری درمانی در ایران ارائه شده است:

جدول ۱. استان‌های مستعد گردشگری درمانی در ایران

نام استان	پتانسیل درمانی
تهران	مرکز پژوهشی درمانی سل و بیماری‌های ریوی (بیمارستان مسیح دانشوری) بیمارستان پارس، میلاد، شهید هاشمی‌نژاد
خراسان رضوی	بیمارستان رضوی، بنت‌الهدی، بیمارستان امام رضا (ع)، عمل جراحی چشم، پوست و زیبایی و جراحی قلب و ارتوپدی
فارس	بیمارستان نمازی، مرکز پیوند کبد، مرکز پیوند مغز استخوان، مرکز پیوند کلیه
یزد	قطب علمی درمان ناباروری از طرف وزارت بهداشت و ارزان‌ترین مرکز خدمات علمی ناباروری در خاورمیانه، گیاهان دارویی
قم	قابلیت استفاده از کویر و آفتاب در توریسم درمانی طبیعت، گیاهان دارویی
همدان	وجود ۳۰۰۰ گونه گیاهی در همدان و استفاده از این گونه‌ها در امر طب سنتی و صنعتی
گلستان	چشمه آب گرم زیارت و ۴۲ چشمه دیگر
خراسان جنوبی	وجود چشمه آب گرم ایوب پیامبر، قراجه و مهمانک که دارای خواص درمانی جهت بیماری‌های پوستی
زنجان	گیاهان دارویی و چشمه‌های آب معدنی
ایلام	گیاهان دارویی و خوراکی
آذربایجان غربی	وجود ۴۹ چشمه آب معدنی
سیستان و بلوچستان	قطب چشم‌پزشکی ایران، وجود چشمه آب گرم بزمان و دیگر چشمه‌های آب معدنی، گل‌فشان‌ها، سواحل دریای عمان، آفتاب درمانی، گیاهان دارویی (تقی‌زاده و همکاران، ۲۰۱۱: ۹)
گیلان	جنگل هیرکانی، سواحل دریا، وجود چشمه آب گرم متعدد، گیاهان دارویی، بیمارستان‌های مجهز
مازندران	جنگل هیرکانی، سواحل دریا، وجود چشمه آب گرم متعدد، گیاهان دارویی، بیمارستان‌های مجهز

منبع: (تقی‌زاده و همکاران، ۱۳۹۰: ۹).

گردشگری پزشکی

گردشگری پزشکی نوعی از گردشگری سلامت است که در آن مسافرت به منظور درمان بیماری‌های جسمی یا انجام نوعی از عمل‌های جراحی تحت نظارت پزشکان در بیمارستان‌ها و مراکز درمانی انجام می‌شود. (Robinson, D, Newman, S, & Stead, S, 2019) گردشگری پزشکی عبارت است از «سفر بیماران به کشورهای دیگر برای استفاده از خدمات درمانی با کیفیت و قیمت مناسب» (Majeed, S, Lu, C, & Javed, T. (2017).

کشورها و بیمارستان‌هایی که خدمات باکیفیت مراقبت بهداشتی را با قیمت‌های رقابتی و مقرون به صرفه ارائه می‌کنند در حال به دست آوردن سهم بالاتری در بازار گردشگری سلامت هستند. برای نمونه، تا سال ۲۰۱۶ هزینه جایگزینی لگن که یکی از عمل‌های ارتوپدی رایج است در ایالات متحده آمریکا ۴۰ هزار و ۳۶۴ دلار گزارش شده است؛ درحالی که بیماران در کشورهای نظیر تایلند و هند می‌توانند همین عمل را با همان کیفیت به ترتیب با قیمت ۱۷ هزار و ۷ هزار دلار انجام دهند. این تفاوت در قیمت‌ها بیماران را به ویژه از آمریکای شمالی و اروپا تشویق کرده است تا برای دریافت درمان‌های پزشکی و با صرفه‌جویی حداکثری و در همان حال، حفظ کیفیت مطلوب موردنظرشان به این کشورها بکشاند. حمایت دولتی نیز می‌تواند در ایجاد انگیزه برای رشد توریسم سلامت دخیل باشد. برای مثال، خطوط هوایی ترکیه برای پروازهای مسافرانی که با هدف درمانی عازم هستند تخفیف‌هایی در نظر می‌گیرد. در میان بخش‌های مختلف گردشگری، حوزه گردشگری پزشکی، با توجه به ویژگی خاص آن از سرعت رشد بیشتری نسبت به دیگر حوزه‌ها برخوردار و نیازمند توجه ویژه‌ای هست (Nilashi, M., Samad, S., Abdul Manaf, A., Ahmadi, H. & Hassan, O. A 2019)

در زمینه خدمات پزشکی با توجه به پایین بودن هزینه پزشکی و درمان در مقایسه با برخی استان‌ها همچون تهران، ازجمله عواملی است که می‌تواند در جذب گردشگران سلامت از خارج از کشور در استان مازندران مؤثر باشد. در این میان بیمارستان‌های مجهزی نیز در شهرهایی همچون؛ بابل، آمل، ساری و .. وجود دارد که می‌تواند پذیرای گردشگران پزشکی باشد.

عوامل مؤثر بر توسعه گردشگری سلامت

عوامل مؤثر بر توسعه گردشگری سلامت می‌تواند در زمینه بعد اقتصادی، خدمات، تسهیلات گردشگری، جاذبه‌های گردشگری مقصد، اطلاع‌رسانی، امنیت، بعد سیاسی و اداری و ... باشد که در این تحقیق از طریق مطالعات کتابخانه‌ای و نیز مصاحبه با

صاحب نظران و کارشناسان حوزه گردشگری سلامت سنجیده شده است. در اینجا در خصوص هریک از این عوامل شرح مختصری داده می شود:

بعد اقتصادی، گردشگری سلامت و درمان بیماران در کشورهای خارجی فرصت های خاصی را در حوزه سلامت کشورها و مزایا و چالش هایی را نیز برای کشورها به همراه دارد. درآمد حاصله می تواند ترسیم کننده توسعه اقتصادی آینده باشد و جنبه مالی خدمات درمانی را برای خط مشی گذاران و دولت مردان و سایر ذینفعان نمایان سازد و زمینه را برای بهبود زیرساخت ها فراهم سازد. گردشگری سلامت می تواند هزینه های عمومی را در کشور میزبان کاهش دهد و برخی درمان ها به کشورهای دیگر برون سپاری می شود که هم نسبت به منابع محدود، ایجاد اثربخشی می شود و هم زمان انتظار کاهش می یابد و هم این که بسته درمانی کامل تری به بیمار ارائه می شود (Snyder, Byambaa Johnston, Crooks, Janes and Ewan/ 2015).

خدمات، در بخش خدمات مواردی همچون: خدمات حمل و نقل و جابه جایی گردشگران، آژانس ها و کارگزاران گردشگری، استقرار دفتر گردشگری در بیمارستان، خدمات حرفه ای: (نرم افزار رزرو، پشتیبانی و مشاوره پزشکی از راه دور)، مراکز تندرستی (مراکزی برای جوان سازی)، اقامتگاه، پذیرایی و روابط عمومی بیشتر مورد توجه است. **تسهیلات گردشگری،** در بحث تسهیلات گردشگری مواردی همچون: حمل و نقل (راه آهن، جاده و فرودگاه)، زیرساخت IT، مترجم و نظام پاسخگویی و تکریم گردشگر سلامت مورد بررسی قرار می گیرد.

جاذبه های گردشگری مقصد، از جمله عناصری که گردشگر را به سفر به یک مقصد راغب می سازد، وجود جاذبه های در آن مقصد است که استان مازندران از لحاظ جاذبه های طبیعی، فرهنگی و نیز درمانی از ظرفیت های قابل قبولی برخوردار است.

اطلاع رسانی، برای جذب گردشگران به ویژه گردشگران سلامت تبلیغات و اطلاع رسانی موضوع بااهمیتی است. در واقع بدون اطلاع رسانی مطلوب نمی توان موفق به جذب گردشگران شد، چراکه افرادی که قصد سفر به مقصدی را دارند از طریق کسب اطلاعات لازم و میزان شناخت خود تمایل به سفر به مقصد مربوطه پیدا می کنند.

امنیت، امنیت از جمله موارد مهم در فعالیت های گردشگری به ویژه در موضوع گردشگری سلامت است. گردشگران باید از امنیت در مقصد اطمینان خاطر داشته

باشند. فقدان امنیت یا احساس ناامن بودن یک مقصد می‌تواند گردشگر را از سفر به یک مقصد از جمله برای درمان‌گريزان سازد.

بعد سیاسی گردشگری سلامت، به‌طور کلی، فعالیت‌های سیاسی پیرامون نهادهای حکومتی معینی مانند: مجلس، ریاست جمهوری، دادگاه‌ها، دیوان‌سالارها، ایالت‌ها، شهرداری‌ها و غیره متمرکز است. نقش مؤثر نهادهایی از جمله نهادهای انتظامی، وزارت کشور و وزارت خارجه در حوزه گردشگری سلامت در اغلب کشورها، بیانگر ابعاد سیاسی این حوزه است. بررسی تجربه بسیاری از کشورها نشانگر آن است که نحوه روابط کشورها با یکدیگر تا حد زیادی تعیین‌کننده ملیت بیمارانی است که به یک کشور وارد می‌شوند.

بعد اداری گردشگری سلامت، تدوین برخی خط‌مشی‌های اداری می‌تواند سفرهای سلامت را تا حد زیادی سامان دهد. دولت‌ها می‌توانند شرکت‌های بیمه را از پوشش برخی روش‌های درمانی منع کنند و یا به کودکان متولد شده از طریق غیرقابل قبول درمانی را به عنوان شهروند نپذیرد. توافقات رسمی بین‌المللی بین کشورها یا مؤسسات می‌تواند به‌طور قانونی جریان گردشگران سلامت را به کلینیک‌ها و مؤسساتی سوق دهد که هزینه‌های کمتر و کیفیت بالاتر خدمات درمانی را نصیب آن‌ها سازد. وضع مقررات می‌تواند به مراتب از دخالت در امور سایر کشورها آسان‌تر باشد و نسبت به بسیاری از فعالیت‌ها بازدارنده باشد.

پیشینه پژوهش

جدول ۲. مهم‌ترین یافته‌های پیشینه تحقیق

داخلی		
نام محقق	عنوان تحقیق	یافته‌ها
بیگی (۱۳۹۹)	مکان‌یابی اکولوژی‌های تندرستی استان گیلان بر اساس معیارهای جغرافیایی	پهنه شماره ۹ که در محدوده جغرافیایی شهرستان رشت قرار دارد، با کمترین میزان فاصله نسبت به راه حل مطلوب (۰/۰۵۴)، در رتبه اول، پهنه شماره ۶، در محدوده جغرافیایی شهرهای پره سر و رضوانشهر با امتیاز عددی ۰/۰۵۹ در رتبه دوم و پهنه شماره ۱۱ در محدوده جغرافیایی شهرستان‌های سیاهکل و لاهیجان با امتیاز ۰/۰۶۴ در اولویت سوم برنامه‌ریزی و توسعه اکولوژی‌های تندرستی قرار داشت. نتیجه‌گیری: بهره‌گیری و مدنظر قراردادن پهنه‌های مستعد احداث و توسعه پایدار اکولوژی‌های تندرستی استان گیلان، منجر به تنوع‌بخشی به بازار گردشگری استان می‌گردد و می‌تواند مزیت رقابتی جدیدی را در بخش گردشگری ایجاد نماید.

داخلی		
نام محقق	عنوان تحقیق	یافته‌ها
بدیعی و همکاران (۱۳۹۷)	بررسی نقش استان مازندران در گردشگری سلامت با رویکرد طبیعت درمانی	با توجه به پتانسیل‌های موجود و موقعیت بسیار مناسب مازندران در هم‌جواری با کشورهای حوزه دریای خزر، توانایی تبدیل استان به قطب گردشگری درمانی در سطح ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی را داراست
مهرآرا و همکاران (۱۳۹۷)	نقش استان مازندران در گردشگری سلامت با رویکرد طبیعت درمانی	نتایج نشان داد با توجه به پتانسیل‌های موجود و موقعیت بسیار مناسب مازندران در هم‌جواری با کشورهای حوزه دریای خزر، توانایی تبدیل استان به قطب گردشگری درمانی در سطح ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی را داراست.
صادقی و همکاران (۱۳۹۷)	شناسایی عوامل مؤثر در جذب گردشگران سلامت در ایران	بررسی مفهوم گردشگری سلامت، شناسایی موانع توسعه گردشگری سلامت، شناسایی عوامل جذب گردشگری سلامت در ایران، بررسی توانمندی‌های گردشگری سلامت در ایران و به عوامل ضعف گردشگری سلامت ارائه راهکارهای برای توسعه این نوع گردشگری
سیدیان و همکاران (۱۳۹۷)	مکان‌یابی مناطق مستعد توسعه گردشگری سلامت استان مازندران به روش تصمیم‌گیری چندمعیاره (AHP) و با استفاده از سامانه اطلاعات جغرافیایی (GIS)	شناسایی پهنه‌های مستعد گردشگری سلامت و قابلیت‌های توسعه آن، قابلیت‌های درمانی، زمان و شرایط اقتصادی بهره‌مندی از درمان، ویژگی‌های محیطی گردشگری منطقه نیز از عوامل مؤثر در انتخاب مقصد گردشگری سلامت است.
بدیعی و همکاران (۱۳۹۷)	شناسایی و رتبه‌بندی راهکارهای توسعه گردشگری پزشکی؛ مطالعه موردی استان گلستان	تأثیرگذارترین معیارهای اصلی در توسعه گردشگری پزشکی استان گلستان به ترتیب اهمیت، معیار زیرساختار، معیار پزشک و معیار کیفیت شناسایی شده‌اند. درصد راهکارهای ارائه‌شده در این پژوهش، بالا بردن میزان مشارکت خصوصی در توسعه گردشگری پزشکی استان گلستان، ایجاد بیمارستان‌ها و کلینیک‌های ویژه گردشگری پزشکی و مشارکت و حمایت بخش دولتی از بخش خصوصی

داخلی		
نام محقق	عنوان تحقیق	یافته‌ها
نیک‌رفتار و همکاران (۱۳۹۶)	شناسایی عوامل مؤثر در جذب گردشگران پزشکی در ایران	با توجه به اهمیت گردشگری پزشکی و درآمدزایی این صنعت برای کشور، یکی از روش‌های افزایش جذب گردشگر و تأثیرگذاری بر تصمیم‌گیری گردشگران برای انتخاب ایران به عنوان کشور مقصد تبلیغات و اطلاع‌رسانی است. با افزایش تبلیغات و متنوع‌سازی ابزارهای تبلیغات می‌توان اطلاعات بیشتری در اختیار گردشگران قرار داد و تقاضا برای گردشگری سلامت را افزایش داد.
طیاری و همکاران (۱۳۹۶)	تعیین و بررسی عوامل مؤثر بر گردشگری سلامت ایران با استفاده از ماتریس اهمیت - عملکرد	نتیجه‌گیری‌ها حاکی از آن است که گردشگران پزشکی و ارائه‌دهندگان خدمات و نخبان این صنعت عملکرد عوامل را متناسب با اهمیت آن‌ها نمی‌دانند. هزینه‌ها و کیفیت خدمات درمانی دارای اهمیت بالا و عملکرد نسبتاً بهتری نسبت به سایر عوامل هستند اما عملکرد کشور در بعضی سیاست‌گذاری‌ها به ویژه اعتباربخشی بیمارستان‌ها، تأسیس بیمارستان‌های بین‌المللی و تبلیغات لازم جهت جذب گردشگر مطلوب نبوده است.
مشیری (۱۳۹۵)	چشمه‌های آب گرم؛ توانمندی شهر رامسر در عرصه توریسم درمانی	شهر رامسر را با داشتن تعداد زیادی آب گرم‌های معدنی به علت ساختار زمین‌شناسی‌اش به عنوان مکانی توانمند در عرصه توریسم درمانی معرفی می‌نماید.
علیزاده ثانی و همکاران (۱۳۹۳)	عوامل انگیزشی گردشگری سلامت در چشمه‌های آب گرم استان مازندران (مطالعه موردی: چشمه‌های آب گرم رامسر و لاویج)	در این تحقیق، عوامل انگیزشی از دو بعد رانشی و کششی بررسی شده است. یافته‌های تحقیق بیانگر تفاوت معناداری میان میانگین عوامل رانشی (۳/۱۶) و کششی (۲/۹۷) است.

داخلی		
نام محقق	عنوان تحقیق	یافته‌ها
طالبی و جمشیدی صالح (۱۳۹۲)	ارزیابی قابلیت‌های گردشگری سلامت در استان گیلان	در میان چهار زیر معیار تجهیزات و امکانات جاذب پزشکی زیر معیار هزینه درمان با اختلاف بیش از دو برابر نسبت به زیرمعیار دهکده سلامت اصلی‌ترین اولویت در انتخاب این معیار شناخته شد. در میان ۸ زیرمعیار بررسی‌شده‌ی تجهیزات و امکانات جاذب گردشگری، زیرمعیار میزان امنیت مقصد گردشگری سلامت در اولویت بالاتری از زیرمعیارهای کیفیت تورهای تخصصی گردشگری سلامت و کیفیت هتل‌ها قرار گرفته است. زیرمعیار دسترسی هوایی به مقصد گردشگری در معیار بررسی نوع و نحوه‌ی دسترسی‌ها نیز بالاتر از غیرمعیارهای فاصله مرکز درمانی هدف تا هتل و کنترل مدیریت ترافیک در روزهای پرازدحام قرار گرفت.

خارجی		
نام محقق	عنوان تحقیق	یافته‌ها
دیانا و سالامگا (۲۰۱۸)	گردشگری پزشکی در کشور استرالیا	نتایج نشان داد که دسترسی سخت ساکنان به بیمارستان، همکاری نکردن ذی‌نفعان و نگرش خصمانه بین پزشکان مانع پیشرفت گردشگری پزشکی در استرالیاست.
ایستود و همکاران (۲۰۱۷)	بررسی روابط بین کشورهای مبدأ و تفاوت فرهنگی بیماران با ساکنان کشورهای مقصد گردشگری پزشکی	تشابهات فرهنگی کشور ترکیه با کشورهای در نظر گرفته شده، کمتر بودن فاصله فیزیکی و بیشتر بودن تولید ناخالص داخلی کشورها سبب افزایش تعداد گردشگران پزشکی در ترکیه شده است.
سیندر و دیگران (۲۰۱۵)	پیامدهای گردشگری درمانی در مغولستان؛ بررسی کیفی سیستم پیشنهاددهنده سلامت داخلی و پاسخ‌های راهبردی به این روند	بررسی نقش ذینفعان گردشگری پزشکی در مغولستان، به کشورهای کم‌درآمد توصیه‌های مفیدی در مورد انجام تغییرات ساختاری در حوزه سلامت دارد.

خارجی		
نام محقق	عنوان تحقیق	یافته‌ها
فریحا، ماهیری و گرگوری (۲۰۱۴)	طراحی سیستم پیشنهاددهنده برای گردشگری پزشکی با استفاده از فناوری وب معنایی	در این پژوهش، طراحی سیستم پیشنهادی برای گردشگری پزشکی پیشنهاد شده است. این سیستم با بهره‌گیری از منابع گردشگری پزشکی به صورت یک بسته به کاربران توصیه موردتقاضا را پیشنهاد می‌نماید.
جان استون و دیگران (۲۰۱۱)	شم‌انداز صنعت در بیماران کانادایی مرتبط با گردشگری درمانی	مطالعه شرکت‌های تسهیل‌گر گردشگری پزشکی کانادا برای کشف اطلاعات واقعی گردشگری/ تنوع طرز تفکر گردشگران پزشکی در کانادا و عدم مراجعه بسیاری از آنان به آژانس‌های تسهیل‌گر گردشگری پزشکی در عین جایگاه مهم این تسهیل‌گران در کشور
نیکو کونکول	تندرستی؛ نوع جدیدی از گردشگری	ظهور گردشگری سلامت را به دو عامل نسبت می‌دهد. اول؛ سازمان گردشگری که مدت طولانی است که یک مفهوم یکپارچه‌ای از رفاه و تناسب اندام را به سیاست‌های بهداشت جهانی وارد کرده است. دوم؛ آموزش و پرورش که آگاهی مردم را از بهداشت شخصی افزایش داده است و با اذعان به اینکه اطلاعات کافی در زمینه گردشگری سلامت در دسترس نیست، به برخی از جنبه‌ها و مفاهیم گردشگری سلامت می‌پردازد.
پلنیوز ایشو (۲۰۰۸)	-	ارزان بودن قیمت خدمات پزشکی ایران نسبت به سایر کشورهای جهان، کیفیت مناسب و برابری آن با جدیدترین شیوه‌های علم طب در جهان از مهم‌ترین دلایلی است که می‌تواند گردشگری درمانی را در ایران رونق دهد.

معرفی منطقه مورد مطالعه

استان مازندران در شمال ایران واقع شده و با استان‌های گلستان، سمنان، تهران، البرز، قزوین و گیلان هم‌مرز است. این استان یکی از پرجمعیت‌ترین و متراکم‌ترین مناطق ایران از لحاظ جمعیتی است و دارای ۲۲ شهرستان است. امتیاز حمل و نقل دریایی با کشورهای همسایه، اتصال آن به راه‌آهن سراسری ایران، وجود فرودگاه‌های بین‌المللی ساری، نوشهر و رامسر، برخورداری از سه جاده ارتباطی با استان تهران و آزادراه تهران - شمال با امکان دسترسی سریع با فاصله کوتاه ۱۲۱ کیلومتر با تهران

از امتیازات این استان است. دسترسی به زیرساخت‌های ارتباطی، همراه با شرایط آب و هوایی معتدل، اراضی حاصلخیز، طبیعت گوناگون و مفرح ساحلی، دشتی، جنگلی و کوهستانی مساعد برای توسعه صنعت گردشگری و دسترسی به بازارهای هدف داخلی و خارجی، امکان توسعه سریع را در بخش گردشگری را در خود گرد آورده است. همچنین مازندران برخوردار از میراث فرهنگی متنوعی است. مازندران رتبه نخست گردشگری در ایران را دارد (پایگاه اطلاع‌رسانی وزارت میراث، گردشگری و صنایع دستی).

استان مازندران به دلیل برخورداری از تعداد بالای چشمه‌های معدنی و گرم، دارای پتانسیل بالایی برای تبدیل شدن به قطب گردشگری سلامت (درمانی) در شمال کشور است. آب‌های معدنی مازندران در شهرستان‌های آمل، رامسر، نور، تنکابن، بابل، سوادکوه، نکا و ساری واقع و چشمه‌های آب معدنی دیگری نیز در استان شناسایی شدند که قابلیت‌های مازندران در گردشگری سلامت را نشان می‌دهد. این استان هر ساله پذیرای گردشگران زیادی است که برای گذراندن اوقات فراغت به این استان می‌کنند. جدا از گردشگران داخلی، گردشگران زیادی از کشورهای حاشیه خلیج فارس در تابستان به رامسر و کلاردشت و سایر شهرهای شمالی سفر کرده و این شهرها را به‌عنوان مقصد گردشگری خود انتخاب می‌کنند. جاذبه‌های بالای گردشگری در مازندران در کنار امکانات درمانی سنتی و مدرن می‌تواند این استان را به یکی از قطب‌های گردشگری سلامت برای کشورهای منطقه تبدیل کند.

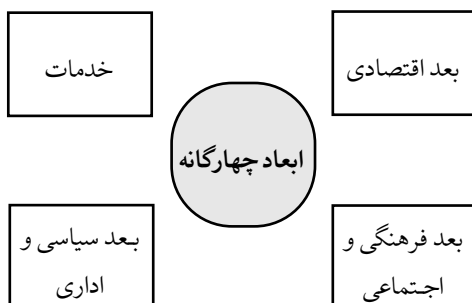
استان مازندران در زمینه گردشگری تندرستی نیز از حیث دارا بودن منابع طبیعی و چشم‌اندازهای متنوع و گوناگون از ظرفیت‌های چشمگیری برخوردار است. تنوع چشم‌اندازهای بکر و زیبا، آب و هوای مطبوع، جنگل‌های سرسبز هیرکانی، دشت‌ها و مزارع زیبا و دامنه‌های کوهستان البرز که سراسر جنوب این منطقه را فرا گرفته است و نیز سواحل دریای مازندران و رودخانه‌های خروشان ظرفیت‌ها و منابع عظیمی را برای این نوع از گردشگری پدید آورده است.

بیمارستان‌های متعدد در کنار مراکز درمانی تخصصی و فوق‌تخصصی با تعرفه‌های حداقلی و پایین از امکانات این استان در حوزه گردشگری سلامت است. ظرفیت‌های این استان به فعالیت مراکز تخصصی درمانی جراحی قلب باز، سوختگی و جراحی‌های ترمیمی زیاد است. مراکز طب سنتی و مکمل، جراحی پلاستیک و مراکز تحقیقات بهداشت باروری و ناباروری از دیگر مراکز این استان در حوزه گردشگری پزشکی است.

جاذبه‌های بالای گردشگری در مازندران در کنار امکانات درمانی سنتی و مدرن می‌تواند این استان را به یکی از قطب‌های گردشگری سلامت برای کشورهای منطقه تبدیل کند. در این استان بیمارستان‌ها مجهز با کادر پزشکی و درمانی متخصصی وجود دارد نظیر بیمارستان‌های روحانی و شهید بهشتی در بابل و نیز بیمارستان‌های امام خمینی و ابوعلی سینا در شهر ساری و... که می‌تواند امکانات مطلوبی را برای گردشگران پزشکی فراهم آورد.

مدل مورد استفاده

گسترده‌گی موضوع گردشگری سلامت و تأثیرات مختلف و متعددی که در حوزه‌های اجتماعی، سیاسی، فرهنگی و اقتصادی برجای می‌گذارد، ایجاب می‌کند که از زوایای مختلف به بررسی ابعاد آن پرداخته شود. بر همین اساس در این تحقیق موضوع گردشگری سلامت در چهار بعد اقتصادی، خدمات، فرهنگی - اجتماعی، سیاسی و اداری مورد بررسی قرار گرفته است.

نمودار ۲. مدل ابعاد گردشگری سلامت

منبع (نگارنده با استفاده از مدل واعظی و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۱).

روش تحقیق

تحقیق حاضر نظری است و به جهت استفاده مراکز و بنگاه‌های مربوطه کاربردی است. بنا به ماهیت موضوع این پژوهش از نوع علی است. برای این منظور، با استفاده از مطالعات اسنادی و کتابخانه‌های و نیز مصاحبه با ۱۶ نفر از کارشناسان و صاحب‌نظران گردشگری سلامت اقدام به گردآوری اطلاعات و سپس اقدام به تعیین مؤلفه‌های اصلی و میزان اهمیت پدیده مورد بررسی شده است. هدف این پژوهش، شناسایی عوامل مؤثر در توسعه گردشگری سلامت در استان مازندران است. از آنجاکه

بنا به ماهیت موضوع این پژوهش از نوع علی است. برای این منظور، با گردآوری داده‌ها به تعیین مؤلفه‌های اصلی پدیده مورد بررسی پرداخته شده است. **جامعه آماری و شیوه نمونه‌گیری**، جامعه آماری در این پژوهش با توجه به هدف اصلی تحقیق صاحب‌نظران و کارشناس گردشگری به ویژه گردشگری سلامت بوده‌اند. بدین ترتیب که از ۱۶ نفر از صاحب‌نظران و کارشناسان مربوطه مصاحبه شده است. شیوه نمونه‌گیری در این تحقیق روش نمونه‌گیری غیرتصادفی هدفمند (گلوله برفی) بوده است.

روش گردآوری اطلاعات، در این پژوهش برای مطالعه موضوع و گردآوری اطلاعات در زمینه‌های مبانی نظری و ادبیات تحقیق و پیشینه آن از کتاب‌ها، پایان‌نامه‌ها، مقالات، پایگاه‌های اطلاعاتی، آیین‌نامه‌ها و اسناد موجود بهره برده شده است و سپس از طریق اطلاعات در اسناد و مدارک با طراحی مصاحبه‌نامه و با مراجعه به افراد نمونه اقدام به تکمیل مصاحبه‌نامه‌ها شده است.

اعتبار و روایی ابزارها، به منظور تعیین پایایی، از روش آلفای کرونباخ استفاده شده است. در این تحقیق برای سنجش اعتباراً سؤالات و گویه‌های تحقیق یعنی اعتبار صوری، مدنظر بوده است. گفته می‌شود اگر ضریب آلفا بیشتر از ۰/۷ باشد، آزمون از پایایی قابل قبول برخوردار است.

رابطه آلفای کرونباخ عبارت است از:

ضریب آلفای کرونباخ:

تعداد سؤال‌های پرسشنامه:

واریانس سؤال i:

واریانس کل پرسشنامه (سرمد و دیگران، ۱۳۸۳).

بنابراین، به منظور اندازه‌گیری قابلیت اعتماد، از روش آلفای کرونباخ و با استفاده نرم‌افزار SPSS انجام شده است. بدین منظوری یک نمونه اولیه به تعداد ۵ نفر از صاحب‌نظران و خبرگان گردشگری سلامت پیش‌آزمون شده و سپس با استفاده از داده‌های به‌دست‌آمده و به کمک نرم‌افزار آماری SPSS، میزان ضریب اعتماد با روش آلفای کرونباخ محاسبه شده است.

تجزیه و تحلیل داده‌ها، پس از طراحی مصاحبه‌نامه و سنجش روایی و پایایی آن، با استفاده نرم‌افزار MAXDOA اقدام به تحلیل داده‌ها شده است.

یافته‌ها

توصیفی

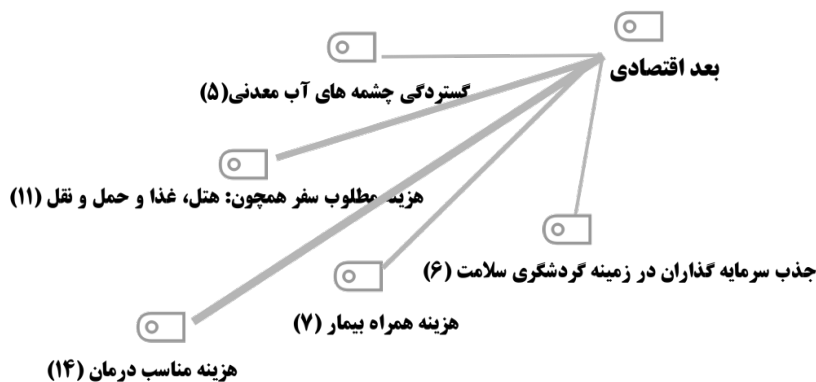
یافته‌ها بیانگر آن است که ۶۲/۵ درصد پاسخگویان مرد و ۳۷/۵ درصد آنان زن بوده‌اند. همچنین در خصوص میزان تحصیلات پاسخگویان نیز باید گفت ۸۳/۳ درصد پاسخگویان دارای مدرک دکترا یا دانشجوی دکتری بوده‌اند و ۱۶/۷ درصد کارشناسی ارشد داشته‌اند. همچنین همگی پاسخگویان استاد یا فارغ‌التحصیل رشته گردشگری یا فعال در حوزه گردشگری سلامت بوده‌اند.

یافته‌های تحلیلی

در حوزه گردشگری سلامت عوامل متعددی مؤثرند که در این تحقیق مورد شناسایی و تحلیل قرار گرفته‌اند. که در ادامه یافته‌ها در نمودارها و با توضیحات ارائه خواهد شد؛

۱. بعد اقتصادی

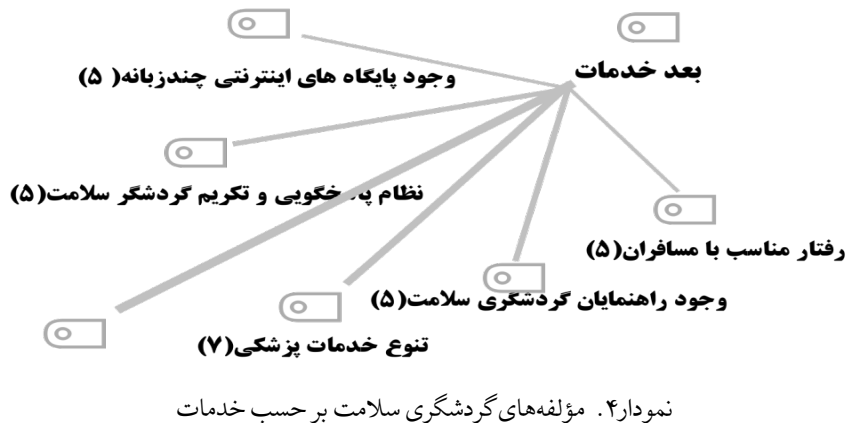
عامل اقتصادی از عوامل تأثیرگذار در گردشگری سلامت است. همچنان که در نمودار زیر مشاهده می‌شود از سوی پاسخگویان مهم‌ترین مؤلفه‌های مؤثر اقتصادی به ترتیب عبارت‌اند از: هزینه مناسب درمان با فراوانی ۱۴ در رتبه اول قرار دارد، پس از آن غذا، اقامت و حمل و نقل با فراوانی ۱۱ در رتبه دوم و سپس هزینه همراه مسافر (۷)، جذب سرمایه‌گذاران در زمینه گردشگری سلامت (۶) و در نهایت گستردگی و هزینه دسترسی به چشمه‌های آب معدنی (۵) قرار دارد.

نمودار ۳. مؤلفه‌های گردشگری سلامت بر اساس عامل اقتصادی

۲. خدمات

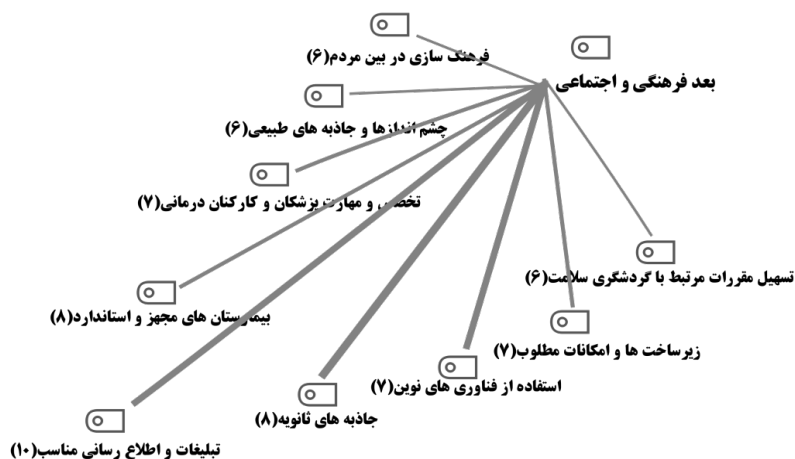
خدمات از دیگر عواملی است که از پاسخگویان خواسته شده تا به ترتیب اهمیت مهم‌ترین مؤلفه‌های آن را ذکر کنند، بر همین اساس همچنان که در نمودار شماره ۴ مشاهده می‌شود مهم‌ترین مؤلفه‌های مؤثر مربوط به خدمات از دیدگاه پاسخگویان به ترتیب عبارت‌اند از: تنوع خدمات پزشکی با فراوانی ۷، وجود پایگاه‌های اینترنتی چندزبانه (۵) چند زبانه، وجود راهنمایان گردشگری سلامت، رفتار مناسب با گردشگران و نظام پاسخگویی و تکریم گردشگران سلامت هر کدام با فراوانی ۵ از سوی پاسخگویان مطرح شده‌اند.

۳. عامل فرهنگی و اجتماعی

عامل فرهنگی و اجتماعی در صنعت گردشگری همواره از اهمیت زیادی برخوردار بوده است به همین دلیل از پاسخگویان در خصوص مؤلفه‌های فرهنگی و اجتماعی پرسش شد که بر اساس نظرات آنان مهم‌ترین مؤلفه‌های مؤثر مربوط به عامل فرهنگی اجتماعی کدامند؟ نظرات پاسخگویان عبارت بود از: تبلیغات و اطلاع‌رسانی با ۱۰ مورد فراوانی که این امر نیاز به توجه بیشتری از سوی مسئولان و متولیان مربوط دارد. پس از آن مؤلفه‌های دیگر عبارت‌اند از: بیمارستان‌های مجهز و استاندارد و نیز جاذبه‌های ثانویه هر کدام با ۸ فراوانی و سپس مواردی همچون: زیرساخت‌ها و امکانات مطلوب (۷)، استفاده از فناوری‌های نوین (۷)، تخصص و مهارت پزشکان و

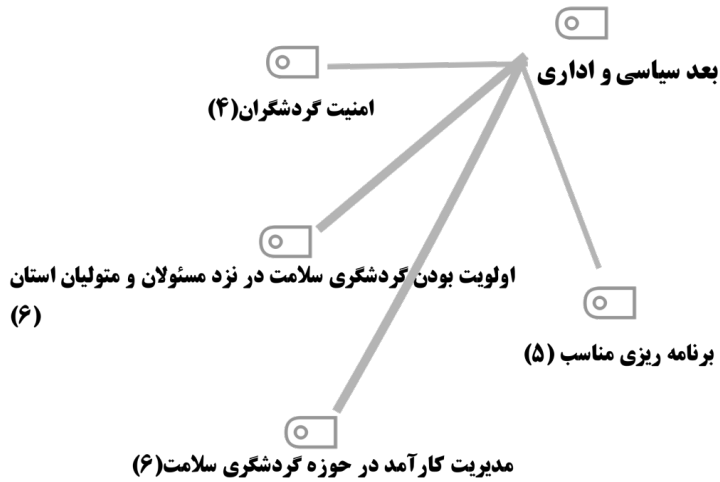
کارکنان درمانی (۷)، تسهیل مقررات مرتبط با گردشگری سلامت (۶)، فرهنگ‌سازی در بین مردم (۶)، چشم‌اندازها و جاذبه‌های طبیعی (۶) در اولویت‌های بعد قرار داشته است.

نمودار ۵. مؤلفه‌های گردشگری سلامت بر اساس فرهنگی، اجتماعی

۴. بعد سیاسی و اداری

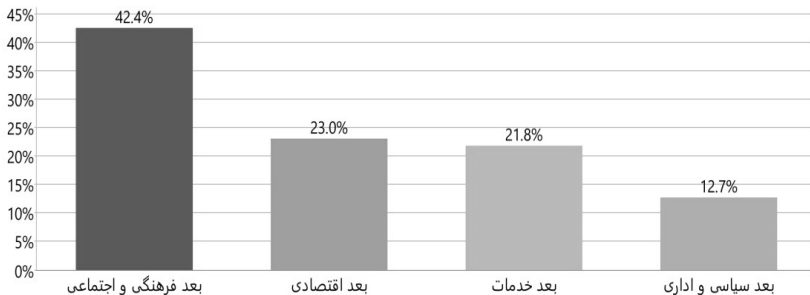
گردشگری همواره از نظام سیاسی و نیز ساختارهای اداری تأثیر پذیرفته است. بر همین اساس از پاسخگویان خواسته شده است تا مهم‌ترین مؤلفه‌ها از منظر سیاسی و اداری در حوزه گردشگری سلامت را به ترتیب اهمیت بیان کنند. همان‌طور که در نمودار زیر مشاهده می‌شود مهم‌ترین مؤلفه‌های مؤثر مربوط به بعد سیاسی و اداری به ترتیب عبارت‌اند از: مدیریت کارآمد در حوزه گردشگری سلامت (۶ فراوانی) و نیز در اولویت بودن گردشگری سلامت نزد مسئولان و متولیان استانی که این مورد هم ۶ بار از سوی پاسخگویان مطرح شده است و در ادامه به ترتیب مواردی همچون؛ برنامه‌ریزی مناسب (۵) و درنهایت امنیت گردشگران (۴) از مهم‌ترین مؤلفه‌های تأثیرگذار در گردشگری سلامت از منظر سیاسی و اداری بوده‌اند.

نمودار ۶. مؤلفه‌های گردشگری سلامت از بعد سیاسی و اداری

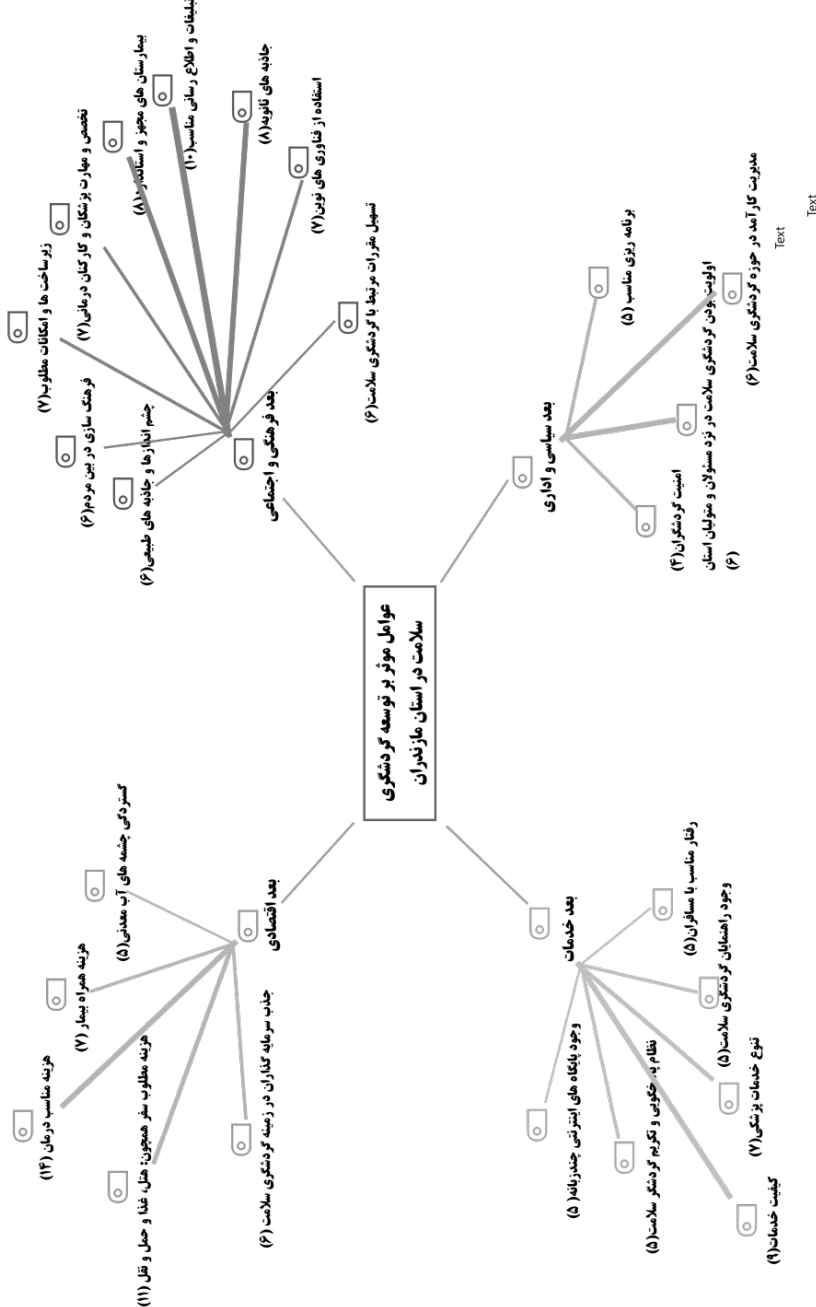
اگر بخواهیم به اهمیت هر یک از عوامل مورد مطالعه در این تحقیق وزنی داده شود می‌توان گفت بر اساس تعداد و درصد مؤلفه‌هایی که از سوی پاسخگویان برای هر یک از عوامل ذکر شده است به ترتیب عبارت‌اند از: بعد فرهنگی و اجتماعی با ۴۲/۴ درصد از سوی پاسخگویان به عنوان مهم‌ترین عامل معرفی شده است. پس از آن بعد اقتصادی با ۲۳ درصد در رتبه دوم قرار دارد. سپس بعد خدمات با ۲۱/۸ درصد در رده سوم و در آخر بعد سیاسی و اداری با ۱۲/۷ درصد قرار دارد.

Cod. seg. (all documents)

نمودار ۷. رتبه‌بندی عوامل مؤثر بر گردشگری سلامت در استان مازندران بر حسب اهمیت

در پایان به منظور داشتن یک شمای کلی از یافته‌های تحقیق در نمودار زیر کلیه عوامل مورد مطالعه به همراه مؤلفه‌های گفته‌شده ارائه شده است.

نمودار ۸. کلیه عوامل مؤثر و مؤلفه‌های گردشگری سلامت در استان مازندران

نتیجه‌گیری

برای توسعه و ارتقای گردشگری سلامت در استان مازندران، شناسایی عوامل مؤثر بر آن می‌تواند بسیار راهگشا باشد. در این میان در حوزه گردشگری سلامت عوامل متعددی مؤثرند که در این تحقیق مورد شناسایی و تحلیل قرار گرفته‌اند. عامل اقتصادی از عوامل تأثیرگذار در گردشگری سلامت است. و از سوی پاسخگویان مهم‌ترین مؤلفه‌های مؤثر مربوط به بعد اقتصادی به ترتیب عبارت‌اند از: هزینه مطلوب سفر، هزینه مناسب درمان، غذا، اقامت و حمل و نقل، هزینه همراه مسافر، جذب سرمایه‌گذاران در زمینه گردشگری سلامت و در نهایت گستردگی و هزینه دسترسی به چشمه‌های آب معدنی قرار دارد.

در زمینه خدمات مهم‌ترین مؤلفه‌های مؤثر مربوط به خدمات از دیدگاه پاسخگویان به ترتیب عبارت‌اند از: تنوع خدمات پزشکی، وجود پایگاه‌های اینترنتی چند زبانه، وجود راهنمایان گردشگری سلامت، رفتار مناسب با گردشگران و نظام پاسخگویی و تکریم گردشگران سلامت

در خصوص عامل فرهنگی و اجتماعی مهم‌ترین مؤلفه‌های مؤثر مربوط به عامل فرهنگی اجتماعی عبارت‌اند از: تبلیغات و اطلاع‌رسانی، بیمارستان‌های مجهز و استاندارد، جاذبه‌های ثانویه، زیرساخت‌ها و امکانات مطلوب، استفاده از فناوری‌های نوین، تخصص و مهارت پزشکان و کارکنان درمانی، تسهیل مقررات مرتبط با گردشگری سلامت، فرهنگ‌سازی در بین مردم، چشم‌اندازها و جاذبه‌های طبیعی در اولویت‌های بعد قرار داشته است.

مهم‌ترین مؤلفه‌های مؤثر مربوط به بعد سیاسی و اداری به ترتیب عبارت‌اند از: مدیریت کارآمد در حوزه گردشگری سلامت، در اولویت بودن گردشگری سلامت نزد مسئولان و متولیان استانی، برنامه‌ریزی مناسب و امنیت گردشگران ابراز شده است. بر اساس یافته‌ها به ترتیب بعد فرهنگی و اجتماعی با $42/4$ درصد به عنوان مهم‌ترین عامل و پس‌از آن بعد اقتصادی با 23 درصد در رتبه دوم قرار دارد. پس‌از آن بعد خدمات با $21/8$ درصد در رده سوم و در آخر بعد سیاسی و اداری با $12/7$ درصد قرار دارد.

منابع و مأخذ

- پایگاه اطلاع‌رسانی اداره کل میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی استان مازندران.
 بدیعی، فرناز، ابراهیمی، عبدالحمید و دیده‌خانی، حسین (۱۳۹۷). شناسایی و رتبه‌بندی راهکارهای توسعه گردشگری پزشکی؛ مطالعه موردی استان گلستان. نشریه تحقیقات بازاریابی نوین NMRJ.2017.21266/10.22108
 بیگی، حمیده (۱۳۹۹). مکان‌یابی اکولوژی‌های تندرستی استان گیلان بر اساس معیارهای جغرافیایی، مدیریت اطلاعات سلامت. دوره ۱۷. پیاپی (۵)، ۲۳۴-۲۴۳. <https://doi.org/10.22122/him.v17i5.4183>
 پایگاه اینترنتی وزارت میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی <https://www.mcth.ir>
 حسین‌پور، ریاب و ریاحی، لیلیا (۱۳۹۷). رابطه قابلیت‌های گردشگری پزشکی درمانی با میزان جذب توریست در استان اردبیل، مجله سلامت و بهداشت. ۹ (۲)، ۱۵۹-۱۷۱.
<http://healthjournal.arums.ac.ir/article-1-1507-fa.html>
 رضوانی، محمدرضا (۱۳۸۶). جغرافیا و صنعت توریسم. انتشارات دانشگاه پیام نور. چاپ دوم.
 سازمان جهانی گردشگری، ۱۹۹۵.
 سیدیان، سید علی، یعقوبی، ریحانه و رمضان‌زاده لسبویی، مهدی (۱۳۹۷). مکان‌یابی مناطق مستعد توسعه گردشگری سلامت استان مازندران به روش تصمیم‌گیری چندمعیاره (AHP) و با استفاده از سامانه اطلاعات جغرافیایی (GIS) 10.22080/JTPD.2021.17525.3159
 صادقی، مهدی و ستایش، سید مهدی (۱۳۹۷). شناسایی عوامل مؤثر در جذب گردشگران سلامت در ایران. ششمین همایش ملی مطالعات و تحقیقات نوین در حوزه علوم جغرافیا، معماری و شهرسازی ایران. تهران
<https://civilica.com/doc/865950>
 طالبی، مانی و جمشیدی صالح، زهرا (۱۳۹۲). ارزیابی قابلیت‌های گردشگری سلامت در استان گیلان، اولین همایش ملی گردشگری، جغرافیا و محیط زیست پایدار <https://civilica.com/doc/248361>
 طیار شیماسادات، امینی محمدتقی، زردویی آریا. تعیین و بررسی عوامل مؤثر بر گردشگری سلامت ایران با استفاده از ماتریس اهمیت - عملکرد. میراث و گردشگری [Internet]. ۲۰۱۳؛ ۷۳: ۸۵-۷۳.
 Available from: <https://sid.ir/paper/257202/fa>
 علیزاده ثانی، محسن، فراهانی، بنفشه و احمدی خطیر، طاهره (۱۳۹۳). عوامل انگیزشی گردشگری سلامت در چشمه‌های آبگرم استان مازندران (مطالعات موردی: رامسر و لاریج). فرهنگ دهخدا، ۱۳۷۵.
 کاظمی، محمد (۱۳۸۵). مدیریت گردشگری. تهران. انتشارات سمت.
 مشیری، سیدرحیم، و فتح الهی، فرشته. (۱۳۸۸). چشمه‌های آبگرم. توانمندی شهر رامسر در عرصه توریسم درمانی. جغرافیا، ۳ (۱۱)، ۵۷-۷۶. SID. <https://sid.ir/paper/207979/fa>

مهرآرا، جواد، کوچ، سعدی و واضح راسخ مدبری، ویدا (۱۳۹۷). نقش استان مازندران در گردشگری سلامت با رویکرد طبیعت درمانی. اولین همایش ملی کارآفرینی. چالوس. دانشگاه آزاد اسلامی واحد چالوس.

<https://civilica.com/doc/805588>

نیک‌رفتار، طیبه، حسینی، الهه و مقدم، عاطفه (۱۳۹۶). شناسایی عوامل مؤثر در جذب گردشگران پزشکی در ایران. مدیریت سلامت، ۲۰ (۶۷)، ۶۴-۷۴.

واعظی، رضا، چگینی، میثم و اصلی پور، حسین (۱۳۹۷). چالش‌های سیاست‌گذاری در حوزه گردشگری سلامت ایران مبتنی بر رویکرد تحلیل مضمون. مطالعات مدیریت گردشگری (مطالعات جهانگردی)، ۱۳ (۴۱)،

TMS.2018.19752.1548/10.22054.1-40

یعقوب‌زاده، رحیم (۱۴۰۰). گونه‌شناسی گردشگری. تهران. انتشارات جامعه‌شناسان. چاپ دوم.

Braun & Clarke, 2006, Using thematic analysis in psychology, *Qualitative Research in Psychology* 2006; 3: 77/101 <https://www.researchgate.net/publication/235356393>

Diana, D. & Salamaga, M. (2018), Segmentation by push motives in health tourism destinations: A case study of Polish spa resorts, *Journal of Destination Marketing & Management*, 9, 234-246. <https://www.researchgate.net/publication/323159891>

Eastwood, E, Clary, D, Melnick, D. (2017), Coral reef health and management on the verge of a tourism boom: A case study from Miches, Dominican Republic *Ocean & Coastal Management*, 138: 192-204. 10.1016/j.ocecoaman.2017.01.023

Goeldner, C. and B. Ritchie (2003), *Tourism, Principles, Practices, Philosophies*, New Jersey, John Wiley & Sons.

Majeed, S, Lu, C, & Javed, T. (2017), The journey from an allopathic to natural treatment approach: A scoping review of medical tourism and health systems, *European Journal of Integrative Medicine*, 16, 22-32. <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S1876382017301804>

Nilashi, M., Samad, S., Abdul Manaf, A., Ahmadi, H. & Hassan, O. A. (2019), Factors influencing medical tourism adoption in Malaysia: A Dematel-Fuzzy TOPSIS approach, *Computers & Industrial Engineering*, 137, 21-39. <https://www.researchgate.net/publication/334948878>

Robinson, D, Newman, S, & Stead, S. (2019), Community perceptions link environmental decline to reduced support for tourism development in small island states: A case study in the Turks and Caicos Islands. *Marine Policy*, 108, 51-65. <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0308597X18300149>

Smith, Valen (1998), War and Tourism, an American Ethnography, *Annals of Tourism*, Vol. 25, No.1, PP. 202-227. <https://www.infona.pl/resource/bwmeta1.element.elsevier-fc0aeca3-aa9c-3d2a-a305-e998a65b32c7>

Snyder, Byambaa Johnston, Crooks, Janes and Ewan/ 2015/ Health Service Research Outbound medical tourism from Monogolia: a qualitative examination of proposed domestic health system and policy responses to this trend. <https://bmchealthservres.biomedcentral.com/articles/10.1186/s12913-015-0849-5>

UNWTO, "International tourism challenged by deteriorating global economy". World Tourism Barometer 7 (1). January 2009. http://www.unwto.org/facts/eng/pdf/barometer/UNWTO_Barom09_1_en.pdf.

Contents

Overcoming the Challenges of Approximation of Islamic Religions in the International Sphere: An Approach based on the Views of Imam Khomeini and the Supreme Leader Seyyed Hamidreza Haghighi Qamsari, Seyyed Abolhassan Navab, Seyyed Hamid Jazayeri	9
Lived experience of women in war support centers (case of study: tailoring workshop in Isfahan University) Zahara Askari Datjerdi, Ali Rabbani Khorasgani	43
ETA-Synthesis of Efficiency Studies of Cultural Organizations Tahereh Akbari, Abbas Ali Qayoomi, Ismail Kavosi, Mohsen Ameri Shahrabi	69
Formulation of an integrated model of vitality-oriented lifestyle based on Grounded theory theory Mohsen Niazi, Ali Frhadian, Elham Rezaei, Shokoufeh Abshirin.....	97
The Policy of Researching The Social Vitality Of Elementary Teachers (Case Study: Mammollan City) Vali Bahrami, Taha Ashayeri, Mohammad Aghighi.....	123
Identifying the effective factors in the development of health tourism in Mazandaran province using McKuda software Rahim Yaghoubzadeh, Mohammad Mireei	155

Scientific Quarterly of Strategic Studies of Culture

In the Name of God

Quarterly of –Strategic Studies of Culture

**Research Institute of Culture, Art and
Communication**

Ministry of Culture and Islamic Guidance

Vol.3, Series.11, No.3, Autumn 2023

Managing Director: Zaeri, Ghasem (Ph.D)

Editor in Chief: Hajiyani, Ebrahim (Ph.D)

Editorial Board

- Esfandiari, Shahab (Ph.D)
- Bahnar, Naser (Ph.D)
- Hajiani, Ibrahim (Ph.D)
- Mahdi Hosseinzadeh Yazdi (Ph.D)
- Khanmohammadi, Karim (Ph.D)
- Hossein Hassani (Ph.D)
- Souzanchi, Hossein (Ph.D)
- Ali Rabani Khorasagani (Ph.D)
- Shalchi, Vahid (Ph.D)
- Shahabi, Mahmoud (Ph.D)
- Mansoore FasihRamandi (Ph.D)
- Kabiri, Afshar (Ph.D)
- Yasini, seyedeh Raziye (Ph.D)
- Yousefi, Ali (Ph.D)

International Editorial Board

- Reza'ee, Mohammad (Ph.D)
- Dagharleh, Aghil (Ph.D)

Production Manager:

Mehri, Roghaye

Persian Editor:

Shfiekhani, Shahnaz

Layout:

Pakizeh, Alireza

Editorial Office

No.9, Dameshgh St. Valiasr Square,
Tehran, Islamic Republic of Iran

Tel: (021) 88919186

Fax: (021) 88893076

website: <http://scsj.ricac.ac.ir>

Aims and Scope

The license holder of the quarterly journal of "Strategic Studies of Culture" is the Research Institute of Culture, Art and Communication. The permission to publish this quarterly has been issued by the Deputy of Media Affairs and Publicity of the Ministry of Culture and Islamic Guidance with number 86080. The Iranian Society of Cultural Studies and Communication participates in this quarterly publication. The purpose of this quarterly is to help realize Iran's cultural policies. This quarterly is published in both printed and electronic versions. According to the Ministry of Science, Research, and Technology and Islamic World Science and Technology Monitoring and Citation Institute (ISC) announcement, the Quarterly Journal of Strategic Studies of Culture has been published since Spring 2022 with a "scientific" grade

Research Center for Culture,
Art and Communication
Ministry of Culture and Islamic Guidance

IRANIAN ASSOCIATION
OF CULTURAL STUDIES &
COMMUNICATIONS